

TEMIDA TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 3, godina 13. Septembar 2010.

Tema broja RESTORATIVNA PRAVDA IZMEĐU TEORIJE I PRAKSE

Izdaju:

© Viktimološko društvo Srbije i „Prometej”, Beograd

*Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje
ili preštampavanje bez dozvole izdavača*

Adresa redakcije:

Viktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a,
11000 Beograd, tel/fax: + 38111 3034232, e-mail: vds@eunet.rs

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, dr Slobodan Savić,
dr Ivana Stevanović i dr Mirjana Dokmanović

Počasni članovi Saveta časopisa:

dr Dušan Cotić,
dr Gerd Ferdinand Kirchhof (Nemačka, Japan) i dr Marc Groenhuijsen (Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

dr Nevena Petrušić

Zamenica glavne i odgovorne urednice:

dr Vesna Nikolić-Ristanović

Urednica teme broja:

Dr Sanja Ćopić

Sekretar redakcije:

Nikola Petrović

Tehnička urednica:

Jasmina Nikolić

Redakcija časopisa:

dr Nevena Petrušić, dr Vesna Nikolić-Ristanović,
dr Slobodanka Konstantinović-Vilić,
dr Oliver Bačanović (Makedonija), dr Jo-Anne Wemmers (Kanada),
dr Biljana Simeunović-Patić, mr Ruth Jamieson (Velika Britanija), dr Sanja Ćopić
i Nikola Petrović

Idejno rešenje korica i kompjuterska obrada sloga:

Tatjana Stojković

UDK

343.98

ISSN

1450-6637

Tiraž:

500 primeraka

Štampa:

„Prometej”

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo:

Ministarstvo nauke Republike Srbije

TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU
Br. 3, godina 13. Septembar 2010.

Tema broja

Restorativna pravda između teorije i prakse

ČLANCI

Restorativna pravda u makedonskom kaznenom zakonodavstvu i poteškoće u njenoj implementaciji	
Oliver Bačanović	5
Mogućnosti i ograničenja primene medijacije u slučajevima partnerskog nasilja	
Vera Despotović-Stanarević Tamara Džamonja-Ignjatović	25
Restorativni pristup policije u sistemima maloletničke pravde	
Vesna Stefanovska	41
Restorativna pravda u krivičnopravnom sistemu	
Danica Vasiljević-Prodanović	57

OSTALE TEME

Regulativa vs. stvarnost u Srbiji – Rodna ravnopravnost, ekonomija i država	
Tatjana Đurić-Kuzmanović	69
Korporativno pokoravanje	
Vesna Baltezarević Radoslav Baltezarević	83
Žrtve kriminaliteta, sa posebnim osvrtom na žrtve nasilja na radnom mestu i u porodici – analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2009. godini	
Danica Radaković	97

PRIKAZI SKUPOVA

Konferencija: 10. godišnja konferencija Evropskog društva za kriminologiju „Kriminalitet i kriminologija: od pojedinaca do organizacija“	
Ljiljana Stevković Jelena Dimitrijević	113

PRIKAZI KNJIGA

Dubravka Žarkov The Body of War: media, ethnicity, and gender in the break-up of Yugoslavia	
Vesna Nikolić-Ristanović	121
Lode Walgrave Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship	
Sanja Čopić	125

Theme

Restorative justice between theory and practice

SPECIAL ISSUE ARTICLES

Restorative justice in Macedonian criminal legislation and difficulties in its implementation	
<i>Oliver Bačanović</i>	5
Possibilities and restrictions of the implementation of mediation in domestic violence cases	
<i>Vera Despotović-Stanarević</i> <i>Tamara Džamonja-Ignatović</i>	25
Police restorative approach in the juvenile justice system	
<i>Vesna Stefanovska</i>	41
Restorative justice within the criminal justice system	
<i>Danica Vasiljević-Prodanović</i>	57

OTHER ISSUE ARTICLES

Regulation vs. reality in Serbia – Gender equality, economy and state	
<i>Tatjana Đurić-Kuzmanović</i>	69
Corporate submissiveness	
<i>Vesna Baltezarević</i> <i>Radoslav Baltezarević</i>	83
Victims of crime, with special emphasis on victims of work abuse and domestic violence – analysis of the Service VDS info and victim support for 2009	
<i>Danica Radaković</i>	97

CONFERENCE REVIEWS

Conference: 10th Annual Conference of the European Society of Criminology „Crime and Criminology: From individuals to Organizations“	
<i>Ljiljana Stevković</i> <i>Jelena Dimitrijević</i>	113

BOOK REVIEWS

Dubravka Žarkov	
The Body of War: media, ethnicity, and gender in the break-up of Yugoslavia	
<i>Vesna Nikolić-Ristanović</i>	121
Lode Walgrave	
Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship	
<i>Sanja Čopić</i>	125

Restorativna pravda između teorije i prakse

TEMIDA

Septembar 2010, str. 5-24

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1003005B

Izvorni naučni rad

Restorativna pravda u makedonskom kaznenom zakonodavstvu i poteškoće u njoj implementaciji

OLIVER BAČANOVIĆ*

Predmet ovog rada je prikazivanje stanja u vezi sa restorativnom pravdom u makedonskom kaznenom zakonodavstvu, kao konceptu čije je uvođenje i primena skorig datuma. Ovom pitanju prilazi se na dva nivoa: preko prikaza zastupljenosti elemenata restorativne pravde u makedonskom kaznenom zakonodavstvu i preko sagledavanja poteškoća u implementaciji ovog koncepta. U vezi sa drugim nivoom autor se posebno zadržava na poteškoćama sa kojima se sreću centri za socijalni rad i lokalna zajednica. Da bi odgovorio na postavljena pitanja autor je koristio svoja lična saznanja, kao i saznanja do kojih je došao preko neposrednih kontakata sa predstavnicima odgovarajućih institucija ili na osnovu materijala koje su one pripremile. U zaključnom delu autor pokušava da odgovori na završno pitanje: da li možemo da budemo zadovoljni postignutim u oblasti restorativne pravde? Autor pokušava da odgovora da dođe na osnovu određenih indikatora (političke volje, materijalnih prepostavki, sprovedenih stručnih obuka i edukacija). Na kraju ukazuje na neophodnost delovanja i u obrazovnom sistemu na svim nivoima, sa ciljem stvaranja neophodne kritične mase u društvu, koja će imati izgrađenu svest za mirno razrešavanje konfliktnih situacija.

Ključne reči: restorativna pravda, implementacija, kazneno zakonodavstvo, Zakon o maloletničkoj pravdi, Republika Makedonija.

* Dr Oliver Bačanović je redovan profesor na Fakultetu za bezbednost u Skoplju, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“ – Bitola. E-mail: oliverb@fb.uklo.edu.mk

Uvodne napomene

U nekim prethodnim radovima, koje sam pisao na temu restorativne pravde (Bačanović, 2002: 36-43; 2008: 106-111; 2009: 113-131), osvrnuo sam se na nekoliko osnovnih pitanja povezanih sa ovim „novo-starim“ oblikom društvenog reagovanja na kriminal. Tu pre svega mislim na pitanje pojma, suštine, ciljeva i principa restorativne pravde. U tom smislu ovaj rad pretstavlja kontinuitet sa prethodnim.

Predmet rada koji je, najopštije rečeno, posvećen prikazivanju stanja u vezi sa implementacijom restorativnih elemenata u makedonskom kaznenom zakonodavstvu, hteli bismo da odredimo što je moguće preciznije. U tom kontekstu predmet interesovanja, pre svega, biće zastupljenost restorativnih rešenja sadržanih u Zakonu o maloletničkoj pravdi (ZMP), Krivičnom zakoniku (KZ) i Zakonu o krivičnom postupku (ZKP). Poteškoćama u vezi sa ostvarivanjem restorativnosti, kao sledećim pitanjem u ovom delu, bavićemo se onolikо koliko nam to dozvoljavaju saznanja do kojih smo došli i koja su nam bila dostupna po raznim osnovama (između ostalog i kao članu radne grupe koja je u maju i junu mesecu 2010. godine radila na izmenama i dopunama ZMP), pri čemu su bili značajni lični, iako neformalni, kontakti sa predstavnicima relevantnih ministarstava, ustanova i drugih institucija, kao i odgovarajućih komora.¹ Između ostalog, potrudićemo se da damo odgovor na pitanje kako to da se, i pored donošenja solidnog operativnog dokumenta (*Akcioni plan i budžetski okvir za implementaciju Zakona o maloletničkoj pravdi, 2008-2009 godina*, o kojem će detaljnije biti reči nešto kasnije), restorativna rešenja nedovoljno ili veoma skromno primenjuju u praksi. Generalno uzevši, dijapazon razloga za takvo stanje kreće se između objektivnih i subjektivnih poteškoća koje ćemo u ovom radu pokušati da identifikujemo.

¹ Ostvareni su odgovarajući neformalni kontakti sa predstavnicima Državnog saveta za prevenciju maloletničkog prestupništva, Ministarstva pravde, Republičkog zavoda za socijalnu delatnost, Komore medijatora, Advokatske komore i dr.

Elementi restorativnosti u makedonskom kaznenom zakonodavstvu

Mere i postupci sa restorativnim elementima u Zakonu o maloletničkoj pravdi

Kao prethodno, nameće se pitanje koje je povezano sa mogućim modelima alternativnog postupanja koji se primenjuju u konkretnim zakonodavstvima. Alternativno postupanje se manifestuje „...kako u širokim procesnim mogućnostima izricanja *različitih mera* u odnosu na maloletnog prestupnika... tako i u diskrecionom pravu izraženom pre svega primenom načela oportuniteta krivičnog gonjenja, najčešće učinilaca lakših krivičnih dela, na primer od strane policije, tužilaštva, odnosno suda. Ovakvi vidovi alternativnog postupanja u teoriji se nazivaju i diverzionalni modeli², a sam naziv je preuzet iz anglosaksonske terminologije i ima dvostruko značenje u smislu primene „*jednostavne diverzije*“ odnosno „*diverzije sa intervencijom*“.“ (Stevanović, 2006: 62)

U makedonskim uslovima „jednostavna diverzija“ nije ništa drugo do mogućnost primene načela oportuniteta, koja, za lakša krivična dela, stoji na raspolaganju tužilaštву, odnosno sudu.

Daleko je značajnija tzv. diverzija sa intervencijom. „Teorijski koncept ovog oblika diverzije obuhvata različite mere koje se kombinuju u odnosu na konkretnog učinioца krivičnog dela i ogledaju se u definisanju: različitim vidova nadzora, obavezivanju maloletnika da obavi neki rad u korist društvene zajednice ili oštećenog, da obešteti žrtvu, odnosno da se uključi u određeni savetodavni ili terapijski tretman, pohađa obrazovne kurseve ili dodatne edukacije i tako dalje. Primenom ovog oblika postupanja teži se skretanju sa klasičnog krivičnog postupka i individualizaciji tretmana maloletnika. U osnovi, primena ovog koncepta zasniva se na jačanju lične odgovornosti maloletnog učinioца, prihvatanju te odgovornosti, te uključivanju u pojedinim slučajevima žrtve, odn. oštećenog, u proces realizacije mere. Pozitivan ishod „diverzije sa intervencijom“, u konkretnom slučaju, znači nepokretanje krivičnog postupka, odn. njegovo obustavljanje. Naravno, uvek treba imati u vidu da savremeni sistemi

² Sam pojam diverzije označava: radnju, situaciju, skretanje sa određenog pravca, upotrebu određenih radnji da bi se omogućilo skretanje (Antilla, 1985, cit.sp. Mrvić, 2001:66). Diverzionalni model, kao pravno-sociološki koncept, predstavlja početak razmišljanja o mogućnostima za mirno i vansudsko rešenje konflikta između žrtve i učinioца krivičnog dela (Mrvić, 1996: 100; detaljnije, ista autorka, 2001: 65-74). U ovoj prilici, osim ovih elementarnih naznaka i objašnjavaњa „jednostavne“ i „diverzije sa intervencijom“ ne nameravamo da se zadržimo na daljem elaboriranju ovoga pojma i modela, jer bi to prevazišlo predmet ovog rada.

maloletničkog pravosuđa navedene mere ustanovljavaju i kao *vid alternativnih krivičnih sankcija* koje se mogu međusobno kombinovati, odnosno individualizovati, s obzirom na konkretnog maloletnog učinoca krivičnih dela.“ (Stevanović, 2006: 63) Da li se u makedonskom kaznenom zakonodavstvu primenjuje ova vrsta diverzije? Odgovor je pozitivan, ali o tome nešto detaljnije pri objašnjavanju odgovarajućih mera i postupka, saglasno Zakonu o maloletničkoj pravdi. Razume se da pri ovome ne gubimo iz vida da se ova vrsta diverzije ne vezuje samo za maloletnike.

Ali, da se vratimo na konkretna zakonska rešenja povezana sa restorativnom pravdom. Zakon o maloletničkoj pravdi (ZMP), pored mnogih novina, sadrži odredbe koje se odnose na posebnu kategoriju dece, tačnije maloletnih lica (dece, mlađih i starijih maloletnika), koji se nalaze u situaciji-stanju rizika³ i kao takva uživaju poseban položaj i tretman u okviru zakona. Ovom prilikom ne nameravamo da o njima detaljnije govorimo. Sa aspekta predmeta ovoga rada za nas je interesantno rešenje koje se odnosi na ovu kategoriju lica u situaciji kada su, njihovom radnjom, koja je zakonom opredeljena kao krivično delo ili prekršaj, pribavili imovinsku korist ili drugome prouzrokovali štetu, čime se otvara mogućnost da se pokrene postupak posredovanja, u kojem ulogu posrednika ili medijatora ima centar za socijalni rad. Naime, centar posreduje između porodice ili staratelja, odnosno deteta, mlađeg ili starijeg maloletnika u riziku i njegove porodice ili staratelja, sa ciljem vraćanja imovinske koristi ili naknade štete. Postupak posredovanja nam je bitan, pre svega, radi njegove nesumnjivo restorativne prirode i ujedno predstavlja implementaciju određenih relevantnih međunarodnih dokumenata (posebno mislimo na tzv. Rijadska pravila), koji se pre svega odnose na društvenu/socijalnu reakciju na maloletničku delinkvenciju ili na tzv. rano psihosocijalno interveniranje, radi preven-

³ Dete u riziku je saglasno Zakonu o maloletničkoj pravdi (čl. 12. st. 1 al. 2) maloletnik koji je u vreme izvršenja radnje koja je zakonom određena kao krivično delo ili prekršaj, napunio sedam, a nije napunio 14 godina; detetom u riziku se smetra i maloletnik do 14 godišnjeg uzrasta-zavisnik od upotrebe droge, psihotropnih supstanci ili alkohola, dete sa smetnjama u razvoju, dete-žrtva nasilja i vaspitno i socijalno zapušteno dete koje se nalazi u takvoj situaciji u kojoj je otežano ili onemogućeno ostvarivanje vaspitne funkcije porodice ili dete nije uključeno u sistem obrazovanja i vaspitanja ili se odalo prošačenju, skitanju ili prostituciji, koje je zbog ovakvoga stanja došlo ili je moglo da dođe u sukob sa zakonom. U istom članu Zakona date su slične definicije, sa izvesnim modalitetima, za mlađe i za starije maloletnike u riziku (st. 1 al. 4 i 6). O ovim kategorijama videti detaljnije u Bačanović, 2008: 225- 226.

cije kriminala. Inače, postupak posredovanja traje najduže do 30 dana, a ako se postigne sporazum ima karakter vansudskog poravnjanja (čl. 24 st. 1 i 2).⁴

U ovom kontekstu smatramo interesantnom i dilemu koji neki autori postavljaju u vezi „... sa opravdanošću stavljanja pojedinih mera restorativnog karaktera u sistem socijalne zaštite.“ Glavni nedostatak, prema Ćopić, proizlazi iz činjenice brojnih ingerencija centra za socijalni rad, koji primenu ovih rešenja mogu (ne zbog svoje krivice nego iz objektivnih razloga i prebukiranosti poslovima koja su nekada i efemerne prirode – m. z.), da ostave na marginama sistema reagovanja. Odatle ona smatra da za primenu mera restorativnog karaktera u slučaju maloletnika treba da se razmisli o njihovom izmeštanju iz sistema socijalne zaštite, odn. pozicioniranju u okviru posebnih službi za posredovanje (Ćopić, 2009: 108). Radi se o službi koja, kao samostalna, treba da obavlja ulogu medijatora i za čije se formiranje ona zalaže.

Mislim da ova dilema ne postoji kada je u pitanju kategorija dece koja su u riziku. Ovo ne samo zbog njihove specifičnosti, čak i kada su u sudaru sa zakonom, već i činjenice da oni isključivo potпадaju pod ingerenciju sistema socijalne zaštite, kao i da, saglasno osnovnim načelima ZMP i duhu zakona, prema ovim licima mogu da se primenjuju samo mere pomoći i zaštite. Upravo primena restorativnih mera, a u slučaju posredovanja, ide u prilog i znači dosledno sprovođenje ovih načela i koncepta zakona, a zasniva se i na međunarodnim dokumentima iz ove oblasti.⁵

U ZMP uvedene su i druge veoma značajne novine. Pored proširivanja repertoara krivičnih sankcija, pri čemu su od posebnog značaja alternativne mere (zbog svojih specifičnosti i karakteristika povezanih sa elementima

⁴ Dosada je u praksi centara za socijalni rad sprovedeno desetak postupaka posredovanja od kojih su četiri bila uspešna. Ovaj podatak, kao i neke druge korisne informacije u vezi sa sprovođenjem odredaba ZMP, koje se odnose na centre za socijalni rad, dobio sam iz razgovora koji sam vodio sa g-dom Snežanom Pajović-Mišovskom, zaposlenoj u Republičkom zavodu za socijalnu delatnost.

⁵ Kada su u pitanju maloletna lica, odn. deca pre svega mislimo na odgovarajuća rešenja Konvencije o pravima deteta, ali i na neka druga međunarodna dokumenta koja su joj prethodila (kao što su, na primer, tzv. Pekinška pravila), kao i dokumenta koja su je sledila i razrađivala, kao na primer tzv. Havanska i Rijadska pravila, usvojena od strane OUN. Ovim dokumentima OUN dodali bi i Osnovne principe restorativne pravde u krivičnim slučajevima iz 2000. godine. Od dokumentata Saveta Evrope izdvajamo Preporuku za društvenu reakciju prema maloletničkoj delinkvenciji iz 1987. i Evropska pravila za sankcije i mere u zajednici iz 1992. godine (poslednja se doduše odnose i na punoletna lica). Razume se da time nije iscprijljena lista međunarodnih dokumenata, posebno ne ona koja se odnosi na primenu elemenata restorativne pravde i prema punoletnim licima. Posebnu pažnju u tom smislu zaslužuje Okvirna odluka Saveta EU iz 2001. godine o položaju oštećenih u krivičnom postupku. Prikaz njihove implementacije u makedonskom zakonodavstvu, kada je u pitanju restorativna pravda, biće predmet posebnog rada.

restorativnosti), sadržana su i druga značajna rešenja, posebno ona povezana sa vansudskim postupcima – medijacijom i postupkom posredovanja i poravnanja. Glavni cilj ovakvih mera i postupaka je *da se krivični postupak ne pokreće ili da dođe do njegovog obustavljanja*.

Saglasno ZMP (čl. 53 st. 1) kao alternativne mere prema starijim maloletnicima mogu da se izreknu: uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom; uslovno prekidanje vođenja postupka prema maloletniku i društveno koristan rad.

Kada su u pitanju elementi restorativnosti u odnosu na uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom, posebnu pažnju privlače oni koji su povezani sa posebnim obavezama (najmanje jednom) koje je maloletnik dužan da ispuni, odnosno da se pridržava u vremenu koje je sud utvrdio za proveravanje (vreme trajanje proveravanja iznosi od najmanje jedne do najviše tri godine). Posebne obaveze su iste kao one koje su predviđene za sve vrste vaspitnih mera pojačanog nadzora (čl. 38 st. 2 ZMP). Ali, sa aspekta restorativnosti, značajne su one koje su adresirane prema žrtvama, tačnije to su sledeće obaveze za maloletno lice: da se lično izvini oštećenom licu; da popravi ili da nadoknadi štetu prouzrokovanoj krivičnim delom i, eventualno, obaveza da se uključi u rad humanitarnih organizacija, komunalne, ekološke ili nevladine organizacije. U poslednjem slučaju radi se o društveno korisnoj aktivnosti koja može da bude u korist zajednice, ali i oštećenog. Napominjemo da ova, kao i ostale dve alternativne mere, mogu da se izriču samo prema starijem maloletniku. Sa aspekta restorativnosti značajna je i alternativna mera uslovno prekidanje vođenja postupka prema starijem maloletniku. Sud može da odluči da prekine ovaj postupak za krivično delo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina, ako je maloletnik izrazio kajanje za izvršeno delo, odstranio posledice dela, nadoknadio štetu i pomirio se sa oštećenim. U odnosu na žrtvu bitno je i da je ona saglasna sa prekidanjem postupka, čemu se dodaje još jedan uslov, a to je da, u roku od dve godine, maloletnik ne počini drugo (čak i blaže!) krivično delo. Opšti je utisak da je i ova mera, uslovno rečeno, viktimološki obojena, tačnije usmerena prema potrebama žrtava krivičnih dela.

Najtipičnija i neizostavna, kada su u pitanju alternativne mere, svakako je mera povezana sa radom u korist zajednice, koja je u makedonskom kaznenom zakonodavstvu nazvana društveno korisnim radom. Radi se o meri koja može da se izrekne pod uslovom da je učinjeno krivično delo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine, a čije je vreme trajanje u intervalu od 5 do 100 časova. Zahvaljujući donošenju odgovarajućih podza-

konskih akata⁶, izvršavanje ove mere je na odgovarajući način operacionalizовано. Na taj način su donete korisne alatke, koje mogu da posluže odgovarajućim organima i službama, a pre svega centru za socijalni rad, da mogu uspešno da je implementiraju. Nažalost, i ovo nije bilo dovoljno da bi sudije bile smelije u njenom izricanju ili, drugačije rečeno, broj izrečenih mera društveno korsnog rada je skoro zanemarljiv. Opravdanja uvek ima, a jedno od njih je da još uvek nije utvrđena lista preduzeća, ustanova, nevladinih organizacija, udruženja građana i slično, koji će omogućavati ovaj vid usluga, odnosno da stvore uslove za nesmetano vršenje ove alternativne mere. U vezi sa ovom merom moguće je još jedno pitanje. Da li možemo da imamo rezerve u odnosu na zastupljenost elemenata restorativnosti kada je u pitanju ova mera, pogotovo što se kod nje uopšte ne spominje žrtva, ne traži se njena saglasnost, ne konkretnisu aktivnosti koje bi prema njoj bile usmerene? Mislimo da je ovo ipak nepotrebna dilema. Pre svega, sam naziv mere ukazuje da se ona vrši u zajednici i u korist zajednice. Isto tako, to ne isključuje mogućnost da rezultati ovog rada budu iskorisćeni i u korist žrtve. No, bitno je da je dovoljno da to bude u korist zajednice, pri čemu se to ne mora izraziti u materijalnom smislu. Važno je da je krajnji efekat ove mere ponovno uspostavljanje, krivičnim delom narušenog, stanja, vraćanja mira u zajednicu, reintegrisanje učinioca u zajednicu, pojačavanje njegove odgovornosti i slično. To je sasvim dovoljno da se ostvari cilj koji je postavljen, odnosno postigne priželjkivan rezultat, kada je u pitanju restorativni proces i sa njim povezana restorativna pravda.

Rešenja sadržana u ZMP, kojima se uvodi *medijacija* kao vansudski postupak, zasnivaju se i uvažavaju standardi predviđeni u Preporuci Komiteta Ministra br. (99)19 o medijaciji u kaznenoj materiji. „Naša“ medijacija pripada tzv. „victim-offender“ medijaciji kao najčešće primenjivanim modelom medijacije u praksi. Za nju je karakteristično, osim učešća dveju osnovnih strana između kojih je nastao konflikt (učinioca i žrtve), prisustvo i posredovanje trećeg, neutralnog lica izabranog njihovom saglasnošću ili, ako ona nije postignuta, po izboru suda, odnosno javnog tužioca, sa liste medijatora koja se vodi kod nadležnog suda, o čemu se izveštavaju involvirane strane. O drugim pitanjima povezanim sa medijacijom detaljnije se bavim u mojim prethodnim i već spo-

⁶ Do sada su doneseni sledeći podzakonski akti: Pravilnik o vrstama i uslovima za izvršenje opštekorisnog rada (čiji sastavni deo je forma Dogovora za opštekoristan rad); Pravilnik za izvršavanje stučno-instruktorskog nadzora u izvršavanju alternativnih mera; Pravilnik o uslovima, postupku i načinu izdavanja i oduzimanju dozvole za izvršavanje alternativnih mera (svi ovi akti objavljeni su u „Službeni vesnik na R. Makedonija“ br. 118/2009).

menutim radovima, pa se ovom prilikom na njima ne zadržavam, imajući pri tome u vidu i predmet ovog rada. Bitno je da je ona jedan od najtipičnijih primera diverzionog postupka i potvrda postojanja elemenata restorativnosti u makedonskom zakonodavstvu. Napominjem da je kritički osvrt na zakonska rešenja, isto tako, sadržan u ovim radovima.

Ovom prilikom samo bi locirali osnovne razloge koji dovode do konstatacije da ovaj veoma značajan institut restorativne pravde nije zaživeo u praksi (iako je od započinjanja primene ZMP prošlo više od godinu dana). Oni se uglavnom mogu locirati na tri punkta: legislativa, neadekvatna institucionalna postavljenost i neafirmiranost instituta medijacije. Prvo, na planu legislative nedostaje odgovarajući pravni okvir. To još uvek nije zaokruženi sistem, posebno jer dugo očekivani novi ZKP još uvek nije donet, što znači da se za sada medijacija primenjuje samo kada su u pitanju maloletna lica koja su u konfliktu sa zakonom. Uz to, osnovni zakoni koji uređuju i tangiraju ovu oblast međusobno nisu usaglašeni, na primer, ZMP, Zakon o medijaciji i Zakon o prekršajima; nedostaju i odgovarajući podzakonski akti i slično. Drugo, primećuje se neadekvatna institucionalna postavljenost Komore medijatora, kao jednog od glavnih aktera postupka medijacije, što se posebno ogleda u sledećem: nedovoljna kadrovska ekipiranost (posebno kada se radi o medijatorima u kaznenoj oblasti, koja je u ovom zakonu poslednja uvedena, tek sa novelom Zakona od 2009. godine); ovo pitanje još više je izoštreno ako se ima u vidu da je obuka medijatora na samom početku i zaostaje u odnosu na neke druge nosioce ZMP, a posebno procesa restorativne pravde; nepostojanje jasnih i odgovarajućih kriterijuma za izbor medijatora, posebno u kaznenoj oblasti; neodgovarajuća materijalna održivost, znači finansijske poteškoće koje dovode u pitanje čak i održivost projekta medijacije. Treća grupa razloga odnosi se na nedovoljnu afirmaciju instituta medijacije, i to upoznavanjem šire javnosti (građana i zajednice), ali pre svega stručne javnosti sa pozitivnim stranama medijacije i stremljenju ka krajnjem cilju što veće uloge zajednice i involuiranih strana u rešavanju konfliktnih situacija, što u krajnjoj liniji dovodi do podruštvljavanja kriminalne politike i vraćanja izvorima restorativne pravde.

Na osnovu prethodno identifikovanih razloga, grupisanih po odgovarajućim punktovima, ističu se i predlozi za prevazilaženje problema pri implementiranju medijacije, koji su grupisani u dve osnovne oblasti: legislativa i institu-

cionalni razvoj (šta u ovim oblastima treba preduzeti da bi se prevazišlo nepovoljno stanje videti detaljnije u Stojkovska, 2010: 249-252).⁷

Postupak posredovanja i poravnanja, kao druga vrsta vansudskog postupka propisanog ZMP, sadrži odredbe koje u suštini predstavljaju jednu vrstu proširenog oportuniteta u kojem glavnu ulogu ima javni tužilac (JT). Uvođenjem ovog postupka, načelo oportuniteta JT se proširuje na taj način što se on javlja u novoj ulozi povezanoj sa diverzionim postupkom i time sa elementima restorativne pravde. Interesantno je i to da zakonodavac ne smatra da JT ima ekskluzivno pravo na oportunitet, već ovu ulogu (iako supsidijarnog karaktera) daje i sudu. Isto tako, pažljivim čitanjem zakonskih odredbi koje se odnose na ovaj postupak možemo da zaključimo da se radi o dve vrste diverzije: *jednostavnoj diverziji* (čl. 68, st. 1, al. 1 i 3, gde samo dolazi do skretanja postupka), kao i o složenijem obliku diverzije, tzv. *diverziji sa intervencijom* (preko uspostavljanja posebnih obaveza za maloletnog učinioca – čl. 68, st. 1, al. 2 i 4).

Zakonodavac predviđa više modaliteta primene načela oportuniteta, ali među njima ima i takvih za koje ne možemo da se saglasimo da predstavljaju posredovanje i poravnanje. Ipak, bitno je da svoje odluke, prvenstveno tužilac, ali i sud, mogu da donesu samo pod uslovom da ocene da je slučaj jasan (znači da je odgovornost maloletnog lica nesporna) i da su obezbedili saglasnost maloletnika i njegovog zastupnika, branioca i oštećenog, uz prethodno pribavljen izveštaj centra za socijalni rad, što predstavlja apsolutan uslov za pokretanje ovakvog postupka. Takav uslov je i da se radi o krivičnom delu za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine. Mogućnosti koje stoje na raspolaganju javnom tužiocu pri pokretanju postupka posredovanja i poravnanja se sastoje u nepokretanju postupka, njegovom uslovnom odlaganju, kao i mogućnosti da predloži sudu da odredi prema maloletniku meru društveno korisnog rada (u trajanju do 30 časova).

⁷ Još jedan momenat koji zaslužuje pažnju, kao veoma indikativan, a to je krajnje indiferentan, kao i nemotivan odnos glavnih aktera, a to su sami medijatori. Naime, u ispitivanju koje je Stojkovska sprovedla u okviru svoga doktorskog rada, od 49 medijatora obuhvaćenih njenim uzorkom samo je njih sedmoro odgovorilo na upitnik upućen elektronskim putem. Sam upitnik je sadržao suštinska pitanja koja se direktno odnose na profesiju medijatora i identifikovanje razloga koji dovode u pitanje normalno funkcionisanje ove nove profesije i načina kako da se oni prevaziđu i ova profesija zauzme mesto u društvu koje zaslužuje (Stojkovska, 2010: 238-240).

Mere i postupci sa restorativnim elementima kada su u pitanju punoletni učinici krivičnih dela u Krivičnom zakoniku i Zakonu o krivičnom postupku

O merama i postupcima sa restorativnim elementima u slučajevima punoletnih učinilaca krivičnih dela sam već detaljnije govorio u jednom prethodnom radu, objavljenom upravo u časopisu Temida (Bačanović, 2008: 27-30), pa se ovom prilikom na tome ne bih zadržao.⁸ Jedino bih govorio o procesnom institutu uslovnog prekidanja vođenja postupka, koji ima svoju osnovu u materijalnom kaznenom pravu (čl. 58-a KZ) Dobro je zapažanje akademika Alenke Šelih koja iznoseći rešenja slovenačkog kaznenog zakonodavstvo koja se, između ostalog, odnose na sličan institut, sa pravom potencira „nužnosti istovremenog i usklađenog rada na oba ova područja“ (Šelih, 2006: 41) kako bi on zaživeo u praksi. Slovenačko iskustvo se daje kao primer neusklađenosti u ovim oblastima, što je imalo negativne posledice u njihovoj primeni.

Tako, saglasno ZKP (čl. 469), propisane su procesne radnje koje treba da budu preduzete u slučaju kada su ispunjeni zakonski uslovi za uslovno prekidanje vođenja krivičnog postupka, kao jedne od alternativnih mera koje mogu da se izreknu punoletnim učiniocima određenih krivičnih dela (uslovi za njihovo izricanje propisani su Krivičnim zakonom, tačnije njegovom Novelom od 2004. godine, u članu 58-a). Procesnim odredbama u navedenom članu ZKP utvrđuje se da, ukoliko su ispunjeni propisani zakonski uslovi, sud će na predlog ovlašćenog tužioca doneti rešenje za prekidanje postupka u kojem će odrediti rok za koji se postupak prekida i obavezu učinoca da u tom roku ne izvrši novo krivično delo (st. 1). Pri odlučivanju o primeni ove mere sud će uzeti u obzir ponašanje učinjoca prema žrtvi, pri čemu su posebno apostrofirani, saglasno članu 58-a materijalnog zakona (KZ), *posebno izraženo kajanje i izvinjenje, odstranjivanje posledica dela i nadoknađivanje štete prouzrokovane krivičnim delom*.

Ova mera, za razliku od nekih drugih alternativnih mera, ima za cilj da se postupak skrene u drugom pravcu (kao takva je tipičan primer za diverzionalni postupak). Na taj način nastoji se da se izbegne izricanje presude (a time i osuda učinjoca), a time i njene negativne posledice. Smisao ove mere je da upozori, odnosno da spreči recidivizam, sa naglaskom na ličnoj odgovornosti učinjoca, kao i nalaganjem gore navedenih obaveza koje mora da izvrši dok se nalazi na slobodi. Istovremeno ona ne zapostavlja interes oštećenog. Usme-

⁸ Napominjem da se u skupštinskoj proceduri nalazi novi Zakon o krivičnom postupku koji sadrži značajne novine u vezi sa položajem žrtve i oštećenog u krivičnom postupku, a i određene novine u vezi sa unošenjem elemenata restorativnosti u krivični postupak.

rena je i prema moralnoj i (ili) materijalnoj satisfakciji koju treba da joj omogući učinilac krivičnog dela. Značajna uloga oštećenog potvrđena je i izričitim propisivanjem jednog od uslova za izricanje ove mere, a to je njegova saglasnost.

Izricanje ove mere zasnovano je na pozitivnoj prognozi o budućem ponašanju žrtve, koja se procenjuje od strane suda, na osnovu određenih indikatora kao što su: posebno izraženo kajanje i izvinjenje učinioca, odstranjivanje posledica dela i nadoknada štete prouzrokovane krivičnim delom. Kao što se da primetiti sve ove okolnosti / indikatori povezani su sa oštećenim i pozitivnim odnosom učinioca prema njemu posle izvršenog krivičnog dela. Tako, „uslovno prekidanje krivičnog postupka ima karakter svojevrsnog sudskog pomilovanja koje dobija učinilac kao nagradu zbog toga što je ispunio obećanje ... za uložene napore za mirno razrešavanje konflikta, kao i za materijalnu i moralnu satisfakciju oštećenog“ (Kanevčev, 2006: 91; u tom smislu i Kambovski, 2004: 954).

U vezi sa ovom merom bitno je da li se ona i praktično primenjuje. Nažlost, naši sudovi se ne mogu pohvaliti da primenjuju ovu meru, odnosno postupak. Postavlja se logično pitanje šta je razlog tome, pogotovo što to nije povezano sa nekim posebnim troškovima. Najkraći odgovor, a na osnovu iskustava i saznanja proizašlih iz obuka sudija i tužilaca u kojima je autor ovih redova bio u ulozi edukatora, to je rezultat nedostatka informacija u vezi sa prirodom i pozitivnim stranama primene restorativnih mera i postupka uopšte, pa i konkretnе mere, odnosno postupka, kao i nesvesnog, a nekada i sve-snog davanja otpora onome što je novo i nepoznato.

Poteškoće u primeni restorativne pravde

Pravi je kuriozitet, kada je u pitanju sprovođenje zakona, da Vlada donosi Akcioni plan za njegovu implementaciju, kao što je to u slučaju implementacije ZMP. Plan je donesen za period 2008. i 2009. godine, a njegovi sastavni delovi su i vremenski i budžetski okvir. Ovo samo po sebi predstavlja dobar indikator značaja koji je država dala primeni ovog Zakona. Zamisao je bila, u određenom periodu pre započinjanja primene Zakona (koja je uzgred rečeno i dva puta bila odlagana, pa je od njegovog donošenja i stupanja na snagu do njegove primene prošlo skoro dve godine), da se nadležni organi pripreme za njegovu uspešnu primenu. Ovo je proizašlo iz obima i prirode promena koje se dešavaju u oblasti maloletničke pravde, njihove složenosti, a pre svega spremnosti i volje da se one primene. Akcioni plan je rezultat opredeljenja

Vlade i resornog ministarstva (Ministarstva pravde, inače koordinatora i nosioca celog projekta u vezi sa novim maloletničkim zakonodavstvom, sa kojim se počelo još 2002. godine) za stvaranje efektivnih preduslova za operacionalizaciju osnovnih načela ZMP: najboljeg interesa deteta, zaštita maloletnika (učinioca i žrtve- m.z.) i njegovih prava, socijalizacije i pomoći u postupanju sa maloletnikom, restorativne pravde i prevencije maloletničkog prestupništva. Ujedno, radi se i o osnovnim postulatima ZMP, među kojima načelo ili postulat restorativne pravde zauzima značajno mesto. Donošenje ovog dokumenta primer je dobre prakse kada se radi o brizi za sprovođenje jednog, samog po sebi značajnog zakonskog teksta zbog odnosa i oblasti koje obuhvata i reguliše, pa odatle može da posluži državama koje su krenule ili treba da krenu ovim putem. Ovo posebno i zbog toga što je RP i kao koncept i kao ideja veoma malo ili skoro uopšte nije poznata, pre svega domaćoj stručnoj javnosti, koja pak treba da je sprovodi u praksi. Sa sličnim problemom, pri donošenju i implementaciji zakona povezanih sa maloletnicima, susretale su se i druge zemlje iz regiona (pre svega one koje potiču iz bivših YU prostora⁹).

Jedan od glavnih zadataka i ujedno imperativa ZMP je činjenica da je za njegovu realizaciju neophodan multidisciplinarni i multisektorski pristup. Nosioci Akcionog plana, pri njegovom donošenju, bili su svesni i insistirali su na neophodnosti da plan treba da „predstavlja sintezu sinhroniziranih mera i aktivnosti usmerenih prvenstveno ka jačanju institucija za sprovođenje zakona (građenje kapaciteta u organizacionom i funkcionalnom smislu – m. z.), obuka kadra, promovisanje novih institucionalnih formi za prevenciju maloletničkog prestupništva.“ (Aкциони план и budžetska ramka за implementacija на Законот за малоletničка правда, 2008- 2009)

Druga grupa značajnih zadataka povezanih sa uspešnom implementacijom ZMP, odnosi se na donošenje neophodnih podzakonskih akata. U tom kontekstu je i obezbeđivanje prostorija za rad sa decom, kada su u pitanju centri za socijalni rad, kako onih koja su u riziku tako i onih koji su u konfliktu sa zakonom, a kada je u pitanju policija, kako za decu koja su u konfliktu sa zakonom tako i za decu koja su žrtve krivičnih dela. Ovo podrazumeva i njihovo odgovarajuće opremanje i uspostavljanje drugih standarda za njihovo normalno funkcioniranje. Možemo da konstatujemo da se, nažalost, na ovom planu veoma

⁹ Na primer, do ovakve konstatacije dolazi Nikolić- Ristanović, V. (2005: 11): „Restorativna pravda ... u Srbiji je gotovo nepoznata i kao teorijski koncept i kao zakonodavni i praktični pristup reagovanja na kriminalitet.“ Sa sličnim problemima sreće se i Hrvatska. Ipak, sigurno je da su u poslednjim godinama stvari krenule na bolje.

malо napravilo. Najveći deo potrebnih akata još uvek nije donesen, standardi povezani sa prostorijama još uvek nisu definitivno utvrđeni (u više navrata je ukazivano od strane predstavnika resornog ministarstva da je izrađena njegova radna verzija, ali ovaj akt, dok pišemo ove redove, još uvek nije donesen), a o njegovoj primeni uopšte ne možemo da govorimo. Epilog: posebnih prostorija za navedenu kategoriju dece/maloletnih lica još uvek nema!

Kada smo kod ove grupe zadatka možemo da konstatujemo da su dosada doneseni sledeći podzakonski akti: Pravilnik o vrstama i uslovima za izvršenje opštetskorisnog rada (čiji sastavni deo je forma Dogovora za opštetskoristan rad, koji se zaključuje sa državnim organima, javnim preduzećima, ustanovama, jedinicama lokalne samouprave ili sa humanitarnim organizacijama sa kojima osuđeno lice može da izvršava svoje radne obaveze); Pravilnik za izvršavanje stručno-instruktorskog nadzora u izvršavanju alternativnih mera; Pravilnik o uslovima, postupku i načinu izdavanja i oduzimanju dozvole za izvršavanje alternativnih mera¹⁰; Registar za primljena obaveštenja o deci i maloletnicima u riziku¹¹. Pažnju zaslužuje i *Vodič i standardi za rad stručnih timova u centrima za socijalni rad sa decom u riziku i maloletnim učiniocima kričnih dela* donet od strane Zavoda za socijalnu delatnost. Ustvari, radi se o stručnom uputstvu koji nema karakter podzakonskog akta ali je veoma korisna alatka za rad sa ovom kategorijom lica.

U treću grupu spadaju zadaci povezani sa izradom programa i sproveđenjem neophodnih obuka (osnovnih i specijalizovanih) raznih subjekata involuiranih u sistem maloletničke pravde (u slučaju sproveđenja koncepta restorativne pravde), sve sa ciljem njihove pripremljenosti da se uhvate u koštač i da odgovore na postavljene i veoma ozbiljne zadatke koji proizlaze iz samog Zakona. Obuke koje su sproveđene obuhvatile su socijalne radnike, sudije, tužioce, pripadnike MUP, advokate, medijatore. Naš utisak je da je baš na ovom planu Akcioni plan bio najdoslednije primenjivan. Ipak, može da se konstatiuje da je obuka advokata i medijatora, kao dva veoma važna aktera sproveđenja koncepta restorativne pravde, bila realizovana u skromnijem obimu (kako u odnosu na njihovu zastupljenost, tako i na stepen obuke). Što se, pak, tiče socijalnih radnika i pripadnika MUP, koji će prevashodno raditi na implementaciji ZMP, ali i KZ i ZKP, može se istaći da su oni bili obuhvaćeni ne samo osnovnom već i specijalizovanom obukom. Glavni organizatori ovih obuka bili su Akade-

¹⁰ Svi ovi akti objavljeni su u „Službeni vesnik na Republika Makedonija“ br. 118/2009.

¹¹ Objavljen u „Službeni vesnik na Republika Makedonija“ br. 136/2008.

mija za sudije i javne tužioce, Zavod za socijalnu delatnost, Policijska akademija odnosno Fakultet bezbednosti u Skoplju, Advokatska komora Makedonije, Komora medijatora Makedonije, uz pomoć i podršku UNICEF Kancelarije u Skoplju i OEBS-a. Po pravilu, radilo se o projektima koje su realizovale navedene institucije, a pod pokroviteljstvom navedenih međunarodnih organizacija.

Poteškoće sa kojima se sreću centri za socijalni rad pri implementaciji Zakona o maloletničkoj pravdi

Dosadašnja iskustva u vezi sa sprovođenjem ZMP analizirana su u Izveštaju o sprovođenju implementacije Zakona o maloletničkoj pravdi u centrima za socijalni rad u RM (mart 2010. godine).¹² Na osnovu pribavljenih informacija iz centara za socijalni rad, kao i ostvarenog uvida u njihov rad, od strane republičkog Zavoda za socijalne delatnosti utvrđeni su sledeći problemi i poteškoće:

- Kadrovska i tehnička neekipiranost centara za socijalni rad – nekompletnost ili nepostojanje stručnog tima¹³; delovi tima, odnosno nosioci određenih profila nemaju rešen radni status; nedostatak vozila, kompjutera i slično;

¹² U okviru spomenutog Izveštaja konstatuje se da su, stupanjem na snagu Zakona o maloletničkoj pravdi (tačnije od dana njegove primene – m. z.) 1. 09. 2009. godine u svih 30 centara za socijalni rad u R. Makedoniji primljena i registrovana 2202 obaveštenja, koja su uredno zavedena u odgovarajućem registru za primljena obaveštenja za decu i maloletnike u riziku. Primljena obaveštenja odnose se na ukupno 1287 maloletnih lica od kojih su 318 deca u riziku i 960 mlađih i starijih maloletnika u riziku – učinioца krivičnih dela. Od ukupnog broja maloletnih lica prema 624 su primnjene mere pomoći i zaštite. Napominjemo da se radi o jedinstvenim merama koje, saglasno ZMP (čl. 14 i 17), mogu da se primene prema deci i maloletnicima u riziku, što znači da se prema njima ne primenjuju sankcije.

¹³ Saglasno sa napravljenim procenama, da bi se na odgovarajući način odgovorilo novim obavezama koje proizlaze iz ZMP, Akcionim planom je bilo utvrđeno da minimalan broj ukupno potrebnih novih zaposlenja u centrima za socijalni rad u R. Makedoniji iznosi 53 stručna radničko-socijalnih radnika, pedagoga i psihologa. Na žalost, ova brojka je bila više nego prepolovljena (po našim saznanjima zaposleno je svega 23 radnika). Glavno objašnjenje bilo je uobičajeno kada su u pitanju nova zapošljavanja- nedostatak sredstava u budžetu. Logično pitanje, koje se pri tome postavlja je, kako to da Vlada donosi dokument sa kojim konstatuje potrebu popunjavanja radnih mesta, kako bi jedan tako značajan zakon zaživeo u praksi, pri tome imajući u vidu i finansijske implikacije koje iz toga proizlaze (naime zajedno sa NAP, utvrđen je i budžetski okvir za njegovo sprovođenje) da bi iste i narednih godina ta ista Vlada tvrdila da za to nema finansijskih sredstava?! Situacija je još nepovoljnija ako se zna da neki od novoprimaljenih lica ne pripadaju gore navedenim profesijama, neophodnim za stručno i kompetentno bavljanje obavezama koje proizlaze iz ZMP. Samim tim nameće se još jedno pitanje, a to je kako je bilo moguće da se nađu sredstva za zapošljavanje lica sa neodgovarajućim profesijama?

- Zbog obima i složenosti postupanja sa decom u riziku i maloletnim učinocima krivičnih dela nameće se potreba postojanja specijalizovanih stručnih timova u centrima za socijalni rad koji će isključivo raditi na ovoj problematici;
- Neregulisano radno vreme (posebno u delu noćnih dežurstava i 24 časovne dostupnosti);
- Nepostojanje odgovarajućih prostorija u centrima za socijalni rad za rad sa decom u riziku, decom u konfliktu sa zakonom ili decom/maloletnicima koja su žrtve krivičnih dela;
- Predložene alternativne mere, kao i disciplinska mera – upućivanje u disciplinski centar, ne izriču se od strane sudova, jer još uvek nisu stvorenii uslovi za njihovu realizaciju;
- Neki sudovi ne dostavljaju rešenja za izricanje vaspitnih, odnosno kaznenih mera ili ih dostavljaju sa velikim zakašnjenjem, što onemogućava obezbeđivanje blagovremenog i odgovarajućeg tretmana maloletnih lica;
- Stručni timovi iz centara za socijalni rad imaju poteškoća u obezbeđivanju prisustva stranaka (roditelja i dece) u predviđenom roku; ne postoje mehanizmi za motivisanje maloletnika i njihovih porodica da redovno sarađuju sa stručnim timom centra za socijalni rad i da prihvataju zaduženja;
- Advokati pokazuju nezainteresiranost za učešće u postupku po službenoj dužnosti, pa čak i odbijaju saradnju sa centrom za socijalni rad¹⁴;
- Na lokalnom nivou nema razvijenih resursa za realizaciju novina iz ZMP (mere za pomoć i zaštitu i alternativne mere);
- Opštine/lokalne zajednice i škole nisu dovoljno upoznate sa ZMP, obavezama koje iz njega proizlaze, pa ih odatile i ne realizuju;
- Nepostojanje odgovarajućih ustanova za tretman dece/maloletnika koji zloupotrebljavaju drogu i druge psihotropne supstance i nedovoljan broj zdravstvenih ustanova za tretman dece/ maloletnika sa problemima mentalnog zdravlja;
- Prostorna udaljenost mesno nadležnih sudova od grada u kojem je smešten mesno nadležan centar za socijalni rad (sa negativnim posledicama koji iz toga proizlaze, pre svega za maloletnike obuhvaćene sistemom maloletničke pravde);

¹⁴ Glavni razlog za to su nemirenja novčana potraživanja za obavljanje njihove dužnosti, kao i u propuštanju, pa i izbegavanju da se ovo pitanje reši na odgovarajući način u Zakonu o besplatnoj pravnoj pomoći.

- Nedovoljna kadrovska ekipiranost sudova sa sudijama za maloletnike, što odugovlači postupak i onemogućava kontinuitet u saradnji sa stručnim timom centra;
- Nedostaje Protokol o saradnji centara za socijalni rad i drugih relevantnih institucija i organa u postupanju sa decom u riziku i maloletnim učinocima krivičnih dela.

Poteškoće u vezi sa uključivanjem zajednice u restorativni proces

Zajednica je jedna od stubova restorativne pravde. Njeno uključivanje u restorativne programe je neophodan uslov za uspešnu primenu restorativne pravde. Problem ravnopravnog uključivanja zajednice (zajedno sa učiniocem i žrtvom) u restorativni proces, kada je u pitanju R. Makedonija, i pitanje praktične implementacije restorativne pravde, je veoma prisutan. Interesantno je da su i u samoj izradi ZMP, predstavnici zajednice bili veoma malo ili, slobodni smo da kažemo, na simboličan način uključeni u pripremu zakonskog teksta. Njihovo uključivanje u kasnijoj fazi, posebno pri izradi Akcionog plana i određivanju zadataka koje zajednica treba da izvrši, nametnulo se kao neminovnost. Logična posledica toga je da je smisao i koncept zakona bio veoma malo poznat predstavnicima zajednice u nacionalnom telu za sprovođenje Akcionog plana. S druge strane, činjenica je da je lokalna zajednica jedan od subjekata, inače veoma bitan za realizaciju Zakona, bila izostavljena iz već spomenutih obuka. U tom smislu se javila i dilema koliki je potencijal i kapacitet lokalne zajednice u našim uslovima da bi se suočila sa ozbiljnim problemom kriminaliteta, posebno nasilničkog. Kao zaključak se nameće da je za istinski uspeh zakonskog projekta i njegovog oživljavanja u praksi, neminovno, pre svega, sprovođenje obuka koje će obuhvatiti odgovarajuće strukture zajednice. Isto tako, kadrovsко, institucionalno i finansijsko osnaživanja zajednice se nameće kao imperativ i na tom planu u narednom periodu će morati mnogo više da se radi. Njihovo aktivno učešće je bitno ne samo u formalnom, već mnogo više u suštinskom smislu. Bez zajednice sa odgovarajućim kapacitetima, reforme u kaznenom zakonodavstvu, posebno one povezane sa restorativnom pravdom, biće svedene na teoriju i unapred osuđene na neuspeh.

Zaključak

Elaboriranje osnovnih pitanja obuhvaćenih predmetom ovog rada povezanih sa restorativnom pravdom u makedonskom kaznenom zakonodavstvu i njenom implementacijom, na kraju nužno nameće završno pitanje: da li možemo da budemo zadovoljni postignutim u oblasti RP? Jasno je da na postavljeno pitanje ne možemo da damo decidan pozitivan ili negativan odgovor. Ipak, na osnovu prethodno izloženog dolazimo do elemenata za davanje određenog, ne tako polarizovanog odgovora. Pri tome ćemo ga tražiti na najmanje dva nivoa.

Jedan nivo je povezan sa zastupljenošću restorativnih rešenja u kaznenom zakonodavstvu. Može da se konstatuje da takve elemente možemo da tražimo pre svega u Zakonu o maloletničkoj pravdi, kako preko određenih mera (pre svega alternativnih, koje se odnose i na punoletna lica), tako i preko specifičnih vansudskih odnosno alternativnih postupaka (poslednji kao način skretanja krivičnog postupka tj. tzv. diverzije, pri čemu je pozitivno što je, osim obične ili tzv. "jednostavne diverzije", zastupljena i „diverzija sa intervencijom“ kao njen složeniji oblik i bliži prirodi i konceptu restorativne pravde). U pogledu onoga što se odnosi na procesno zakonodavstvo za punoletna lica, tu smo, kada je u pitanju restorativna pravda, na samom početku. Njeni začeci su relativno skromni, pri čemu o nekakvom konceptu restorativne pravde ne može biti reči. Zabrinjava i saznanje da je dugo očekivani novi ZKP u poslednjim verzijama radnog teksta pretrpeo promene, između ostalog, i na štetu smelijeg uvođenja restorativnih elemenata. Komisija za izradu radnog teksta ZKP kao da se „uplašila“ da pravi „dublje rezove“ povezane sa uvođenjem novina u ovoj oblasti. Čak i tamo gde su bile napravljene odgovarajuće promene, one su u velikoj meri limitirane (na primer, uslovi za upućivanje strana u konfliktu, koji proizlazi iz krivičnog dela, na medijaciju i dr.); ujedno je propuštena šansa da restorativna pravda bude, ako ne substitut klasičnog krivičnog postupka, koji bi postojao nezavisno ili paralelno sa njim (što je u suštini i nerealno u ovoj fazi razvoja društva, pa i njegovih osnovnih instrumenata kao što je krivični postupak i kazneno zakonodavstvo uopšte), barem, ako ne ravnopravna komponenta u sistemu pravde, ono njegov bitan i komplementaran deo.

Problem je još kompleksniji kada se govori o drugom nivou, a to je implementacija restorativne pravde. Moglo je i realno je bilo da se očekuje da će na ovom planu biti i najviše poteškoća. Ovom prilikom navešćemo jednu od bitnih prepostavki za uspešnu implementaciju zakonskih rešenja, a to je politička

volja. Možemo da konstatujemo da politička volja naglašeno izražena u fazi pripreme i donošenja na primer ZMP, nije tako naglašena, pa čak i nedostaje kada je u pitanju njegovo implementiranje. Po pravilu, problem se objašnjava ili se svodi na nedostatak finansijskih sredstava, kao nužne materijalne potpore za oživljavanje nekih instituta propisanih zakonom, a bitnih za dosledno sprovođenje koncepta RP. Na taj način, a posebno zbog ukupne krize u društvu, a pre svega restriktivnog budžeta, dovodi se u pitanje implementiranje određenih zakonskih rešenja. Drugo značajno pitanje, koje, u kontekstu uspešnosti implementiranja potenciram, je odgovarajuća obuka i edukacija stručnjaka, nosilaca restorativne pravde (socijalnih radnika, sudija, tužilaca, advokata, medijatora). Ali, na ovom planu potrebno je da se deluje ne samo preko *ad hoc* obuka i edukacija, već i da se budući stručnjaci koji će raditi u ovoj oblasti edukuju u okviru sistema visokog obrazovanja i saglasno njegovim standardima. Gledano šire, potrebno je u okviru obrazovnog sistema u celini i na svim nivoima unositi sadržine povezane sa sticanjem znanja i stvaranjem svesti, kao i sa odgovarajućom životnom filozofijom i stvaranjem vrednosnog sistema u odnosu na suštinsko pitanje u vezi sa restorativnom pravdom, a to je mirno rešavanje konfliktnih situacija. Istovremeno, kada se radi o aktuelnim stručnjacima involviranim u državnim kao i drugim organima i telima zaduženim za primenu ovog koncepta, neophodno je prevazilaženje otpora, pa i straha od nečega što je novo i nedovoljno provereno u praksi.

Literatura

- Bačanović, O. (2002) Restorativna pravda so poseben osvrt vrz posreduvanjeto pomeđu žrtvata i storitelot u: *Eliminiranje na prečkite za praktična implementacija na uslovnata osuda so zaštiten nadzor*, Skopje: Međunaroden Centar za preventivni aktivnosti i rešavanje na konflikti, str. 36-44.
- Bačanović, O. (2008) Krivično-pravna zaštita žrtava krivičnih dela u Republici Makedoniji. *Temida*, 1, str. 25- 45.
- Bačanović, O. (2008) Makedonski Zakon o maloletničkoj pravdi. *Crnogorska revija za krivično pravo i kriminalnu politiku*, 2, str. 217- 235.
- Bačanović, O. (2009) Restorativna pravda i Zakonot za maloletnička pravda so poseben osvrt vrz medijacijata, u: O. Bačanović (ur.) *Maloletnička pravda – restorativna pravda*. Skopje: Fakultet za bezbednost, str. 113-131.
- Ćopić, S. (2009) Restorativna pravda i maloletničko zakonodavstvo vo Srbija. U: O. Bačanović (ur.) *Maloletnička pravda – restorativna pravda*. Skopje: Fakultet za bezbednost, str. 95-112.
- Kambovski, V. (2004) *Kazneno pravo-opšt del*. Skopje: Kultura.
- Kanevčev, M. (2006) Uslovno prekinuvanje na krivičnata postapka (kako alternativa na zatvorot). *Makedonska revija za kazneno pravo i kriminologija*, 3, str. 87- 96.
- Mrvić, N. (1996) Diverzioni model krivičnog sistema – realnost ili utopija. *Sociološki pregled*, 28(1), str. 99- 105.
- Mrvić-Petrović, N. (2001) *Naknada štete žrtvi krivičnog dela*. Beograd: Vojno izdavački zavod i Institut za uporedno pravo.
- Nikolić-Ristanović, V. (2005) Restorativna pravda, kažnjavanje i žrtve, u: Jadranka Jelinčić (ur.) *Alternative zatvorskim kaznama*. Beograd: Fond za otvoreno društvo, str. 11-33.
- Stevanović, I. (2006) Nova zakonska rešenja o maloletnicima: značaj alternativa institucionalnom tretmanu (u svetu reintegracije izvršilaca i osnaživanja žrtve). *Temida*, 1, str. 61-66.
- Stojkovska, V. (2010) *Medijacija vo kaznenata oblast*. Neobjavljena doktorska disertacija, Skopje: Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“, Pravni fakultet „Justinijan Prvi“.
- Šelih, A. (2006) Alternativne sankcije i mere u krivičnopravnom sistemu Slovenije. *Temida*, 1, str. 37- 42.
- Aкционен план и budžetska ramka за implementacija na Zakonot za maloletnička pravda, 2008-2009, Ministerstvo za pravda, januari 2008 godine.

Izveštaj za sledenje na implementacija na Zakonot za maloletnička pravda vo Centrite za socijalna rabota vo Republika Makedonija, JU Zavod za socijalni dejnosti Skopje, Skopje, mart 2010.

Zakon za maloletnička pravda, „Služben vesnik na Republika Makedonija“, br. 48/2007, 161/2008

Krivični zakonik, „Služben vesnik na Republika Makedonija“ 3/96, 80/99, 43/03, 81/05, 60/06, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08.

Zakon za krivična postapka, prečisten tekst „Služben vesnik na Republika Makedonija“, br. 15/2005.

OLIVER BAČANOVIĆ

Restorative justice in macedonian criminal legislation and difficulties in its implementation

The subject-matter of this paper is to provide an overview of the situation/status within Macedonian criminal legislation as a concept whose introduction and implementation is of recent time. This issue is addressed at two levels: through the overview of the representation of restorative justice elements within the Macedonian criminal legislation and through foreseeing the difficulties considering the implementation of this concept. Regarding the second level the author especially focuses on the difficulties with which social work centers and local communities have to deal. In order to answer the posed questions the author used his own findings, as well as the findings to which he came during the direct contacts with representatives of respective institutions or on the grounds of materials that these institutions provided. In the conclusion, the author attempts to answer to the closing question: can we be satisfied with the accomplished in the area of restorative justice? The author attempts to answer on the grounds of certain indicators (political will, material assumptions, realised professional trainings and education). The author points out to the necessity of acting in the educational system as well on all levels with an aim to create indispensable critical mass within society that will have an upgraded awareness for peaceful resolution of the conflict situation.

Key words: restorative justice, implementation, criminal legislation, the Law on Juvenile Justice, Republic of Macedonia.

Restorativna pravda između teorije i prakse

TEMIDA

Septembar 2010, str. 25-40

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1003025D

Pregledni rad

Mogućnosti i ograničenja primene medijacije u slučajevima partnerskog nasilja

VERA DESPOTOVIĆ-STANAREVIĆ

TAMARA ĐŽAMONJA-IGNJATOVIC*

Apstrakt: U radu je predstavljen model primene medijacije u slučajevima где постоји велики disbalans u moći između partnera/članova porodice. Model je povezan sa relevantnim teorijskim konceptima značajnim za razumevanje fenomena nasilja u porodici i savremenim pristupima u radu na balansiranju nejednakih moći u odnosima. U koncipiranju modela porodične medijacije u radu sa nasiljem prilagođeni su neki od osnovnih principa postupka medijacije (neutralnost, poverljivost) i sistemske porodične terapije (komplementarnost u odnosima, tj. cirkularna uzročnost). U radu je predložen model rada koji podrazumeva interdisciplinarni okvir i upotrebu različitih domena delovanja. Priznanje nasilnog ponašanja i prihvatanje odgovornosti za njega od strane počinioca, uz spremnost obe strane da se učestvuje u restauraciji odnosa, su ujedno osnovni principi restorativne pravde na kojima se zasniva medijacija između žrtve i učinioca, te su neophodni preduslovi za primenu medijacije i u porodičnim odnosima gde ima elemenata nasilja, ukoliko je obezbeđena i garantovana dalja bezbednost žrtve porodičnog nasilja.

Ključne reči: porodična medijacija, disbalans u moći, partnersko nasilje, neutralnost, poverljivost.

* Vera Despotović-Stanarević je porodični psihoterapeut i specijalista medijacije u Savetovalištu za brak i porodicu Gradskog centra za socijalni rad u Beogradu, E-mail: savetovalisteip@gmail.com

Prof dr Tamara Đžamonja-Ignjatović, specijalista medicinske psihologije, je profesor na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, E-mail: tamdzam@eunet.rs

Uvod

Porodični medijatori se u svakodnevnoj praksi suočavaju sa slučajevima gde su prisutni različiti oblici narušene ravnoteže u moći između partnera/članova porodice, kao i različiti oblici partnerskog nasilja, najčešće psihološkog i ekonomskog, ali i fizičkog. Ovo su tipične situacije koje se obično navode kao kontraindikacija za uključivanje u postupak medijacije. Razmatrajući mogućnosti primene medijacije u takvim slučajevima, najčešće se u literaturi navode argumenti izvedeni iz istraživanja Hester i Radford (1997, prema Allport, 2006) u Velikoj Britaniji. U njihovom istraživanju ispitivan je uticaj samog postupka medijacije kod parova kod kojih se javlja porodično nasilje, gde se kao ključna kritika ističe zanemarivanje uticaja dugotrajnog disbalansa moći u pregovorima „licem u lice“. Ohrabrvanjem podeljene odgovornosti za partnerske probleme manje moćna strana se delimično poziva na odgovornost za nastanak i održavanje nasilja, tako da, osoba koja zloupotrebljava moć može izbeći prihvatanje odgovornosti za nasilničko ponašanje (Allport, 2006). Od žrtve se često očekuje da bude pomirljiva i kompromisna. Glavni zaključak istraživanja rizika od primene medijacije u situaciji porodičnog nasilja je da se “status quo” održava, umesto da se dovodi u pitanje.

Navedeni ograničavajući argumenti se odnose na primenu klasičnog postupka medijacije. Pomenuto obrazloženje ipak može biti značajna smerница pri razmatranju mogućnosti i koncipiranju pristupa u radu koji bi mogao da, vodeći računa o rizicima, prevaziđe nedostatke sadašnjih modaliteta rada u ovoj oblasti. Ukoliko bi se a priori pridržavali pravila da je u slučajevima velikog disbalansa moći postupak medijacije kontraindikovan, u praksi veliki broj porodičnih i partnerskih konflikata ne bi ni dobio šansu da bude razrešen. U našoj kulturi, u izuzetno velikom broju slučajeva, prisutne su značajne razlike u odnosima moći. Dominantni patrijarhalni kulturološki kontekst u kome živimo i dalje implicitno promoviše nejednakost u moći, ulogama, pravima i društvenom položaju partnera, što često rezultira nejednakim mogućnostima zasnovanim na rodnim razlikama (Bogdanović, 2000). U praksi primene porodične medijacije u Srbiji, još uvek ne postoji jasan i validiran model rada koji bi bio primenjiv u ovim situacijama, zbog čega je ovoj temi potrebno posvetiti posebnu pažnju.

Nasilje i viktimizacija su višestruko određeni fenomeni. U fenomenološkom i etiološkom smislu, nasilje predstavlja izuzetno kompleksno devijantno ponašanje zbog čega su za njegovo objašnjenje potrebna proučavanja iz oblasti sociologije, kriminologije, prava, psihologije i drugih naučnih disci-

plina (Petrušić, Konstantinović-Vilić, 2010). Psihološka pitanja na individualnoj i interpersonalnoj ravni povezana su nužno i sa pitanjem prava i zakonske regulative, kao i bazičnih etičkih principa, zbog čega ih nije moguće svesti na izdvojene veze i objašnjenja. Istraživanja nasilja u porodici započela¹ su tek pre nešto više od tri decenije, u okviru sociologije porodice i feminističke teorije, što je razumljivo ako se ima u vidu da je nasilje u porodici sve do skora smatrano prihvatljivom metodom „disciplinovanja neposlušnih“ članova porodice (Armatta, 1996 prema Petrušić Konstantinović-Vilić, 2010: 7).

Polazne osnove u koncipiranju modela porodične medijacije u radu sa nasiljem čine:

- 1) Referentni okvir koji u sagledavanju fenomena partnerskog nasilja uključuje *koncept moći* u odnosima čime se podstiče prepoznavanje i onih supertilnih nejednakosti u odnosima koje mogu da dovedu do različitih uticaja u životima klijenata i do zloupotrebe većeg prava jednih nad drugima.
- 2) Modifikacija primene nekih osnovnih principa medijacije i sistemskog pristupa u radu sa porodicama: *neutralnost, poverljivost i cirkularna uzročnost*. Ukoliko bi se pridržavali uobičajenih postulata, to bi ograničilo mogućnost primene na probleme u kojima dominiraju nejednake mogućnosti za životne izbore, diskriminacija i različiti oblici psihološkog, seksualnog, fizičkog i ekonomskog nasilja. Prilagođavanje ovih principa omogućava da, uvažavajući specifičnosti fenomena nasilja ne odustanemo od ovih slučajeva, ali i da ne učestvujemo u reprodukovavanju nekih vrednosti koje održavaju neravnotežu u moći između članova porodice.
- 3) Primena *interdisciplinarnog pristupa* u radu, gde svaki domen aktivnosti ima specifične uloge koje nose sa sobom određena prava, zadatke, obaveze, dostupnosti, ali i ograničenja. To otvara mogućnost komplementarne prakse profesionalaca u okviru različitih domena rada kada se susretu sa porodičnim nasiljem.

¹ Krajem 2001.god. okončano je prvo istraživanje ove pojave na teritoriji Republike Srbije. Rezultati istraživanja publikovani su u: Nikolić-Ristanović, (ur.), 2002. Iste godine objavljeni su i rezultati istraživanja prakse pravosudnih organa. Videti: Lukić, Jovanović, 2001.

Uključivanje koncepta moći

Sagledavanje moći na različitim, interaktivnim nivoima i sagledavanje paradoksa moći u društvu i u intimnim odnosima predstavlja jedan od najvažnijih zadataka u radu sa ljudima gde postoji narušena ravnoteža u odnosu (Dell, 1989). Ukoliko se pođe od prepostavke da svaka strana u partnerskoj interakciji ima podjednaku šansu da doprinese njihovoj interakciji, a ne obrati se pažnja na društveno uslovljene uticaje, razlike ili nepravde u životima ljudi, to dovodi do nehotičnog podržavanja postojećih odnosa moći (Jones, 1996).

Uključivanje koncepta moći prilikom primene medijacije u slučajevima disbalansa u odnosima, omogućava razmatranje razlika u moći ne samo u hijerarhiji između generacija, već i između partnera/roditelja. Razmatraju se razlike u moći i njenom uticaju među svim članovima porodice, što je važno zbog onih članova porodice koji su najčešće u poziciji manje moći – žene, deca, stari, bolesni. Ukoliko bi medijator radio sa neutralnim stavom u slučajevima nejednake moći, tada bi doprinosisao oslobađanju od odgovornosti onih koji zloupotrebljavaju svoju moć i nametao krivicu onima koji učestvuju/ostaju u takvom jednom odnosu (Goldner i sar., 1990; Vetere, Cooper, 2001).

Ovo pitanje je dugo bilo zapostavljano u teoriji i praksi rada sa porodicama. Pronalaženje načina da se konceptualizuje moć u odnosima kao i iznalaženje modela njegove primene u praksi bilo je jedno od najprovokativnijih pitanja u protekle dve decenije za profesionalce koji se bave porodičnom problematikom (Furlong, 1989). Do ključne promene u sagledavanju pojma moći, došlo je 90-tih godina prošlog veka uzimanjem u obzir efekata šireg socijalnog i političkog konteksta.

Folberg i Taylor (prema Lang, 2004) vide moć kao izraz dugotrajnih obrazaca dominacije i podređenosti, različitosti i kompeticije, zavisnosti i kompetencije. Po njihovom viđenju, strane u medijaciji oslanjaju se na ove obrasce moći kada su pod uticajem stresa usled konflikta, pri čemu moć uključuje kontrolu ili pristup emocionalnim, ekonomskim i fizičkim resursima kojima teže obe strane. Oni smatraju da medijator može intervenisati kada je potrebno da se slabija strana osnaži ili da se ograniči uticaj moći jače strane.

Najekstremniji primer zloupotrebe moći u odnosima predstavlja nasilje od strane onih koji tu moć poseduju nad slabijima. Za razmatranje fenomena nasilja u porodici, potreban je multidimenzionalni teorijski okvir kako bismo razumeli složenost situacija nasilja, složenost dilema i kompleksnost veza unutar odnosa u kojima se nasilje, prisila i zloupotreba prepliću sa emotivnom vezano-

šću unutar intimnih, porodičnih odnosa. Postmodernistički sistemski teoretičari (Burck, Daniel, 1990), su s pravom upozoravali na opasnost upadanja u zamku linearog razmišljanja i definisanja fenomena nasilja iz kojeg proizilazi reduktionistički pristup tretiranja nasilja u porodici. Ovaj pristup problem uglavnom sagledava kroz perspektivu muškog nasilja, u kojem muškarci jednostavno zlo-upotrebljavaju svoju moć u odnosu, a žene se najčešće žrtvuju, time što ne odlaze. „Iskustva proistekla iz neposrednog rada sa ženama žrtvama nasilja, pokazala su da je u stvarnosti teško povući granicu između ekonomske eksploracije, političke dominacije, psihološkog ugnjetavanja i fizičkog nasilja, jer jedan oblik nasilja stvara pogodno tlo za drugi“ (Nikolić-Ristanović, 2000: 547).

Kontekstualno razumevanje nasilja u radu sa porodicama nam pomaže da sagledamo složenost interakcija, ne samo unutar različitih porodičnih sistema, već i između porodice i šire porodice, porodice i kulturno-društvenog konteksta, porodice i ustanova koje su uključene u sistem socijalne zaštite i pomoći (Goldner, 1991). Najznačajniji faktori koji utiču na nastanak i održavanje nasilja u porodici, a koji deluju isprepletano su dominantna kultura u kojoj živimo, ekonomski faktori, različite vrste kriza, ratni kontekst i slično (Nikolić-Ristanović, 1995: 409). Patrijarhalna struktura odnosa zasnovana na polnoj asimetriji moći još uvek je duboko ukorenjena u tradicionalne vrednosti i kao kontekstualni ram omogućava ili olakšava održavanje odnosa nejednakog pozicioniranja žena i muškaraca, kako u društvu tako i u partnerskim i porodičnim odnosima što olakšava eksplikaciju nasilnog ponašanja u nekim slučajevima i neadekvatan društveni odgovor na njega². Kroz tekuću, svakodnevnu praksu kroz koju se razmenjuju značenja, održavaju se i diskursi rodnih razlika. Zbog toga se patrijarhalni odnosi, kao promoteri nejednakosti među polovima, ne mogu objasniti samo dobrom ili lošim namerama pojedinih žena ili muškaraca. Oni postoje u društvenim institucijama i društvenoj praksi (Baber, Allen, 1992 prema Mustin-Hare, 1994), a konstruisani su interakcionom produkcijom značenja i održavaju se pod uticajem i dalje snažnih predrasuda u pogledu ovog fenomena. Ekonomska zavisnost žena je takođe važan faktor njihove izloženosti nasilju, a istovremeno su i jedna od najznačajnijih prepreka koje ih sprečavaju da napuste partnera koji je nasilan. Ekonomska marginalizovanost muškaraca može da predstavlja značajan faktor koji utiče na njegovo nasilničko ponašanje (Nikolić-Ristanović, 1995). Ovo posebno dolazi do izražaja

² U pokušaju da se objasne uzroci nasilja u porodici, posebno partnerskog nasilja, nastale su brojne teorije. Videti: Ignjatović, T. (ur.), 2002.

u situacijama kada je dovedeno u pitanje ostvarivanje tradicionalne muške uloge hranioca porodice, odnosno kada tu ulogu preuzima žena. Tako se dešava da muškarac reaguje tako što neuspeh u ostvarivanju kontrole u jednoj oblasti ostvara preuzimanjem kontrole u drugim oblastima, pri čemu koristi jedan takođe tradicionalni atribut muškosti – nasilje. U Srbiji, osim patrijarhalne tradicije, dodatni uticaj na nasilje u porodici, imale su višegodišnje socio-političke i ekonomске krize i ratni kontekst. Učešćem muškaraca u ratu, legalizovana upotreba sile pomera se i na porodični kontekst i dovodi do porasta nasilja u porodici. Hronično stresogen i složen način života ostavio je duboke ožiljke, a agresivna klima koja je vladala u okruženju „preslikala“ se i na većinu porodica u kojima je agresija bila prihvaćena kao „normalan“ način komunikacije (Konstantinović-Vilić, Petrušić, 2005).

Modifikacija osnovnih principa u radu sa porodicama

Mogućnost primene medijacije u slučajevima nasilja u porodici zahtevala je i prilagođavanje osnovnih postulata medijacije i sistemskog pristupa u radu sa porodicama kao što su neutralnost, komplementarnost u odносima, i poverljivost. Prilagođavanje ovih principa omogućava da, uvažavajući specifičnosti fenomena nasilja, ne odustanemo od ovih slučajeva, ali i da ne učestvujemo u reprodukovavanju nekih vrednosti koje održavaju neravnotežu u moći između članova porodice.

Neutralnost se pokazala kao najkontraverzniјa „vodilja“ u radu sa porodicama, o kojoj piše čuveni tim sistemskih terapeuta iz Milana, poznat pod nazivom „milanski tim“, još početkom 80-ih godina XX veka (Palazolli-Selvini i sar., 1980). Pojedini teoretičari su preispitivali koncept neutralnosti u odnosu na proces medijacije, tj. kako da medijator ne postane umešan u klijentove konflikte (Žegarac, 2009). U oblasti medijacije, neutralnost i nepristrasnost mnogi koriste alternativno, podrazumevajući ulogu medijatora kao nepristrasnog profesionalca, koji nije ni na čijoj strani i postupa sa svim stranama sa jednakim uvažavanjem (Lang, 1990). Međutim, kakav efekat može imati neutralnost medijatora u situacijama neravnomernih pregovaračkih pozicija između strana u sporu?

Nova teorijska znanja i iskustva, u radu sa razlikama u moći, upućuju na neophodnost odustajanja od izvornog načina primene principa neutralnosti medijatora. Razumevanje kako postojeći odnosi moći utiču na učestovanje u interakciji, izoštrava senzitivnost medijatora da percipira nejednako zasno-

vanu moć u odnosu. Ukoliko se prepozna različita distribucija moći koja se kroz intervencije medijatora tokom postupka ne dovede u ravnotežu, medijator ne treba da ostane neutralan prema tom problemu. Ako se ne uzme u obzir uticaj društveno uslovljenih nejednakosti i medijator održava neutralnost prema porodici, time svakako nehotice podupire postojeći odnos moći. Kada u odnosu prema nasilju profesionalac zadrži neutralnost i ne otvoriti pitanje odgovornosti vodeći računa o bezbednosti konteksta, time svakako održava ili čak podržava nasilje (Jones, 1996).

U radu sa izraženim disbalansom moći između članova porodice, koncept komplementarnosti u odnosima takođe zahteva prilagođavanje. Ovaj koncept podrazumeva cirkularnu uzročnost i odnosi se na uzajamnost uticaja svih članova porodice, tako da se ponašanje jednog člana porodice ne može posmatrati izolovano od ostalih, već kroz međusobni uticaj (Minuchin, Fishman, 1981). Problematično ponašanje jednog člana redefiniše odnose u celom sistemu, čime se odgovornost prenosi na sve članove porodice. Ukoliko bi cirkularno sagledavali problem, nasilničko ponašanje jednog člana porodice moglo bi se razumeti kao odgovor na ponašanje nekog drugog člana porodice. Takvim razumevanjem odnosa, manje moćnija strana mogla bi biti pozvana da učestvuje u odgovornosti za održavanje takve pozicije, čime bi se moglo dovesti do umanjivanja odgovornosti onoga ko je nasilan, tj. opravdavanja za takvo ponašanje.

Ukoliko se tokom postupka medijacije dođe do saznanja o postojanju nasilja u porodici, *poverljivost* (eksterna), kao jedan od osnovnih principa postupka medijacije, se ne može obezbediti u radu. Takođe, ako se žrtva poveri tokom individualnog sastanka da je partner nasilan prema njoj, ne insistira se na otkrivanju dobijenih činjenica (interna poverljivost) na zajedničkom sastanku, ukoliko će nepripremljeno otkrivanje staviti žrtvu pod još veći rizik.

Primena interdisciplinarnog pristupa u radu

Objedinjeni rad sa parovima u postupku medijacije podrazumeva da nasilje, dominacija i žrtvovanje nisu samo psihološke stvari, već su takođe i materijalne, moralne ili pravne. Ukoliko je postojalo nasilje, u postupku medijacije je neophodno primenjivati različite kompetencije za efikasni rad sa porodicama i koristiti različite domene delovanja (policija, sudstvo, socijalna zaštita, zdravstvena zaštita). Osnovno pitanje koje se razmatra ukoliko se proceni postojanje

nje određenih oblika nasilja u porodci je ispitivanje bezbednosti u odnosima između članova porodice i tome kako ljudi mogu bezbedno dalje da funkcionišu/žive nakon prestanka nasilja.

Pre nego što se započne rad na spornim pitanjima zbog kojih je par i uključen u medijacijski postupak, neophodno je omogućiti zaustavljanje nasilja i bezbednost u njihovoј komunikaciji (Vetere, Cooper, 2001). Medijacija se ne može sprovoditi dok žrtva nasilja nije uverena da se nasilničko ponašanje neće nastaviti (Allport, Bramvel, 1999, prema Allport, 2006).

Ukoliko se dođe do saznanja o prisustvu nasilja u porodici ili se sumnja na nasilno ponašanje, obavezna je prijava slučaja u cilju zaštite žrtve i zaustavljanja nasilja. Ukoliko postoji takva mogućnost, radi se na uspostavljanju čvrstog dogovora sa počiniocem nasilja o zaustavljanju takvog ponašanja. Takav dogovor ima karakter usmenog sporazuma ili neformalnog ugovora (Goldner i sar., 1990). Kada se ugovor o zaustavljanju nasilja uspostavi i postoje jasni pokazateli da se on poštuje, što se utvrđuje na osnovu iskaza strana, ugovor se proširuje i na druge oblike psihološkog zlostavljanja koji po pravilu prate fizičko nasilje. Ako se ugovor prekrši, to implicira odsustvo poverljivosti i prijavu slučaja, sa čim su članovi porodice unapred upoznati. Oni su od samog početka svesni etičkog stava medijatora u vezi sa nasiljem, odsustva vrednosne neutralnosti u tom pogledu i razloga za brigu i akcije u obezbeđivanju bezbednosti članova porodice. Saradnja između svih strana je od suštinske važnosti za delotvorno planiranje bezbednosti i pravovremenu primenu različitih dostupnih intervencija. Za to je neophodno priznavanje i prihvatanje obe strane da postoji problem, prihvatanje odgovornosti za sopstveno ponašanje od strane nasilnika, kao i odgovornosti za bezbednost drugih, a žrtve za sopstvenu bezbednost. Priznanje nasilnog ponašanja i prihvatanje odgovornosti za to ponašanje su ujedno osnovni principi restorativne pravde na kojima se zasniva medijacija između žrtve i učinioца (Hrnčić, 2006), te su neophodni preduslovi za primenu medijacije i u porodičnim odnosima gde ima elemenata nasilja.

Praktične smernice za primenu medijacije u slučajevima nasilja u partnerskim odnosima

Primena medijacije u radu sa nasiljem zahteva korišćenje modela koji omogućava kombinovanje različitih teorijskih okvira i medijacijskih tehnika sa sistemskim i drugim metodama za rešavanje problema u cilju obezbeđivanja uslova i konteksta u kojem bi učesnici u postupku mogli da idu ka zajedničkim interesima i da održe svoje ugovore o nepostojanju nasilja.

Prvi korak u radu je prepoznavanje disbalansa moći, odnosno obrazaca ponašanja kojima se moć uspostavlja i održava. Različiti autori razmatrali su da li u slučajevima velike neravnoteže u moći, medijator radi na uspostavljanju balansa među stranama ili treba da upravlja problemom moći na način da ih dovede do sporazuma prihvatljivog za obe strane (Despotović-Stanarević, 2009). U literaturi se oko ovog pitanja stavlja akcenat na tehnike neophodne za dovođenje odnosa u relativnu simetriju kao sredstva za promociju produktivnog pregovaranja (Despotović-Stanarević, 2007).

Nameće se pitanje kako razdvojiti problematične aspekte moći u odnosu od one koji su prihvatljeni za obe strane u slučajevima kada se oni dopunjaju svojim različitim sposobnostima, vrednostima, uticajima bez narušavanja prava drugih. Na primer, jedan partner može da bude zadužen oko raspodele novca, a da drugi ima primarnu ulogu oko vaspitanja dece. Ukoliko kod para postoji konsenzus oko raspodele posedovanja pojedinih aspekata moći shodno kapacitetima i interesovanjima, ako su u normalnom balansu, ako razmenjuju svoje različite veštine i znanja kroz uzajamno dopunjavanje, onda je moć komplementarna i uravnotežena, bez obzira na različitu distribuciju u pojedinim ulogama (Despotović-Stanarević, 2007). Prepostavku o balansiranoj moći, kao postojanje ili odsustvo zajedničkog konsenzusa oko takve raspodele treba uvek proveriti kako bi se predupredile manipulacije (Haynes, 1994). Ukoliko se to propusti, u okviru „tradicionalnih obazaca ponašanja“ sa stereotipiziranim društvenim i porodičnim ulogama, što se često svodi na podelu poslova i nivo tehničke operativnosti, zamagljuje se širi kontekst problema i moći u odnosima. Takav stav dovodi do ignorisanja razlika u moći, a samim tim i do održavanja postojećih obrazaca.

Kada govorimo o problematičnim aspektima moći, važno je razumeti koja ponašanja mogu predstavljati zloupotrebu moći u odnosu. Ukoliko se veća moć u odnosu koristi radi kontrole nekog drugog, možemo da govorimo o zloupotrebi moći (Dell, 1989). Prepoznavanje postojećeg obrazca može se sagledati na različite načine. Možemo podstaći par da predstavi svoj odnos, postavljajući

im prvo opštija pitanja o tome kako su organizovani u svakodnevnom funkcionišanju, a onda sve specifičnija kojima bi se ispitale situacije koje su potencijalno konfliktne. Odgovori na ova pitanja odslikavaju moguću nejednakost u odnosu, na osnovu čega možemo da procenjujemo da li je neravnoteža suviše velika, kao i da li su prisutni neki oblici nasilja u porodici. Tokom procene ovakvog obrasca, ne treba žuriti sa intervencijama, već dopustiti da se taj obrazac potvrди, bilo kroz interpersonalnu komunikaciju ili kroz ponavljanje nekih obrazaca u zaključivanju, pojavu iracionalnih uverenja i slično (Džamonja-Ignjatović, 2009). Medijator ne istražuje istoriju odnosa, već identifikuje tačke gde postoje neslaganja oko disbalansa. Važno je da kroz razgovor medijator može da omogući da se i manje moćna strana iskaže i da se proceni da li se oseća sigurno da u prisustvu moćnije strane može slobodno da govori. Prepoznavanje obrasca će odrediti dalji pravac rada. Ukoliko se proceni da su obe strane u mogućnosti da slobodno govore u prisustvu druge strane, tada se može raditi na balansiranju odnosa (Despotović-Stanarević, 2007). Cilj rada je građenje polja u kojem se stvara mogućnost da strane mogu da idu ka zajedničkim interesima. U uspostavljanju balansa je važno da se kreira prostor u kojem osoba koja ima manje moći u odnosu, može da se osnaži, kako bi bila aktivnija i imala više inicijative u komunikaciji. Osnaživanje, kao način da se druga strana uključi i bude ravnopravna, može da se radi na emocionalnom nivou, ali i kroz pružanje novih informacija kako bi osoba mogla da donosi i nove odluke. Postoji razlika između podrške jednoj strani da učestvuje ravnomernije i podržavanja kojim bi se mogla ugroziti nepristrasnost u čemu medijator mora da bude veoma oprezan (Bush, Folger, 1994). Picard (prema Lang, 2004) sugeriše da na ovaj problem medijatori mogu odgovoriti tako što će kroz proces pomoći slabijoj strani, dajući joj vremena da ispriča svoju priču i da iznese svoje ideje, potrebe i predloge. Medijatori koriste svoj uticaj da promovišu legitimnost oba učesnika da iznesu svoja gledišta ignorisati ili prekidajući negativno ponašanje, a ohrađujući saradničke interakcije (Mayer, prema Lang, 2004). Drugi autori predlažu slične tipove aktivnih intervencija medijatora u procesu vođenja procesa, balansiranja i kontrole nad izražavanjem moći (Neumann, Kelly, prema Lang, 2004). Ono što je takođe važna intervencija tokom balansiranja odnosa je omogućavanje obema stranama da sagledaju potrebe druge strane.

Kroz medijaciju, strane u sporu treba da sagledaju razne mogućnosti (Moore, 2003). Ukoliko ima potrebe organizuju se i odvojeni razgovori. Oni mogu da budu prilika da obe strane kažu šta žele, naročito manje moćna strana, da se dodatno informišu i dobiju pojašnjenja. Nakon toga se zakazuje zajednički

razgovor, kako bi se stvarao novi vid interakcije, da osnažena strana dobije priliku da se i sama nosi s nekim budućim konfliktima. Medijator takođe pomaže da strane prošire aktivnosti, razmisle o mogućnostima i donesu nove odluke na osnovu potpunijih informacija čija se dostupnost može obezbediti direktno ili indirektno u postupku, kao npr. o mogućnosti za zapošljavanje osobe koja je ekonomski zavisna od partnera od kojeg se razvodi (Allport, 2006).

Ukoliko je prisutna sumnja na postojanje nekih oblika nasilja u porodici ili da je disbalans u odnosu toliko veliki da se jedna strana oseća nebezbedno ili sputano da govori i u prisustvu druge strane ili da nije u mogućnosti da donosi odluke, radi se na proceni porodičnog nasilja. Treba imati u vidu da se nasilje može odvijati u svim relacijama u porodici, tako da se kroz procenu detektuju različiti oblici i vrste nasilja, kao i kontekst u kojem se nasilje dešava. Ključni aspekti procene porodičnog nasilja su procena uticaja prošlog ponašanja na individualne mogućnosti za pregovaranje i procena neposrednog rizika nanošenja štete drugoj osobi. Prvi deo procene se odnosi na širi okvir razumevanja šta se dogodilo. Nakon razumevanja konteksta u kojem se nasilje dogodilo/događalo, sagledava se uticaj nasilničkog ponašanja na osobu. Korisno je ispitati obrazac ponašanja na skali stepena nasilja, polazeći od najteže i/ili poslednje epizode nasilja i pratiti eskalaciju do fizičkog nasilja, identificujući bliže i dalje faktore rizika, poklanjajući posebnu pažnju konkretnim okidачima nasilja i njihovoj međusobnoj povezanosti. Medijator jasno naglašava da nasilno ponašanje mora da prestane kao preduslov otpočinjanja medijacije.

Nakon potvrde postojanja nasilja i mogućnosti njegovog zaustavljanja, radi se procena da li je medijacija adekvatan postupak u konkretnom slučaju. Procena preduslova za zajednički rad sa parom u postupku medijacije obuhvata sledeće elemente: mogućnost postizanja ugovora o bezbednosti i zaustavljanju nasilja; spremnost počinjocu da prihvati sopstvenu odgovornost za nasilje; motivaciju obe strane za zajednički rad; da li se žrtva oseća bezbedno da govori u prisustvu druge strane, s obzirom da neko ko je bio zlostavljan može biti uplašen da kaže šta misli i oseća, strepeći da će time pokrenuti nasilničku reakciju, kao i da sumnja da će ono što kaže vredeti. U tom slučaju, osoba neće biti u poziciji da slobodno pregovara sa nasilnim partnerom (Allport, Bramvel 1999, prema Allport, 2006). Procenjuje se, takođe, prisustvo težeg mentalnog poremećaja koji remeti mogućnost kontrole ponašanja čime je dogovor o zaustavljanju nasilja doveden u pitanje.

Na kraju, medijator, zajedno sa klijentima donosi odluku o pristupanju medijaciji razmatrajući sa njima potencijalne dobiti i eventualne rizike (Despo-

tović-Stanarević, 2009). Ponekad, medijator može sam da doneše odluku da ne prihvati medijaciju. Ukoliko doneše takvu odluku, on/ona mora dati obražloženje da se postupak dalje ne može odvijati jer se ne mogu obezbediti osnovni principi u radu ili da nisu ispunjeni neophodni uslovi da obe strane aktivno i ravnopravno učestvuju u komunikaciji. Ta mogućnost se najavljuje i tokom pregovaranja o učestvovanju u postupku. Medijator podseća da je na početku rečeno da je medijacija jedna od mogućnosti, ukoliko taj postupak bude odgovarao svim stranama.

Ukoliko se proceni da je postupak medijacije kontraindikovan, medijator treba da upozna klijente i sa postojanjem drugih mogućnosti rada. U slučajevima aktuelnog nasilja koje se ne može zaustaviti, medijator obaveštava službe socijalne zaštite, koje dalje preuzimaju mere iz svoje nadležnosti (Despotović-Stanarević, 2009).

Zaključak

Za koncipiranje pristupa primene medijacije u slučajevima gde postoji veliki disbalans u moći između partnera/članova porodice neophodan je interdisciplinarni, holistički referentni okvir koji uključuje kontekstualno sagledavanje fenomena partnerskog nasilja i diskursa „moći“. Takođe je potrebno imati u vidu raznolike forme zloupotrebe moći i mogućnosti primene alternativnih pristupa ovim problemima, kako bi se proširila područja primene medijacije i na druge, specifične vidove porodičnih sukoba koji imaju elemente krivičnog dela, u cilju njihovog konstruktivnog rešavanja³.

Sagledavanje moći na različitim interaktivnim nivoima i obraćanje pažnje na paradokse moći u društvu, kao i u formalnim i privatnim interpersonalnim odnosima, predstavlja jedan od značajnih zadataka u radu sa ljudima gde postoji narušena ravnoteža u odnosu. Upotreba ili zloupotreba moći i vero-

³ Takav slučaj je i u situacijama otmice deteta, kada jedan roditelj odvodi dete bez saglasnosti drugog roditelja u drugo mesto, često i van granica zemlje, onemogućavajući drugom roditelju da ostvaruje svoje pravo na kontakt sa detetom koje mu pripada na osnovu zakona, odnosno odluke suda. Treba napomenuti da je u toku izrada zakona kojim će detaljno biti uređeno pitanje primene Haške konvencije o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice dece i koji treba, na osnovu preporuka Saveta Evrope, da podrži primenu medijacije u slučajevima otmice deteta. Praksa medijacije u ovim slučajevima već je razvijena u nekim evropskim zemljama (Nemačka, Poljska, Francuska, itd.) i pokazuje odlične rezultate u smislu obezbeđenja povratka deteta.

vanje u moć i kontrolu, neraskidivo su povezani, a ovakva uverenja su postojano obojena klasom, rodom, kulturom, rasom, etnicitetom, kao i aktuelnim društvenim trenutkom (Goldner, 1999). Ukoliko profesionalci nisu svesni ovih obrazaca, kao i potrebe da se ta neravnoteža promeni, mogu doprineti održavanju postojećih problema (Jones, 1996). Stoga je važno promovisati vrednosti koje stavlaju moć u okvir u kome se ona dovodi u pitanje ili uzima u obzir.

U slučajevima nasilja, profesionalci, uključujući i medijatore, moraju biti vrlo određeni u njegovom prepoznavanju, imenovanju i suzbijanju tolerantnog odnosa prema ovom fenomenu. Radeći na ovim pitanjima, medijatori se suočavaju ne samo sa razlikama u distribuciji moći klijenata, već i sa svojom sopstvenom moći kao profesionalaca. Preispitivanje ovog fenomena je značajno, jer i sam profesionalac može zloupotrebiti svoju moć. Iako medijatori imaju odgovornost za proces, pre nego za ishod postupka (Mrše, Džamonja-Ignjatović, 2006), ova odgovornost se odnosi i na obezbeđivanje konteksta koji omogućava ljudima da se izraze na način koji može da generiše nove mogućnosti, ali i odustajanje od neutralnog stava kada se prepoznaju različite forme nejednakosti u distribuciji moći. Neutralnim stavom se zapravo samo podržavaju postojeći odnosi moći i održavanju neke opšteprihvaćene društvene vrednosti koje pojedince čine manje uticajnim u odnosu prema sopstvenom životu.

Ipak, svako odbijanje da se sagledaju mogućnosti primene medijacije kada su prisutni neki oblici nasilja u porodici, a priori lišava partnere šanse da rade na unapređenju kvaliteta njihovih relacija, kao i života uopšte. Sagleđavanje odnosa između rizika od nasilja i ugrožavanja bezbednosti i mogućnosti za kreiranje bezbednog konteksta koji omogućava preduslove za konstruktivno rešavanje problema, ključni je element procene medijatora u radu sa ovim porodicama (Pruett, Johnston, 2004). Jasno se naglašava da nasilno ponašanje mora da prestane kao preduslov otpočinjanja medijacije. Ukoliko se nasilje zaustavi i uspostavi dogovor o nenasilju, za medijatore ostaje veliki izazov kako da obezbedi kontekst za ravnopravno pregovaranje, ne ohrabrujući doživljaj podeljene odgovornosti za nastanak i održavanje nasilja, a da pri tome ne ugrozi nepristrasno tretiranje strana u procesu. S druge strane, medijatori se suočavaju i sa kompleksnom procenom mogućnosti osobe koja je bila izložena nasilju da slobodno, bez doživljaja pritiska, otvoreno pregovara sa nasilnim partnerom. U tom smislu, vođenje procesa koji omogućava balansiran odnos i bezbedan kontekst pregovaranja u kojem strane mogu da tragaju ka rešenju i zajedničkim interesima, predstavlja pravi izazov za medijatore (Allport, Bramvel, 1999 prema Allport, 2006).

Literatura

- Allport, L. (2006) Power Imbalance and Domestic Abuse. Autorizovana predavanja, Specijalističke studije medijacije na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, Beograd: FPN.
- Bogdanović, M. (2000) Mitovi koji podržavaju nasilje, u: M. Blagojević (ur.) *Mapiranje mizoginije u Srbiji*. Beograd: AŽIN, str. 539-546.
- Burck, C., Daniel, G. (1990) Feminism and strategic Therapy: Contradiction or Complementarity? In: R. Perelberg, A.C. Miller (eds.) *Gender and Power in Families*. London: Routledge, str. 82-103.
- Bush, R.A.B., Folger, J. (1994) *The promise of mediation: Responding to conflict through empowerment and recognition*. San Francisco: Jossey – Bass.
- Dell, P. (1989) Violence and the Systemic view: the Problem of Power. *Family Process*, 28(1), str. 1- 14.
- Despotović-Stanarević, V. (2007) *Primena medijacije u slučajevima porodičnog nasilja*. Specijalistički rad, Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Despotović-Stanarević, V. (2009) Primene porodične medijacije u slučajevima porodičnog nasilja. U: T. Džamonja Ignjatović, N. Žegarac (ur.) *Teorijske osnove medijacije – perspektive i doprinosi*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju, str. 193-210.
- Džamonja-Ignjatović, T. (2009) Medijacija kao relaciona i/ili kognitivna promena – odnos interpersonalne i intrapsihičke promene u procesu rešavanja konflikata. U: T. Džamonja-Ignjatović, N. Žegarac (ur.) *Teorijske osnove medijacije – perspektive i doprinosi*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju, str. 105-122.
- Furlong, M. (1989) Can a Family Therapist do Statutory Work? *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 10(4), str. 211-218.
- Goldner, V. (1991) Sex, power, and gender: A feminist systemic analysis of the politics of passion, u: T.J. Goodrich (ed.) *Women and power: Perspectives for family therapy*. New York: W.W. Norton & Co, str. 28-53.
- Goldner V., Penn P., Sheinberg, M., Walker, G. (1990) Love and Violence: Gender Paradoxes in Volatile Attachments. *Family Process*, 19(4), str. 343-364.
- Goldner, V. (1999) Morality and Multiplicity: Perspectives on the Treatment of Violence in Intimate Life. *Journal of Marital and Family Therapy*, 25(3), str. 325-336.
- Haynes, J.M. (1994) *The Fundamentals of Family Mediation*. New York: State University of New York Press.

- Hrnić, J. (2006) Modeli i praksa restorativnog pravosuđa. U: T. Džamonja-Ignjatović, N. Žegarac (ur.) *Medijacija, koncepti i konteksti*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju, str. 130-140.
- Ignjatović, T. (ur.), (2002) *Razumevanje nasilja prema ženama, istraživanja, programi delovanja i ulog institucija*. Beograd: Autonomni ženski centar.
- Jones, E. (1996) The Gender of the Therapist as contribution to the construction of meaning in therapy. *Human Systems: The Journal of Systemic consultation & Management*, 7(4), str. 237-245.
- Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N. (2005) Reagovanje policije na nasilje u porodici-teorijski okvir i strana iskustva. *Temida*, 1, str. 3-10.
- Lang, M. (2004) *Understanding and responding to power in mediation*. New York: The Guilford Press.
- Lang, W.P. (1990) The Systemic professional. Domains of action and The Question of Neutrality. *Human Systems: The Journal of Systemic consultation & Management*, 1(1), str. 33-46.
- Lukić, M., Jovanović, S. (2001) *Drugo je porodica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Minuchin, S., Fishman, H.C. (1981) *Family Therapy Techniques*. Harvard: Harvard University Press.
- Moore C.W. (2003) *The mediation process, Practical Strategies for Resolving Conflicts*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Mrše, S., Džamonja Ignjatović, T. (2006) Posredovanje/medijacija kao način rešavanja sukoba. U: T. Džamonja Ignjatović, N. Žegarac (ur.) *Medijacija, koncepti i konteksti*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju, str. 9-30.
- Mustin-Hare, R.T. (1994) Discourses in the Mirrored Room: A Postmodern Analysis of Therapy. *Family Process*, 33(1), str. 19-35.
- Nikolić-Ristanović, V (2000) Nasilje nad ženama: dom kao ratište U: M. Blagojević (ur.) *Mapiranje mizoginije u Srbiji*. Beograd: AŽIN, str. 547-555.
- Nikolić-Ristanović, V. (1995) Nasilje nad ženama u uslovima rata i ekomske krize. *Sociološki pregled*, 3, str. 409-415.
- Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije.
- Palazzoli-Selvini, M., Boscolo, L., Cecchin, G., Prata, G. (1980) Hypothesising, Circularity, Neutrality: Three Guidelines for the Conductor of the Session. *Family Process*, 19(1), str. 3-12.

- Petrušić, N., Konstantinović-Vilić, S. (2010). *Porodično pravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije*. Beograd: Autonomni ženski centar.
- Pruett, M.K., Johnston, J.R. (2004). *Therapeutic mediation with high-conflict parents, Effective models and strategies*. New York: The Guilford Press.
- Vetere, A., Cooper, J. (2001). Working systemically with family violence: risk, responsibility and collaboration. *Journal of Family Therapy*, 23(4), str. 62-78.
- Žegarac, N. (2009). Neutralnost i moć u medijaciji – preispitivanje održivosti koncepta. U: T. Džamonja Ignjatović, N. Žegarac (ur.) *Teorijske osnove medijacije – perspektive i doprinosi*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju, str. 193-210.

VERA DESPOTOVIĆ-STANAREVIĆ
TAMARA ĐAMONJA-IGNJATOVIĆ

Possibilities and restrictions of the implementation of mediation in domestic violence cases

This paper presents a model of the implementation of mediation in cases where a power disbalance between partners exists. The model includes relevant theoretical concepts which are important for understanding of violence phenomenon in the family, and the contemporary approaches to the work on balancing unequal power in relationships. In creating the model of family mediation in cases including violence, some basic concepts of mediation procedures are modified or adjusted (neutrality, confidentiality), as well as the concept of circular causality and complementary relationships from a systemic perspective. Implementation of interdisciplinary approach is proposed for efficient work on balancing the power in relations and using various working domains. The confession of violent behavior and the acceptance of personal responsibility by the offender, and the readiness of both sides to take part in restoration of a relationship are basic principles of restorative justice that is fundamental for victim-offender mediation. Therefore, those conditions are also necessary for a family mediation in cases including elements of violence, if the security for the victim is provided and guaranteed.

Key words: family mediation, power disbalance, violence in partners' relations, neutrality, confidentiality.

Restorativna pravda između teorije i prakse

TEMIDA

Septembar 2010, str. 41-56

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1003041S

Pregledni rad

Restorativni pristup policije u sistemima maloletničke pravde

VESNA STEFANOVSKA*

Restorativna pravda znači novi, drugačiji odgovor kriminalu, odgovor koji nudi i traži ponovno uspostavljanje pravde. Ne ulazeći u ciljeve, značaj i osnovne principe restorativne pravde, kao i u sadržaju različitih restorativnih programa, u ovom delu rada zadržaćemo se na restorativnim intervencijama koje znače izbegavanje formalnog kaznenog sistema. Razmatraćemo, konkretno, ulogu policije u primeni restorativnih intervencija u sistemu maloletničke pravde. Značaj i cilj diverzionih postupaka biće elaborirani, sa posebnim akcentom na restorativnim intervencijama policije posebno prema maloletnicima koji su počinitelji lakših kaznenih dela i teških kaznenih dela zbog čega dolaze u konflikt sa zakonom.

U stranoj stručnoj literaturi je prepoznatljiv restorative policing (restorativni pristup u postupanju policije), kao pokušaj da se uvede nova reforma u sprovođenju policijskih poslova. Ovome bi trebalo pristupiti veoma pažljivo i suštinski, ukoliko hoćemo doslednu primenu novih tendencija i prakse u sistemima maloletničke pravde, a u saglasnosti sa međunarodnim standardima.

Ključne reči: policija, maloletnička pravda, restorativne mere, konferencije, preusmeravanje.

Novi restorativni pristup u sistemima maloletničke pravde

Teorija i praksa restorativne pravde već odavno nisu novost u sistemima krivične pravde u državama u svetu. Od početka osamdesetih godina prošlog veka u SAD, Australiji, na Novom Zelandu i u evropskim kaznenim sistemima restorativna praksa je ušla na „široko otvorena vrata“ (McCold, 1999: 27-28)

* Mr Vesna Stefanovska je asistent na Fakultetu Bezbednosti u Skoplju, E-mail: vesne_stojkovska@yahoo.com

Postoje različiti pristupi u definisanju restorativne pravde, pri čemu jedni kreću od njenog vrednosnog značenja kao novog načina mišljenja, filozofije reagovanja na konflikte, drugi kao zamena tradicionalne kaznene pravde, treći kao proces u koji se uključuju suprotstavljene strane u rešavanju kriminalnog događaja. Prema tome, u kaznenoj oblasti, restorativna pravda znači novi, drugačiji odgovor kriminalu, odgovor koji nudi i traži ponovno uspostavljanje pravde. Prema Van Ness i Strong (Crawford, 2010: 1) taj odgovor trebalo bi da ispunи procesne i materijalne aspekte, tj. prepostavlja susret i aktivno učešće strana u sporu (počinioca, žrtve i zajednice), postizanje reparacije prouzrokovane štete i reintegraciju počinioca u zajednicu. Stoga, restorativna pravda nudi rešenje koje bi zadovoljilo potrebe počinioca i žrtve, a nikako ne bi zamenilo tradicionalnu kaznenu pravdu. Primenom restorativnih praksi i modela, kaznenopravni sistemi dobijaju novu dimenziju i kvalitet, te stoga efikasnije i bolje mogu da ostvare ciljeve kažnjavanja. Na pitanje koji tipovi restorativnih praksi se praktikuju u svetu, detaljan odgovor daje McCold u svom delu „Praksa restorativne pravde–stanje na terenu 1999“ (*Restorative Justice Practice – The state of the field 1999*) (McCold, 1999). Ne ulazeći u ciljeve, značaj i osnovne principe restorativne pravde, kao i u sadržaj različitih restorativnih programa, u ovom delu rada zadržaćemo se na restorativnim intervencijama koje znače izbegavanje formalnog kaznenog sistema. Razmatraćemo, konkretno, ulogu policije u primeni restorativnih intervencija u sistemu maloletničke pravde.

Kada je reč o sistemu maloletničke pravde, u dosadašnjoj istoriji i u različitim državama, primenjivalo se nekoliko modela maloletničke pravde. Poznat je *justice model*, koji prepostavlja da maloletnici imaju punu odgovornost za svoja delovanja i trebalo bi da budu odgovorni za ta dela. Prema ozbiljnosti dela i stepenu krivične odgovornosti trebalo bi da se odredi odgovarajuća sankcija uz poštovanje osnovnih procesnih garancija koje štite počinioca od nehumanog tretmana. S druge strane, *welfare model* sadrži u sebi paternalističke i protekcionističke politike. To znači da se maloletnik mnogo više gleda kao ličnost kojoj je umesto kažnjavanja, potrebna zaštita i lečenje. Isto tako, prema tom modelu, zadatku sistema maloletničke pravde je identifikovanje i sprečavanje socijalnih razloga koji uzrokuju delinkventno ponašanje (Khatiwada, 2005: 21-22). Međutim, pokazavši se kao neodgovarajuće u potrazi za balansom između dva prethodno navedena modela, kao što navodi i Kambovski, danas se kao optimalan smatra model „četiri D“ (diversion, de-judication, deinstitutionalization, due process: izbegavanje kaznenog postupka,

dejuridizacija, deinstitucionalizacija, procesne garancije za pravičan postupak) (Kambovski, 2004:15). Dalje, ovaj autor piše:

„Maloletničko kazneno pravo sve se više izdvaja i etablira kao posebna regulativa, sa svojim načelima i ciljevima; kao primarni cilj tog prava probija se ideja o socijalizaciji, rehabilitaciji i zaštiti maloletnog delinkventa; sistem kaznenih sankcija je sve više oslobođen od koncepta kazne za odrasle i određen vodećom idejom primarnog interesa o maloletniku za individualnim tretmanom; alternativne sankcije postaju redovan oblik sankcija; jačaju pravne, pogotovo procesne garancije; sve se više preferiraju različiti oblici okretanja postupka...“ (Kambovski, 2004:54).

Bačanović upotrebljava termin *participativan model*, koji prepostavlja aktivno učešće zajednice u resocijalizaciji i reintegraciji maloletnih prestupnika (Bačanović, 2006:155). Skretanje (preusmeravanje) postupka je deo i jedna od najznačajnijih reformi maloletničke pravde. Značaj i cilj diverzionih postupaka biće elaborirani u radu, sa posebnim akcentom na restorativnim intervencijama policije posebno prema maloletnicima koji su počinitelji lakših kaznenih dela¹ i teških kaznenih dela zbog čega dolaze u konflikt sa zakonom. Konvencija o pravima deteta kategorizuje dete u konfliktu sa zakonom „svako dete za koje se tvrdi, koje je optuženo ili za koje je utvrđeno da je prekršilo krivični zakon“ (član 40). Interesantnu podelu pravi Kambovski. On maloletnike počinioce određenog krivičnog dela, (bez razlike na njegovu težinu) koji još uvek nisu „ušli“ u formalni sudski postupak, kategorizuje kao maloletnike u dodiru sa zakonom. Oni koji su „ušli“ u formalni sudski postupak kategorizovani su kao maloletnici u konfliktu sa zakonom (Kambovski, 2004:66).

Sagledavanje pozitivnih i negativnih strana restorativnih praksi u okviru policije može da omogući uvođenje restorativnih inicijativa i u makedonsku policiju. Takva je reforma u duhu novog koncepta sistema maloletničke pravde o primeni neformalnog pristupa sa maloletnicima koji su pod rizikom i u sukobu sa zakonom. Ipak, u radu neće biti reči o ulozi policije u našem maloletničkom zakonodavstvu, zato što je to predmet posebne analize. U stranoj stručnoj literaturi je prepoznatljiv *restorative policing* (restorativni pristup u postupanju policije), kao pokušaj da se uvede nova reforma u sprovođenju

¹ Maloletnici koji su počinili krivično delo za koje se može izreći novčana kazna ili kazna zatvora do 3 godine, uključujući i prekršaje prema Zakonu o maloletnickoj pravdi (Sl. Glasnik R.M. br.87/07) su maloletnici u riziku.

policajskih poslova. Ovome bi trebalo pristupiti veoma pažljivo i suštinski, ukoliko hoćemo doslednu primenu novih tendencija i prakse u sistemima maloletničke pravde, a u saglasnosti sa međunarodnim standardima.

Potreba za restorativnim pristupom policije u postupanju sa maloletnicima

Razlozi za uvođenje *restorative policing* nalaze se kao prvo u potrebi za postupanjem u najboljem interesu deteta – ostvarivanje njegove zaštite, zaštite od stigmatizacije, rane intervencije i odvraćanja od negativnih uticaja formalnog sistema; drugo, u izmenjenoj ulozi policije u pogledu maloletničke delinkvencije i treće u povećanju prava žrtava da aktivno učestvuju u rešavanju kriminalnog događaja i da dobiju nadoknadu za prouzrokovana povredu.

Potreba za postupanjem u najboljem interesu deteta znači skretanje (preusmeravanje) maloletnika od formalnog sistema. S druge strane, skretanje maloletnih počinilaca još u ranoj fazi predsudskog postupka proizlazi iz ideje, da ukoliko se radi o prvoprestupnicima i počiniocima lakših kaznenih dela, da se slučaj reši na neformalan način. Oni, prema duhu Zakona maloletničke pravde i tumačenju međunarodnih dokumenata, su lica pod rizikom, odnosno potrebna im je pomoć i zaštita. To se može obezbediti ukoliko se sa njima postupa na pravilan način. Izbegavanje formalnog sistema ne znači izbegavanje odgovornosti i određenih obaveza koje bi trebalo nametnuti počiniocu. Saglasićemo se da i restorativni rezultati ne znače izbegavanje kažnjavanja. Kao što i Daly kaže, oni nisu alternative kažnjavanja, nego alternativna kažnjavanja (Daly, 2001).

Načelo skretanja (preusmeravanja) je propisano u više međunarodnih dokumenata, a jedno u Pekinškim minimalnim pravilima za administriranje maloletničke pravde (*UN Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice Res. 40/33, 1985 "The Beijing Rules"*). Pravilo br. 12 ističe ulogu policije, prvi organ sa kojim prestupnik maloletnik dolazi u kontakt u skretanju, radi čega pravila insistiraju na njenoj specijalizaciji i formiranju specijalnih policijskih jedinica za prevenciju maloletničke delinkvencije. I druga međunarodna dokumenta koja se odnose na restorativnu pravdu: UN Osnovni principi primene restorative pravde u krivičnim stvarima (*Basic Principles on the use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters, ESCO Res.2000/14*), Priručnik UN o primeni restorativne pravde (*Handbook on Restorative Justice Programmes, UN Office on Drugs and Crime, 2006*), Preporuka br. R (99) 19 Komiteta

ministara zemljama članicama o medijaciji u krivičnim stvarima (*Mediation in penal matters, Recommendation No. R(99)09*) propisuju da se odvraćanje od sudskog sistema može sprovesti još u policijskoj fazi od strane samih policijskih službenika, pre nego što sam počinilac dođe u sukob sa formalnim sistemom. Ta ideja dobija sve veći značaj u maloletničkoj pravdi.

Koji su osnovni principi restorativnog diverzionog pristupa policije u postupanju sa maloletnim prestupnicima?

Kada policija dođe u kontakt sa maloletnim licem, od njegovog daljeg tretmana zavisi kakvo će biti i njegovo buduće delinkventno ponašanje. Vrlo je bitan prvi pristup, odnosno postupanje sa prvoprestupnicima koji su već manifestovali delinkventno ponašanje. Zbog toga, se kaže da policija ima ključnu ulogu u smanjenju rizika od ponovnog dela (Lemmer, 2004). Da li će se odnositi sa respektom, da li će ga odmah etiketirati kao delinkventa ili će pristupiti „očinski“ i u njegovom najboljem interesu, zavisće kako će maloletnik doživeti prvu reakciju. Znači, osnovni principi su izbegavanje nepotrebne stigmatizacije od strane sistema i postupanje putem edukacije, umesto kažnjavanjem (Buzarovska-Laletić & Pajović-Miševska, 2010).

Druga, i isto toliko bitna karakteristika diverzionog postupanja od strane policije je stavljanje akcenta na odgovornost počinioca. Samo ako je počinilac još u ranoj fazi shvatio grešku koju je napravio, može se očekivati pravi napredak. A, može je shvatiti samo ako se suoči sa štetnim posledicama i sa povredom i bolom koju je naneo žrtvi. Prihvatanje odgovornosti sa aktivnim učešćem u nadoknadi štete je temelj na kojem se gradi restorativna pravda (Walgrave, 2001, Barton, 2000, Van Ness, 1998, Braithwaite, 1996).

Drugi razlog za uvođenje *restorative policing* proizlazi iz novih reformi i modela policijskog rada u odnosu na uključivanje i ohrabrvanje zajednice u rešavanju lokalnih problema. Koncept „policije u zajednici“ je nova filozofija u postupanju policije, bazirana na zajedničkoj saradnji policije sa građanima u rešavanju lokalnih problema povezanih sa kriminalom, kao i narušavanja javnog reda i mira. Prema tom modelu, novi odnosi sa građanima mogu se graditi ukoliko se ohrabre i uključe u poboljšanje kvaliteta života u njihovim zajednicama. Zato, neki autori kažu da su restorativne prakse u okvirima policijskog rada jedan segment modela policije u zajednici ili proizlaze iz njega (Caroline, 1999; Bazemore, Griffiths, 2003) U prilog tome idu rezultati jednog istraživanja o policijskim konferencijama u SAD, koji potvrđuju da oni policijski službenici koji podržavaju koncept „policije u zajednici,“ takođe podržavaju i konferencije (McCold & Wachtel, 1998: 109).

Stoga, uloga policije se ne sme ograničiti samo na hvatanje počinjocu i njegovo upućivanje nadležnim službama radi daljih postupaka i tretmana. Iako je načelo legaliteta još uvek osnovno načelo u postupanju policije u zemljama sa evropsko-kontinentalnim pravom u oblasti maloletničke delinkvencije, postoje skromni pokušaji uvođenja određenih diskrecionih ovlašćenja policiji da odlučuje da li će podneti krivičnu prijavu nadležnom javnom tužilaštvu ili će slučaj rešiti na drugi način. Reč je o pravu policijskog službenika da odluči da „odvrati“ (preusmeri) maloletnog počinjocu od daljeg sudskog postupka preko sprovođenja određene restorativne intervencije u sklopu policijske službe ili će maloletnog počinjocu uputiti na druge odgovarajuće službe (medijacija između žrtve i počinjoca, restorativne konferencije, programe za reparaciju). U oba slučaja, policijski službenik, bez razlike da li se javlja u ulozi savetnika, upućivača ili posrednika (medijatora) trebalo bi da proceni da li dobro poznaje taj slučaj. Najbolje će ga upoznati ako poznaje lokalne probleme u zajednici. To još više dobija na težini ukoliko se policijski službenik pojavi u ulozi facilitatora (ili medijatora). Poverenje facilitatora, otklanjanje njegovih predrasuda su osnovni preduslovi za uspešan restorativni proces. Iz ovoga proizlazi i nepoverenje u policajce kao facilitatore koji bi trebalo da sačuvaju njihovu neutralnu funkciju. Kao što i Caroline (1999) u svom radu piše, ukoliko policijski službenik želi da se bavi restorativnom pravdom on mora da razume njenu filozofiju i značaj i da veruje u njenu efikasnost. Primera radi, policijski službenik iz odeljenja za krvne delikte ne može voditi restorativnu konferenciju (Nicholl, 1999). Neophodna je posebna obuka, menjanje koncepta da je krivično delo samo prekršaj zakona i uopšte menjanje policijske kulture i tradicionalnih policijskih vrednosti u obračunu sa kriminalom. Znači, restorativna pravda predstavlja veliki izazov i korak napred za policiju (Bazemore, Griffiths, 2003).

Umesto kažnjavanja, reforma podrazumeva uključivanje, ne samo skretanje postupka, nego i nadoknadu prouzrokovane štete krivičnim delom i zadovoljavanje potreba žrtve. Ponekad žrtve ne traže kažnjavanje odnosno smatraju da time neće biti obeštećeni. Davanje prava žrtvi da se uključi u proces rešavanja još u ranoj fazi i ohrabrivanje žrtve da aktivno učestvuje u procesu je u saglasnosti sa novim tendencijama za poboljšanje položaja žrtve u kaznenopravnom sistemu. U tom procesu policija može odigrati ključnu ulogu.

Modeli restorativnih intervencija policije

Prema Priručniku UN o primeni restorativne pravde (*UN Handbook on restorative justice programmes, 2006*), diskreciono pravo policije u rešavanju slučaja ostvaruje se putem:

- a. Izricanja restorativnih mera – ukora, opomene, upozorenja bez aktivnog učešća žrtve;
- b. Upućivanja slučaja spoljnjim agencijama na rešavanje, sa ili bez daljeg učešća policije i
- c. Sproveđenja i facilitiranja policijskih restorativnih konferencija.

U mnogim zemljama u svetu, pogotovo u zemljama sa anglosaksonskim pravom (Engleska i Vels, SAD, Kanada, Australija, Novi Zeland) policija ima velika diskreciona ovlašćenja u postupanju sa maloletnim prestupnicima – u odluci da li će biti izrečena jedna od zakonskih mera odvraćanja počinioца od formalnog sistema ili će biti podneta krivična prijava. Najčešće, kriterijumi skretanja slučaja su niska krivična odgovornost maloletnog počinioča, mali značaj dela i lakše posledice. Međutim, u Engleskoj i Velsu, na primer, upozorenje mladim prestupnicima regulisano Zakonom o kriminalu i neredu (*Crime and Disorder Act, 1998*) je na obaveznoj osnovi. Mogu da budu dva puta upozorenji: preko izricanja ukora (*reprimands*) za prvu grupu prestupnika lakših dela i opomene (*warnings*) za drugu grupu prestupnika ili za prvu grupu za teža dela. Zadnja opomena uključuje automatsko upućivanje maloletnog počinioča timovima za maloletničko prestupništvo (*Youth Offender Teams*) koji ga posle toga mogu uputiti na različite programe (medijacija između žrtve i počinioča, reparaciju, opštekoristan rad, odgovarajuće socijalne službe). Slično rešenje ima New South Wales u Australiji u Zakonu o mladim prestupnicama (*Youth Offenders Act, 1997(NSW)*). Prema tom Zakonu u zavisnosti od težine dela, policija može izreći opomenu (*warnings*) za lakša dela i upozorenje (*caution*) za ozbiljnija dela (Davey, 2005).

Ovakve mere upozorenja, u suštini, okreću postupak i time policija ne dozvoljava da maloletnik dođe u sukob sa kaznenopravnim sistemom.

Diverzione mere koje se sve više uvode u evropskim zemljama u saglasnosti sa međunarodnim standardima su mere upućivanja maloletnog prestupnika drugim odgovarajućim agencijama na dalji tretman, van sudskog sistema. Te agencije mogu biti socijalne službe, timovi za maloletne prestupnike, službe za medijaciju, službe za pomoć mladima, koordinator za maloletničku pravdu

i slično. Njihove zajedničke karakteristike u postupanju sa mladim prestupnicima su neformalni pristup, pokušaj reparacije i nadoknade štete, susret strana u sukobu, preuzimanje mere pomoći i zaštite maloletnika i uključivanje porodice. Takve prakse upućivanja se koriste u velikom broju država (Belgija, Holandija, Norveška, Irska, Austrija, Engleska, N. Zeland, Albanija, Nemačka, itd). Kod njih, policijski službenik može, ali i ne mora da učestvuje kao posmatrač. Posle uspešno završenog restorativnog procesa, slučaj završava u policijskoj fazi.

Najveća reforma u okvirima *restorative policing* je ohrabrenje i ovlašćenje policije da sprovodi i facilitira restorativne konferencije, takozvane *police-run restorative conferences*. Restorativne konferencije bazirane na policiji, pojavile su se na eksperimentalnoj osnovi u *Wagga Wagga, New South Wales*, Australija, 1991 godine (O'Connell, 1998). Razlog za njihovo uvođenje je bila potreba za poboljšanjem kaznenopravnog odgovora na maloletnički kriminal preko procesa upozorenja maloletnih počinilaca od strane policijskih službi sa uključivanjem porodice sa obe strane. Tačnije, reč je o uvođenju porodičnih grupnih konferencija (*Family Group Conferences*) koji se vode u policijskoj stanicici, prvi put promovisane na Novom Zelandu 1989. godine donošenjem *Children, Young Persons and Their Families Act*. Posle date saglasnosti obeju stranu da učestvuju u porodičnoj grupnoj konferenciji, proces se sastojao od dve faze. Prvo, maloletni počinilac priča o motivu i razlozima za izvršavanje dela, a potom žrtve o uticaju dela na njihovo dalje ponašanje. Potom, učesnici (maloletnik, žrtva, njihove porodice i drugi podržavači) zajedno diskutuju o tome šta bi sve trebalo uraditi da bi se nadoknadila šteta (uključujući isplatu restitucije) i šta bi počinilac trebalo da uradi zbog njegove odgovornosti za dela. Kad se dođe do dogovora u interesu obe strane, plan se finalizira od strane policijskog službenika i slučaj završava u policijskoj fazi. Analiza o njihovoj uspešnosti u jednom istraživanju pokazuje pozitivne rezultate: 50% smanjenja mlađih prestupnika u sudskom postupku, 93% uspešno završenih dogovora, aktivno učešće i zadovoljstvo od strane žrtve, visok nivo zadovoljstva od strane policije, kao i 40% umanjen recidivizam (O'Connell, 1998).

Posle ovoga, Wagga Wagga model *police-run* restorativne konferencije proširio se u Kanadi, Americi (Betlehem, Pensilvanija), Engleskoj i Velsu (Policijска služba u Temz Veliju) (O'Connell, 1998).

U okviru policijske službe u Temz Veliju, 1997. godine je osnovano novo odeljenje za savetovanje o restorativnoj pravdi (*Restorative Justice Consultancy*). Glavni borac za uvođenje *restorative policing-a* u postupanju sa maloletničkim prestupnicima je Charles Pollard, načelnik policijske službe, koji je u isto vreme i osnivač

odbora za maloletničku pravdu (*Youth Justice Board*) (Young, Hoyle, 2003:279). Prema modelu restorativnog upozorenja u policijskoj službi u Temz Veliju (*Thames Valley Police model of restorative cautioning*), policijski službenik koji je nadležan za slučaj, poziva počinioca, žrtvu i njihove porodice na zajednički susret da bi se diskutovalo o počinjenom delu, njegovim posledicama i o načinima na koji bi se mogao rešiti problem. Uslovi za upotrebu restorativnog upozorenja (*restorative caution*) je da postoji odgovarajući dokaz za krivicu maloletnog počinioca, da on prihvati odgovornost i da ima saglasnost od strane zakonskog zastupnika maloletnika. U toku procesa maloletnik ima pravo na pravnu pomoć.

Prigovori protiv police-run restorativnih konferenciјa

Oko uspešnosti implementacije restorativnih intervencija, sprovedeno je nekoliko istraživanja. Poznata su istraživanja rađena od strane Richarda Young-a u Engleskoj i SAD (Young, 2001). Generalno, rezultati pokazuju dominaciju policijskog službenika na susretima, opasnost od širenja mreže socijalne kontrole, neproporcionalno stroži ishod od konferencije prema relativno manjim prestupima, konflikt između tradicionalnih policijskih vrednosti i novih restorativnih vrednosti. U odnosu na ovo poslednje, Morris i Maxwell beleže da je prelaz policijskih stavova od stigmatizirajućeg prema reintegrirajućem stidu počinioca i od osude počinioca prema osudi dela i prihvatanju počinioca, proces koji traži bitne promene u policijskoj kulturi i organizaciji (Morris, Maxwell, 2001).

Prva kritika koja je upućena protiv prava policije da odvraća maloletne počinioce od formalno kaznenopravnog sistema odnosi se na širenje mreže socijalne kontrole (*net widening*). Često se kaže da su dobronamerni pokušaji da se naprave alternative sudskog postupka i zatvaranja često završe ekspanzijom umesto smanjenjem broja lica koji su uhvaćeni u mreži kaznene kontrole. Naime, kaže se da se alternativno rešenje sporova preko restorativnih programa ne primenjuje prema licima koja bi, ukoliko ono ne bi postojalo, bila slučaj progona ili zatvaranja. Situacija je zapravo sasvim suprotna. Restorativni programi se najčešće primenjuju prema licima koja, ukoliko ne bi postojao alternativni način, uopšte ne bi bila gonjena, niti zatvarana. Na taj način, umesto ograničenja kaznenopravne reakcije, novi pristup rešavanju sporova od strane policije prouzrokuje širenje mreže socijalne kontrole (Johnstone, 2002). To je u saglasnosti sa tvrdnjom da je širenje mreže socijalne kontrole nepotrebno, jer bi

minorni (manji) prestupnici koji su predmet restorativnog odgovora i bez njegovog aktiviranja bili samo opomenuti ili upozoreni od strane policije.

Međutim, određeni zastupnici restorativne pravde, argumentiraju da širenje mreže socijalne kontrole nije neželjeni efekat, nego, naprotiv, željena reakcija. Kao sto Braithwaite kaže: pretpostavljati da je širenje mreže loša stvar, čini se pogrešnim (Schmid, 2001:49). Argument je da što se ranije interveniše i reaguje na dela počinioca lakših prestupa, toliko su bolje šanse za njihovu reintegraciju u zajednicu. Primera radi, ističe se primena mere odvraćanja od strane policije na Novom Zelandu, koja ima diskreciono pravo da uputi maloletne počinioce na porodičnu grupnu konferenciju, a potom da odustane od daljeg postupka (Schmid, 2001: 49).

Druga kritika koja se upućuje policiji u ulozi facilitatora je vezana za proširenje njihovih nadležnosti, jer time oni preuzimaju ulogu tužioca i sudije. Tako je Ashwort (Young, 2001: 202) argumentovao da davanje prava policiji putem sproveđenja restorativne konferencije da utiče na ishod predstavlja koncentraciju prevelike moći u jednoj agenciji, što je u principu veoma pogrešno i opasno. Međutim, Terry O'Connell, čiji je doprinos značajan za uvođenje i razvoj *Wagga Wagga* policijske konferencije u Novom Južnom Velsu u Australiji, kaže da proširenje nadležnosti policije nužno traži promenu ponašanja, kao i promenu policijskih stavova prema počiniocu i žrtvi. Sve dok nema promene u odnosima policije prema drugima i njihovim zajednicama, mala je verovatnoća za *restorative policing* (O'Connell, 1998). Međutim, na pitanje postavljeno u okviru istraživanja efikasnosti policijskih konferencija u Betlehemu u Pensilvaniji, da li konferencije transformišu policijske stavove, organizacione kulture i percepcije o ulogama, odgovori kažu da nema značajnih promena u policijskim stavovima. Jedan od razloga leži u činjenici što u okvirima policijske strukture i organizacije, konferencije nisu prioritet i nemaju dovoljno administrativne podrške bez koje nije moguća promena policijske kulture i strukture (McCold & Wachtel, 1998: 106). Takođe, na pitanje da li policijski službenici mogu da sprovedu konferenciju u saglasnosti sa procesnim garancijama i sa principima restorativne pravde, odgovor je pozitivan, jer u velikom procentu (u 50 od 56 posmatranih konferencija) policijski službenici upoznaju maloletnog počinioca i žrtvu sa njihovim pravom da napuste konferenciju u bilo koje vreme postupka (McCold & Wachtel, 1998: 106).

Richard Young, na osnovu svojih istraživanja o uspešnosti restorativnih konferencija, takođe ističe moguće uticaje koji nisu poželjni, kao korišćenje policijskog dosjeva o slučaju za vreme restorativne konferencije kao opa-

snost da proces pređe u istragu, tj. ispitivanje. Zbog toga se, službeniku koji vodi konferenciju, predlaže da bude dobro upoznat sa slučajem. U njegovim zaključcima, takođe, naglašava se da za vreme procesa ne bude prisutan i policijski službenik koji je uhapsio maloletnog počinjocu, jer se dovodi u pitanje neutralna i prijatna sredina za vođenje procesa (Young & Hoyle, 2003:209).

Takođe, i Harry Blagg, ima primedbe na diskriminatorsku politiku policije prema domorodačkom stanovništvu u Zapadnoj Australiji. On ističe da se zbog većeg broja hapšenja i gonjenja mladih prestupnika od strane policije, njihovo učešće u konferencijama čini problematičnim. Prema Komisiji za ljudska prava i jednake mogućnosti, domorodačko stanovništvo ne oseća se samo nemoćno, već oseća i da policija nema jednaki pristup odnosno da je u direktnom konfliktu sa njima (Blagg, 2001). O prednostima i slabostima policijskih konferencija sprovedena je evaluacija u Bethlehemu (The Bethlehem Experiment), Pennsylvania (McCold, 1998). On je postavio nekoliko teza: nedgovarajuća priprema strana može uticati da se one ne osećaju bezbedno i slobodno u dijalogu; policijski službenici u ulozi facilitatora mogu biti bezosećajni prema žrtvama i vršiti pritisak za njihovo učešće u procesu; mladim prestupnicima može biti zaprećeno od strane policijskih službenika, moguće je da policijski službenici ne budu neutralni facilitatori, da obeshrabre proces reintegrativnog stida; proces može biti rigidan i nesenzitivan na kulturološke potrebe u okvirima zajednice; policijske konferencije mogu voditi ka proširenju mreže. Podaci sprovedenih istraživanja govore sasvim suprotno. Iznenađujući su zaključci McCold-a o pozitivnim stranama modela baziranog na policiji, prema kojima policija može najbolje da identifikuje slučajeve koji su pogodni za konferenciju i najbrže ih može rešiti; žrtve više preferiraju policijske službenike kao facilitatore jer se osećaju bezbednije; procena implementacije postignutog dogovora između obe strane govori nam da je policija uspešnija u ulozi medijatora i ona, budući da najčešće uspostavlja pravi prvi kontakt sa počinjcem, može da ponudi odvraćanje od formalnog sudskog postupka od samog početka i da konstruktivno uključi zajednicu u rešavanje problema.

I pored nepoverenja kod većeg dela stručne javnosti o uspešnom izvršenju mediatorske funkcije od strane policije, ne možemo u potpunosti da odbacimo ideju za uključivanje restorativnih principa u okvirima policijskih ovlašćenja i u policijskoj praksi. Ili, kao što kaže McCold, policija bi trebalo da nađe inovativne i nove načine za izvršavanje svoje stare funkcije zaštitnika i čuvara mira u zajednici (McCold, 1998).

Umesto zaključka

Policjske konferencije znače ranu intervenciju, pomirenje počinjocu sa žrtvom, njegovu reintegraciju, sprečavanje etiketiranja, kao i stigmatizacije od strane formalnog sudskog postupka. Nova policijska reforma želi da spreči tradicionalno kažnjavanje drugim alternativama još u predsudskom postupku, bez razlike da li je reč o opomeni, upozorenju, izvinjenju, restituciji prouzrokovane štete ili opštekorisnom radu. Na taj način policijski službenici mogu da omoguće zaštitu onima kojima je potrebna pomoć. Ali, ukoliko kod policije nema dovoljno razumevanja i sluha za restorativnu pravdu i nije ubeđena u njene ciljeve i značaj, pokušaj reforme biće neuspešan.

Zato, preduslovi koji bi trebalo da se ispune za uspešnu primenu i razvoj *restorative policing*, su dostupnost restorativnih mera za sve maloletne pre-stupnike koji će ispuniti zakonski predviđene kriterijume i njihovo etablimanje u sistemu maloletničke pravde sa uspostavljenim pravilima, procedurama i kriterijumima. Takođe, da ne bi bilo kršenja procesnih garancija, trebalo bi obezbediti pravnu pomoć za svakog maloletnika i odstraniti predrasude i eventualnu diskriminatorsku politiku policije prema određenoj grupi maloletnika. Kao što McCold i Wachtel predlažu – jedan idealni diverzionalni program trebalo bi da: „*okreće slučajeve od daljeg sudskog postupka, što je moguće ranije u sistemu maloletničke pravde, za one maloletnike za koje je rizik ponavljanja dela najmanji i pritom zadovoljiti žrtvu, ohrabriti njihove porodice i obezbediti važnu lekciju za svakog ko je u proces uključen, drugim rečima, da bude restorativan*“ (McCold, Wachtel, 1998:110).

Literatura

- Bačanović, O. (2006) Nov model na maloletnicka pravda i diverzionite merki i postapki. *Godisnik na policiska akademija*, str. 153-163.
- Bužarovska-Lazetić, G. Pajović-Miševska, S. (2010) Merkite na pomos i zastita spored Zakonot za maloletnicka Pravda. U: O. Bačanovic i dr. (ur.) *Zbornik na trudovi za maloletnicka Pravda – Restorativna Pravda*, Skopje: Fakultet za bezbednost, str.130-162
- Barton, C (2000) Restorative justice empowerment. VOMA publication, dostupno na: http://www.voma.org/docs/barton_rje.pdf Sajtu pristupljeno 15.09.2010.
- Bazemore, G., Griffiths, C. (2003) Police reform, restorative justice and restorative policing. *Police Practice and Research An International Journal*, 4(4), str. 335-346.
- Blagg, H. (2001) Aboriginal Youth and Restorative Justice: Critical Notes from the Australian Frontier, u: A. Morris & G. Maxwell (eds.) *Restorative justice for juveniles*. Oregon, Oxford and Portland: Hart Publishing, str. 227-242
- Braithwaite, J. (1996) Restorative justice and a better future. Dostupno na: <http://iirp.org/library/braithwaite.html>. Sajtu pristupljeno 16.09.2010.
- Crawford, A. (2010) Conceptual links and policy challenges. In: I. Mastropasqua (ed.) *Restorative justice and Crime Prevention*, str. 1-22 http://www.giustiziaminorile.it/rsi/pubblicazioni/Restorative_Justice_and_Crime_Prevention_Final%20report_2010.pdf Sajtu pristupljeno 17.09.2010.
- Daly, K. (2001) Restorative justice: The Real story. Dostupno na: http://www.griffith.edu.au/_data/assets/pdf_file/0011/50321/kdpaper12.pdf Sajtu pristupljeno 17.09.2010.
- Davey, L. (2005) The development of restorative justice in the United Kingdom: A personal perspective, International Institute for restorative practices. Dostupno na: http://www.iirp.org/iirpWebsites/web/uploads/article_pdfs/au05_davey.pdf Sajtu pristupljeno 18.09.2010.
- Handbook on restorative justice programmes, United office on drugs and crime (2006) http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-56290_Ebook.pdf Sajtu pristupljeno 22.09.2010.
- Johnstone, G. (2002) *Restorative Justice – ideas, values, debates*. Devon: William Publishing.
- Kambovski, V. (2004) *Komparativna analiza na maloletnickoto zakonodavstvo*. Skopje: UNICEF.
- Khatiwada, I. (2004-05) A Research Report On Ensuring Fair Trial in Cases Children in Conflict With the Laws (Nepalese perspectives), The Danish Institute for Human Rights <http://www.humanrights.dk/files/Importerede%20filer/hr/pdf/ishwor.pdf> Sajtu pristupljeno 18.09.2010.

Lemmer, T. (2004) Reducing crime through juvenile delinquency intervention. *The Police Chief Magazine*, 71(5) Dostupno na: http://www.policechiefmagazine.org/magazine/index.cfm?fuseaction=display_arch&article_id=291&issue_id=52004. Sajtu pristupljeno 20.09.2010.

McCold, P. (1998) Police-Facilitated Restorative Conferencing: What the data show?, presentation at the Second Annual International Conference on Restorative Justice for Juveniles, Florida Atlantic University, and the International Network for Research on Restorative Justice for Juveniles, Fort Lauderdale, Fla., November 7-9, 1998

McCold, P. (1999) Restorative justice practice-the state of the field 1999 Dostupno na: http://iirp.org/library/vt/vt_mccold.html Sajtu pristupljeno 18.09.2010.

McCold, P., Wachtel, B. (1998) *Restorative Policing Experiment*. The Bethlehem Pennsylvania Police, Family Group Conferencing Project, Pipersville, PA: Community Service Foundation. <http://www.iirp.org/pdf/BPD.pdf> Sajtu pristupljeno 19.09.2010.

Morris, A., Maxwell, G. (2001) Implementing Restorative Justice: What Works? In: A. Morris, & G. Maxwell (eds.) *Restorative justice for juveniles*. Oregon, Oxford and Portland: Hart Publishing, str. 267-282

Nicholl, Caroline G. (1999) Toolbox for Implementing Restorative Justice and Advancing Community Policing. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services http://www.cops.usdoj.gov/pdf/publications/e09990003_web.pdf Sajtu pristupljeno 20.09.2010.

O'Connell, T. (1998) From Wagga Wagga to Minnesota, International Institute for restorative practices. Dostupno na: http://www.iirp.org/article_detail.php?article_id=NDg5 Sajtu pristupljeno 20.09.2010.

Schmid, J.D. (2001) Restorative Justice in New Zealand: A Model For U.S. Criminal Justice. <http://www.fulbright.org.nz/voices/axford/docs/schmied.pdf> Sajtu pristupljeno 20.09.2010.

Young, R. (2001) Just Cops Doing "Shameful" Business?: Police-led Restorative Justice and the Lessons of Research. In: A. Morris & G. Maxwell (eds.) *Restorative justice for juveniles*. Oregon, Oxford and Portland: Hart Publishing, str.195-226

Young, R., Hoyle, C. (2003) New, Improved Police-Led Restorative Justice? In: A. von Hirsch et al. (eds.) *Restorative justice and criminal justice-competing or responsible paradigms?* Oregon, Oxford and Portland: Hart Publishing, str. 273-292

Van Ness, W. Daniel (1998) Restorative Justice: International Trends. Dostupno na: <http://www.ncjrs.gov/txtfiles/165698.txt> Sajtu pristupljeno 21.09.2010.

Walgrave, L. (2001) On Restoration and Punishment Favourable Similarities and fortunate differences. In: A. Morris & G. Maxwell (eds.) *Restorative justice for juveniles*. Oregon, Oxford and Portland: Hart Publishing, str. 17-37.

VESNA STEFANOVSKA

Police restorative approach in the juvenile justice system

Restorative justice is a new, different response to crime, response that offers and tries to establish justice again. Not going into aims, impact and basic principles of restorative justice, as well as into substance of different restorative practices, in this article we will concentrate on restorative interventions that lead to avoidance of the formal justice system. Concretely, we will analyze the role of the police in applying restorative interventions in the juvenile justice system. Particular emphasis will be put on the meaning and the aim of diversion procedures towards juvenile offenders that have committed minor offences and more serious ones for which they come in conflict with the law.

In the foreign expert literature the concept of restorative *policing* is recognized (restorative approach in police conduct), as an attempt to introduce a new reform in performing police affairs. This subject should be approached very carefully and fundamentally, if we want consistent implementation of the new tendency and practices in the juvenile justice systems in accordance with the international standards.

Key words: police, juvenile justice, restorative measures, conferences, diversion.

Restorativna pravda između teorije i prakse

TEMIDA

Septembar 2010, str. 57-68

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1003057V

Izvorni naučni rad

Restorativna pravda u krivičnopravnom sistemu

DANICA VASILJEVIĆ-PRODANOVIĆ*

Pozicioniranje restorativne pravde unutar krivičnog pravosuđa je jedno od aktuelnih pitanja koje zaokuplja pažnju teoretičara i praktičara koji se bave ovom materijom. Tokom poslednjih decenija procesi restorativne pravde su pretežno korišćeni u oblasti maloletničkog pravosuđa u slučajevima lakših krivičnih dela koje vrše maloletnici. Brojna zakonodavstva u Evropi, SAD, Kanadi, Australiji imaju krivičnopravne propise koji sadrže odredbe o primeni restorativnih procesa u svrhu skretanja krivičnog postupka. Novije inicijative otvaraju mogućnost primene postupaka restorativne pravde i u slučajevima težih krivičnih dela odraslih učinilaca. U ovom tekstu dat je pregled teorijskih razmatranja i praktičnih pitanja o zadacima i domaćajima restorativne pravde u krivičnom pravosuđu, što bi moglo poslužiti za sagledavanje mogućnosti razvoja i primene restorativnih postupaka u domaćem krivičnom zakonodavstvu.

Ključne reči: restorativna pravda, krivično pravosuđe.

Uvod

Ako posmatramo različite forme restorativne pravde može se zaključiti da njenu suštinu čini slobodan dogovor strana koje su uključene u proces. Ovaj demokratski, ili kako kaže Braithwaite (2002) „republikanski“ element restorativne pravde, odražava činjenicu da je svaki restorativni postupak jedinstven kao što je jedinstveno svako krivično delo i učesnici u restorativnom postupku. To znači da se „restorativna pravda uvek iznova kreira kada se učesnici okupe da razmatraju pitanja u vezi krivičnog dela i njegovih posledica... Ne postoje zapakovane uloge, postupci i rešenja koja se mogu samo skinuti

* Mr Danica Vasiljević-Prodanović je asistent na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, E-mail: danica.v@sezampro.rs

sa police." (Shapland i sar., 2006: 507). Upravo ovaj aspekt pruža restorativnoj pravdi snagu i kreativnost da utiče na promene u životima ljudi.

Međutim, kada je reč o krivičnopravnim predmetima ova „demokratska nepredvidivost“ restorativne pravde je ograničena, pre svega „normativnim idejama o pravdi samih učesnika restorativnog postupka“ (Shapland i sar., 2006: 507). Za razliku od drugih formi, restorativna pravda unutar sistema krivičnog pravosuđa se nalazi na drugaćoj sceni na kojoj su uloge žrtve i pre-stupnika unapred određene. Tradicionalno krivično pravosuđe je zaokupljeno procesnim pitanjima, utvrđivanjem činjeničnog stanja, odgovornosti, krivice, sankcionisanjem prekršioca zakona i prvenstveno je zainteresovano za dve kategorije učesnika: okrivljenog i svedoka. U ovoj podeli uloga zadatka žrtve je da prijavi krivično delo policiji, pruži dokaze tužilaštvu, svedoči na sudu, istakne imovinsko-pravni zahtev. Ovakvo krivično pravosuđe nije fokusirano na interesu žrtve, njene potrebe, osećanja, stavove i očekivanja. S druge strane, žrtvu najčešće malo interesuje samo kršenje zakona, pa čak i sankcionišanje prestupnika, već je njen primarni interes ostvarivanje satisfakcije za pretrpljenu povredu, podrška i oporavak, nadoknada štete koja joj je naneta. Restorativna pravda sa svojim vrednostima i principima nastoji da uspostavi ravnotežu ova dva interesa – zaštita društva i društvenih vrednosti s jedne i zaštita prava i interesa žrtve s druge strane. Upravo ono što tradicionalna pravda, zasnovana na retributivnom pristupu, ne uspeva.

Procesi restorativne pravde se dugi niz godina primenjuju u zakonodavstvima širom Evrope, SAD, Kanade, Australije, Novog Zelanda u oblasti maloletničkog pravosuđa. Njihova primena je praktično rutinska za različite kategorije lakših i srednje teških krivičnih dela koje izvršavaju maloletnici: sitne krađe, lakše provalne krađe, dela iz oblasti saobraćaja, vršnjačko nasilje i sl. Jedno od osnovnih pitanja koje postavljaju zastupnici restorativne pravde je u kojoj meri ona može biti integrisana u sistem krivičnog pravosuđa, odnosno, kako Braithwaite navodi (Hudson, 2002: 618), u kojoj meri bi principe formalnog krivičnog pravosuđa trebalo inkorporirati u restorativnu pravdu? Cilj ovog rada je da ukaže na neke mogućnosti primene postupaka restorativne pravde unutar krivičnopravnog sistema, što bi moglo poslužiti kao smernica za njenu širu implementaciju u domaćem krivičnom zakonodavstvu.

Restorativna i retributivna pravda

Rana shvatanja o ulozi restorativne pravde su uticala na njeno pozicioniranje kao alternative tradicionalnoj krivičnoj reakciji na prestupništvo, tzv. retributivnoj pravdi. Taj suprotstavljeni odnos i danas zagovaraju pojedini zastupnici restorativne pravde kako bi istakli njenu nadmoć u odnosu na retributivnu pravdu. Najčešće se navode sledeće razlike:

- (1) restorativna pravda je fokusirana na popravljanje štete prouzrokovane krivičnim delom, dok se retributivna pravda bavi kažnjavanjem za učinjeno krivično delo;
- (2) restorativnu pravdu karakteriše dijalog i pregovaranje između zainteresovanih strana, dok retributivna pravda podrazumeva neprijateljski odnos među njima;
- (3) restorativna pravda prepostavlja da pojedinci i organizacije iz zajednice igraju aktivnu ulogu, dok u retributivnoj pravdi zajednicu zastupaju državni organi (Daly, 2002: 58).

Kathleen Daly ove suprotnosti opisuje kao jedan od mitova restorativne pravde; kao pojednostavljeni viđenje koje ima za cilj da sve elemente restorativne pravde prikaže kao dobre, dok se sve što je povezano sa retributivnom pravdom označava kao loše. Autorka smatra da suprotstavljeni principi retribucije i reparacije treba dovesti u jednu ravan i posmatrati kao međusobno zavisne, pri čemu ukazuje na činjenicu da su retributivni elementi prisutni i u restorativnim procesima. Pošto se termini restorativna i retributivna često koriste kao metafore za dobru i lošu pravdu, autorka radije govori o „staroj“ i „nojoj“ pravdi. Pod „starom“ pravdom Daly podrazumeva pravosudnu praksu koja ne dopušta interakciju između žrtve i prestupnika, gde glavnu reč vode pravnici i drugi eksperti koji donose odluke. „Nova“ pravda obuhvata različite oblike prakse koja okuplja zajedno žrtve i prestupnike (i druge zainteresovane strane) u procesu u kome eksperti i laici zajedno donose odluke koje imaju za cilj popravljanje štete koja je krivičnim delom pričinjena žrtvi, prestupniku i drugim članovima zajednice (Daly, 2002: 61).

Radikalni zastupnici bilo koje od „suprotstavljenih“ strana smatraju da idealan krivičnopravni sistem treba da bude baziran na samo jednom tipu pravde, bez ikakvog mešanja elemenata dva koncepta. Većina autora/autorki, međutim, smatra da restorativnu pravdu ne treba posmatrati samo kao alternativu krivičnopravnom sistemu jer ona (još uvek) nema moć da zameni for-

malni krivičnopravni postupak. Liebmann navodi da u nekim zemljama, kao što su Austrija, Novi Zeland i Norveška, restorativna pravda ne predstavlja samo alternativu krivičnopravnom sistemu, već čini njegov sastavni deo. Ona predstavlja normu, a pravosudni sistem je tu kao opcija, ukoliko restorativni postupak ne može da se sproveđe (Liebmann, 2007: 31).

Tony Marshall govori o konceptu „integrisane – celovite“ pravde prema kome restorativna pravda „u što većoj meri treba i može biti integrisana u pravni sistem kao komplementarni proces koji unapređuje kvalitet, efektivnost i efikasnost pravde u celini. Na taj način oba procesa podupiru jedan drugi na obostranu korist i razvijaju se u pravcu jednistvenog sistema u kome zajednica i formalne institucije uzajamno sarađuju“ (Marshall, 1999: 8). Sanja Ćopić se, takođe, zalaže za shvatanje o kompatibilnosti ova dva oblika reagovanja na kriminalitet uz konstataciju da je „teško prihvati dihotomnu podelu na restorativni i retributivni sistem koji bi postojali nezavisno jedan od drugog“, posebno kada se ima u vidu da su u većini krivičnopravnih sistema u svetu različiti elementi restorativne pravde u „manjoj ili većoj meri integrisani u postojeći sistem državnog reagovanja na kriminalitet“ (Ćopić, 2007: 30).

Pozicioniranje restorativne pravde u krivičnom zakonodavstvu

Pokret restorativne pravde ima značajne korene u abolicionističkom pokretu čiji zagovornici upućuju velike kritike praksi primene kazne zatvora. Iako se procesi restorativne pravde često predstavljaju kao alternativa zatvaranju, G. Johnstone naglašava da je „bilo malo uspeha u pokušaju da se oni primene kao alternativa kazne zatvora“ (Johnstone, 2007: 16). Postupci restorativne pravde se u praksi pretežno koriste u slučajevima u kojima se obično ne izriče kazna zatvora, iako postoje izvesni primeri da se na Novom Zelandu restorativni procesi koriste kao alternativa zatvaranju (Johnstone, 2007). Umereniji predstavnici pokreta restorativne pravde ipak smatraju da bi zadatke restorativne pravde trebalo ograničiti na slučajeve lakših krivičnih dela, i to ne u funkciji alternativa kazne zatvora, već drugih nezatvorskih sankcija.

Restorativna pravda u krivičnim predmetima se primenjuje isključivo u slučajevima kada prestupnik prizna da je izvršio predmetno delo, prihvati odgovornost i izrazi spremnost za učestvovanje u restorativnom postupku. To svakako ne isključuje njegovu krivičnu odgovornost, jer restorativna pravda nema moć da zameni formalni krivičnopravni postupak. Stoga neki autori izra-

žavaju zabrinutost da primena restorativnih postupaka u krivičnim predmetima može narušiti procesna prava optuženog, dok s druge strane, snaga krivičnopravnog sistema može potkopati i promeniti ciljeve restorativne pravde.

U najvećem broju zakonodavstava u svetu ne postoje odredbe kojima se restorativna pravda pozicionira unutar sistema krivičnog pravosuđa. M. Liebmann navodi da se u krivičnom sistemu Engleske i Velsa restorativna pravda tretira kao „opcioni dodatak u sistemu; nešto što se može pokušati, ali nije obavezno“ (Liebmann, 2007: 31). To je značajno u tom smislu što se smanjuje pritisak na žrtvu da uzme učešće u postupku, dok istovremeno i prestupnik ima mogućnost izbora. S druge strane, ovakav položaj ostavlja restorativnu pravdu po strani, kao sporednu aktivnost. Sherman i Strang takođe izveštavaju da se restorativna pravda u krivičnim predmetima u Engleskoj i Velsu koristi u različitim situacijama, ali gotovo u svim slučajevima kao *dodatak* krivičnom postupku, a ne kao *alternativa* (Sherman, Strang, 2007). U praksi se različite forme postupaka restorativne pravde često primenjuju nakon izricanja presude, u post-krivičnoj fazi, u okviru programa koje sprovode probacione službe. Programi u takvom obliku obuhvataju komunikaciju prestupnika sa žrtvom, neposredno ili pisanim putem, i predstavljaju deo postupka izvršenja krivične sankcije u zajednici. Od nedavno, programi restorativne pravde se mogu primenjivati i u fazi krivičnog postupka pre izricanja presude, nakon što se prestupnik izjasnio da priznaje krivicu. U tom slučaju sudija pri odmeravanju kazne može tretirati učešće prestupnika u restorativnom postupku kao olakšavajuću okolnost. Ukoliko žrtva nije voljna da učestvuje u restorativnom procesu, spremnost prestupnika sud takođe može smatrati olakšavajućom okolnošću, a u takvom slučaju je moguće i odvijanje procesa bez prisustva žrtve (*victim-absent conference*). Interesantno je da se procesi restorativne pravde u Engleskoj i Velsu, pogotovo u periodu od 2001. do 2005. godine, koriste i u slučajevima težih krivičnih dela (razbojništva i provalne krađe) koja izvršavaju prestupnici sa dužom kriminalnom istorijom. Primena restorativnih programa je u velikoj meri proširena i na krivična dela nasilja u porodici, iako se dugo vremena smatralo da se ona nalaze izvan domašaja restorativne pravde.¹ Pojedini autori i autorke, poput Julie Stubbs, međutim, upozoravaju da neke od karakteristika restorativne pravde koje se smatraju korisnim za žrtve ne mogu biti primenjene u slučajevima nasilja u porodici. Autorka navodi da uobičajena tvrdnja da žrtva može imati koristi od susreta sa

¹ U okrugu Hampshire restorativni program pod nazivom Dove Project obuhvati godišnje preko 600 slučajeva nasilja u porodici. Prema: Sherman, W. L., Strang, H. (2007)

prestupnikom, saznanja da se krivično delo neće ponoviti i da nema razloga da se plaši prestupnika nije primenljiva za žrtve nasilja u porodici. Priroda nasilja u porodici je takva da ono predstavlja „ispoljavanje moći i kontrole, periodično se ponavlja, može da eskalira tokom vremena i može imati dejstvo i na druge osobe osim primarne žrtve...“ (Stubbs, 2007: 171).

Primena postupaka restorativne pravde se u najvećem broju zakonodavstava normativno uređuje kroz zakone koji reguliše krivični postupak. U Austriji je usvajanjem amandmana na Zakon o krivičnom postupku iz 1999. godine uveden „diverzioni paket mera“ kojim se pruža diskreciono pravo tužiocu da ne pokrene postupak u slučajevima kada se postigne nagodba između žrtve i učinioca. Medijacija se može primeniti za krivična dela za koja je zaprećena novčana kazna ili kazna zatvora do 5 godina (10 godina u slučaju maloletnika) (Miers, 2001: 7). Slično je u Francuskoj gde se medijacija žrtva-prestupnik sprovodi i u slučaju maloletnih i odraslih učinioca. Diverzioni efekat medijacije se može ostvariti samo u fazi pre pokretanja krivičnog postupka.

U krivičnom zakonodavstvu Nemačke postoji dvojaka struktura restorativnih mera. Prva kategorija se odnosi na medijaciju i kompenzaciju u kontekstu diverzije i primenjuje se u pretkrivičnoj fazi, dok se druga može primeniti i nakon što je podignuta formalna optužnica. U ovom drugom slučaju sudija je nadležan da predloži sprovođenje postupka nadoknade ili poravnjanja uz saglasnost javnog tužioca da odustane od optužnice (Miers, 2001: 32-38). Medijacija se može primeniti za bilo koje krivično delo učinjeno protiv konkretnе osobe, dok su isključena dela kao npr. zloupotreba droga, krivična dela u oblasti saobraćaja ili poreske utaje. Ukoliko se postupak medijacije uspešno sproveđe i postigne sporazum o nadoknadi ili restituciji, sud to može smatrati olakšavajućom okolnošću pri odmeravanju kazne, a može okrivljenog i oslobođiti kazne ukoliko je za krivično delo propisana kazna zatvora do jedne godine ili novčana kazna do 360 dnevnih iznosa.

Belgijski krivičnopravni sistem razlikuje tri oblika medijacije: policijsku, penalnu i medijaciju u cilju obeštećenja. Policijska medijacija se primenjuje za lakša imovinska dela i lakša dela nasilja kako bi se postigao sporazum o finansijskoj ili materijalnoj nadoknadi. Medijacija u cilju obeštećenja (*mediation for redress*) se primenjuje za teža krivična dela, ne isključuje krivičnu odgovornost učinioca i ne podrazumeva automatsko skretanje postupka, već se tretira kao olakšavajuća okolnost. Penalna medijacija je institut koji stoji na raspolaganju tužiocu kao uslov za odustajanje od krivičnog gonjenja. On može obuhvatiti nadoknadu štete žrtvi ili reparaciju, upućivanje na program obuke ili medi-

cinski tretman i rad u javnom interesu. Skretanje postupka je moguće za sva krivična dela za koja je propisana kazna zatvora do dve godine. Medijacija nije moguća ukoliko je okriviljeni već dobio sudski poziv, pojavio se pred sudom ili je zadržan u pritvoru (Miers, 2001: 12-13).

Izmenama zakona u Engleskoj i Velsu (*Criminal Justice Act 2003*) omogućeno je da se postupci restorativne pravde koriste i u svrhu skretanja krivičnog postupka (diverzija). Takva opcija postoji kao rezultat uspostavljanja instituta uslovne opomene (*conditional cautioning*) koja se može koristiti od strane tužilaca kao alternativa pokretanja krivičnog postupka ukoliko je prestupnik priznao izvršenje krivičnog dela i ukoliko je saglasan da prihvati uslovnu opomenu. Za razliku od obične opomene, tužilac može odrediti prestupniku uslove koji, pored rehabilitacije i/ili restitucije, mogu obuhvatati i učestvovanje u restorativnom procesu. Restorativni proces može podrazumevati kontakt prestupnika sa žrtvom (neposredan ili indirekstan), a može biti korišćen i u svrhu postizanja sporazuma o kompenzaciji, aktivnostima u cilju rehabilitacije prestupnika ili nekim od vidova reparacije štete. U tom slučaju, sporazum postaje osnova za određivanje uslova opomene, pri čemu tužilac ima obavezu da proceni u kojoj meri sporazum zadovoljava tri kriterijuma: (1) da je proporcionalan krivičnom delu, (2) realno dostižan u okviru određenog vremenskog perioda i (3) svrshishodan.²

Restorativni procesi u zatvorskom okruženju

U novije vreme u okviru pokreta restorativne pravde se vodi polemika o kontroverznoj ideji uključivanja restorativnih procesa u praksi izvršenja kazne zatvora. Većina autora smatra da je malo verovatno da će procesi restorativne pravde u neko dogledno vreme biti korišćeni kao alternativa kazni zatvora. Umesto toga, pokreću se kampanje i eksperimentiše sa primenom principa restorativne pravde u zatvorskim uslovima. G. Johnstone smatra da se uticaj restorativne pravde na praksu primene kazne zatvora može posmatrati dvojako. S jedne strane, ona dovodi u pitanje verovanje da „prekršioci zaslužuju ispaštanje“, dok s druge strane sugeriše da zatvor treba reformisati kako bi poslužio restorativnim, a ne retributivnim ciljevima (Johnstone, 2007: 20). Ovaj autor deli restorativne procese koji se sprovode u zatvorskim uslovima prema

² Više o tome: The Crown Prosecution Service. <http://www.cps.gov.uk/Publications/others/conditionalcautioning04.html>.

njihovom delovanju na izvršenje kazne zatvora. Na jednom kraju se nalaze projekti čiji je cilj podizanje svesti prestupnika o šteti koju je naneo krivičnim delom i obavezi da se u budućnosti uzdrži od vršenja krivičnih dela (unutar zatvora i nakon otpuštanja), ali bez težnje da takav projekat doneše značajnije promene u zatvorskom sistemu. Jedan od takvih primera je projekat u Minesotu (*Minnesota State Department of Corrections*), koji ima za cilj da se prestupnik podstakne da napiše pismo izvinjenja žrtvi.

Na drugom kraju se nalaze projekti koji na bazi principa restorativne pravde služe kao smernice za reformu zatvorskog sistema – dakle, kojima je glavni cilj stvaranje tzv. restorativnih zatvora (Johnstone, 2007). Jedan projekat ovakvog tipa, *Restorative Prison Project*, sproveden je na severoistoku Engleske od 2000-2004. godine kako bi se predstavio model zatvaranja koji je potpuno suprotan savremenom trendu izgradnje tehnološki modernih građevina za „skladištenje prestupnika bez ikakvog socijalnog, etičkog i svrshishodnog sadržaja“ (Stern, 2005). U tekstu pod nazivom *Prisons and their communities*, Vivien Stern je opisala ambicioznu ideju primene restorativne pravde u cilju transformisanja zatvora u sasvim drugačiju ustanovu čija svrha neće biti kažnjavanje, već pripremanje zatvorenika za život u zajednici. Projekat je imao četiri osnovna elementa:

- povezivanje zatvora sa lokalnom zajednicom,
- podsticanje prestupnika da obavljaju poslove od opšteg značaja,
- jačanje svesti prestupnika o negativnim efektima kriminala na žrtve,
- izgradnja alternativnog modela rešavanja konflikata u zatvoru (Coyle, 2008).

Jedan od najznačajnijih rezultata projekta je velika rekonstrukcija parka u centru Midlsbroa, koji su u potpunosti obnovili zatvorenici svojim dobrovoljnim radom. Ovaj projekat, poznat pod nazivom *Albert Park project* je imao velikog odjeka u javnosti, a rezultati njegove evaluacije su pokazali visok stepen zadovoljstva i prestupnika koji su u njemu učestvovali i predstavnika lokalne zajednice (Coyle, 2008).

Drugi autori, poput Guidoni-ja su skeptični u pogledu mogućnosti integrisanja principa restorativne pravde u institucije kao što je zatvor. Kao učesnik sličnog projekta u torinskom zatvoru *Le Vallette*, on izražava bojazan da je „veoma teško pomiriti principe i praksu restorativne pravde sa zahtevima totalne institucije“ (Guidoni, 2003: 65). Iako ne isključuje mogućnost da restorativna pravda može imati pozitivan uticaj na „stvaranje humanijih i demokratskijih uslova u zatvoru, razvoj bliskijih odnosa sa spoljnom zajednicom i

stvaranje uslova za promenu života prestupnika”, Guidoni smatra da „restorativna pravda ne može promeniti karakteristike totalne institucije bez rizika da bude uvučena u zatvorsku ideologiju kažnjavanja” (Guidoni, 2003: 66). Umeto toga, autor predlaže manje ambiciozan cilj restorativne pravde – alternativa zatvoru, a ne njegova reforma.

Zaključak

Restorativna pravda, kao relativno nov koncept još uvek traga za svojim mestom u krivičnopravnom sistemu. Reč je o ideji koja u središte interesovanja postavlja žrtvu, što zagovornici tradicionalnog krivičnog pravosuđa doživljavaju kao „okretanje celog sistema naglavačke”. Drugi problem predstavlja činjenica da svaki učesnik restorativnog postupka ima sopstveno viđenje pravičnosti i polazi sa subjektivnog stanovišta. Umereni zagovornici restorativne pravde zastupaju stanovište da restorativne procese ne treba posmatrati kao alternativu formalnom krivičnom postupku, već težiti stvaranju sistema koji će integrisati vrednosti oba koncepta u cilju unapređenja kvaliteta i efektivnost pravde u celini.

Većina restorativnih postupaka (najčešće medijacija) obuhvaćenih krivičnopravnom legislativom ima diverzionalni karakter, što znači da se primenjuje u cilju skretanja sa formalne procedure u fazi pre pokretanja ili tokom krivičnog postupka. Odluka o odustajanju od krivičnog gonjenja je diskreciono pravo tužioca, odnosno sudije, koji procenjuju da li postoje zakonski preduslovi za sprovođenje postupka medijacije. Restorativna pravda još uvek nema moć da zameni krivični postupak, ali se njene „ambicije“ ne završavaju na prostom preusmeravanju slučajeva koje krivično pravosuđe označi minornim ili manje društveno opasnim. U praksi postoji relativno malo iskustava sa primenom restorativnih procesa u okviru sistema krivičnog pravosuđa za odrasle prestupnike, i ona se prvenstveno odnose na slučajeve lakših krivičnih dela. Međutim, u pojedinim zakonodavstvima je primetna tendencija da se restorativnim postupcima obuhvate i teža krivična dela (razbojništva, provalne krađe, krivična dela sa elementima nasilja). Postoje i inicijative da elementi restorativne pravde pronađu mesto i u fazi izvršenja krivičnih sankcija, uz radikalne ideje o transformisanju zatvora.

Restorativna pravda pronalazi svoje mesto i u našem krivičnom zakonodavstvu zahvaljujući reformama kojima se u određenoj meri poboljšava položaj žrtve i pružaju mogućnosti za njeno aktivnije učešće u krivičnom postupku

(O tome više videti: Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2006; Stevanović, 2006; Mrvić-Petrović, 2006). Krajem 2010. godine očekuje se i usvajanje novog Zakona o medijaciji, koji bi trebalo da stvori preduslove za širu primenu medijacije u krivičnim predmetima izvan formalnog krivičnog postupka. Trenutna situacija je takva da, kao što mnogi primećuju, u našoj zemlji još uvek ima „više medijatora nego medijacije“ (Nedić, 2009). Postupci restorativne pravde u krivičnim predmetima bi mogli naći veću primenu u domaćem zakonodavstvu, ali je pored zakonske regulative neophodno uložiti napor u cilju edukovanja stručnjaka (sudija, tužilaca, advokata...) kao i pravovremenog informisanja strana u sukobu o prednostima rešavanja sukoba izvan krivičnog postupka. Smatram da bi, kao što upozoravaju pojedini autori i autorke, ipak trebalo biti veoma obazriv prilikom selekcije slučajeva koji će biti obuhvaćeni restorativnim procesima. Pojedina krivična dela, kao što su nasilje u porodici i rodno nasilje, zahtevaju veoma delikatan pristup, pri čemu je ključni element „interakcija između učesnika u bezbednom okruženju“ (Shapland i sar., 2006: 522).

Restorativna pravda nudi velike mogućnosti, a sama ideja „vraćanja konflikta njegovim vlasnicima“ (Christie, 1977) nailazi na sve manji otpor zagovornika formalne krivičnopravne reakcije. Međutim, pitanje hoće li restorativna pravda, kao što kaže B. Hudson (2002), ostati samo „pravda na marginama“ ili će ući u glavne tokove krivičnog prava, i dalje ostaje otvoreno.

Literatura

- Braithwaite, J. (2002) *Restorative Justice and Responsive Regulation*. New York: Oxford University Press.
- Christie, N. (1977) Conflicts as property. *The British Journal of Criminology*, 17(1), str. 1-15.
- Coyle, A. (2008) Understanding prisons. International Centre for Prison Studies, http://www.rethinking.org.nz/images/newsletter%20PDF/Issue%2038/Coyle_Understanding_Prisons.pdf, Sajtu pristupljeno: 15.07.2009. godine.
- Ćopić, S. (2007) Pojam i osnovni principi restorativne pravde. *Temida*, 1, str. 25-35.
- Daly, K. (2002) Restorative justice: The real story. *Punishment & Society*, 4(1), str. 55-79.
- Guidoni, O. (2003) The ambivalences of restorative justice: Some reflections on an Italian prison project. *Contemporary Justice Review*, 6(1), str. 55-68.
- Hudson, B. (2002) Restorative justice and gendered violence. Diversion or effective justice? *British Journal of Criminology*, 42(3), str. 616-634.

- Johnstone, G. (2007) Restorative justice and the practice of imprisonment. *Prison Service Journal*, 174, str. 15-20.
- Liebmann, M. (2007) *Restorative justice: How it works*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Marshall, T. (1999) *Restorative justice: An overview. A report by the Home Office*. London: Research Development and Statistics Directorate, <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/occ-resjus.pdf>, Sajtu pristupljeno: 20.05.2009. godine.
- Miers, D. (2001) *An international review of restorative justice*. Crime reduction research paper 10. London: Home Office.
- Mrvić-Petrović, N. (2006) Alternativne sankcije i novo zakonodavstvo Republike Srbije. *Temida*, 1, str. 55-59.
- Nedić, B. (2009) Put ka pravdi: Strategija razvoja i primene medijacije u Srbiji. U: *Pravda u tranziciji*, on-line izdanje, <http://www.pravdautranciji.com/pages/article.php?id=2169>, Sajtu pristupljeno: 15.10.2010.
- Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S. (2006) Položaj žrtve u Srbiji: klasični krivični postupak i mogućnosti restorativne pravde. *Temida*, 1, str. 67-75.
- Shapland, J., Atkinson, A., Atkinson, H., Colledge, E., Dignan, J., Howes, M., Johnstone, J., Robinson, G., Sorsby, A. (2006) Situating restorative justice within criminal justice. *Theoretical Criminology*, 10(4), str. 505-532.
- Sherman, W.L., Strang, H. (2007) *Restorative justice: the evidence*. London: The Smith Institute.
- Stern, V. (2005). *Prisons and their communities: Testing a new approach. An account of the restorative prison project 2000-2004*. London: International Centre for Prison Studies. Kings College London.
- Stevanović, I. (2006) Nova zakonska rešenja o maloletnicima: značaj alternativa institucionalnom tretmanu (u svetlu reintegracije izvršilaca i osnaživanja žrtava). *Temida*, 1, str. 61-66.
- Stubbs, J. (2007) Beyond apology? Domestic violence and critical questions for restorative justice. *Criminology and criminal justice*, 7(2), str. 169-187.
- The Crown Prosecution Service. <http://www.cps.gov.uk/Publications/others/conditionalcautioning04.html>, Sajtu pristupljeno: 10.07.2010. godine.

Danica Vasiljević-Prodanović

DANICA VASILJEVIĆ-PRODANOVIĆ

Restorative justice within the criminal justice system

Positioning of restorative justice within the criminal justice system is one of the current questions preoccupying theorists and practitioners in the field. During decades restorative justice processes have been predominantly used within juvenile justice systems for dealing with minor offences committed by juveniles. Number of jurisdictions in Europe, USA, Canada, Australia have criminal codifications containing provisions that enable use of restorative justice processes in aim of diversion. Recent initiatives create possibility of applying restorative procedure in cases of serious crimes committed by adult offenders. This article reviews theoretical discussions and practical issues relating the scope and tasks of restorative justice within criminal justice, which may contribute to the development and use of restorative processes in our criminal justice system.

Key words: restorative justice, criminal justice.

TEMIDA
Septembar 2010, str. 69-82
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1003069D
Pregledni rad

Regulativa vs. stvarnost u Srbiji – Rodna ravnopravnost, ekonomija i država

TATJANA ĐURIĆ KUZMANOVIĆ*

Zakonom o ravnopravnosti polova (2009) i Nacionalnom strategijom za unapređenje položaja žena (2009) usvojenim nakon višegodišnjeg proceduralnog odugovlačenja u Srbiji su stvorenii normativni preduslovi za primenu politike jednakih mogućnosti i za sprečavanje i sankcionisanje svih vidova diskriminacije po osnovu pola. U ovom tekstu se propituje realističnost efekata koje zakonodavac u Srbiji očekuje od primene Zakona o ravnopravnosti polova i objašnjavaju ključni razlozi koji ograničavaju njegovu primenu i potencijalne pozitivne efekte. Kontekst dominantnog patrijarhata i preovlađujućeg humanog nerazvoja u Srbiji ne stimuliše ni muškarce ni žene, kao aktere razvoja, da, u liku poslodavaca, radnika, sindikata i države, utiču na promenu rodnog režima i preuzmu odgovornosti za razvoj ekonomije i društva.

Ključne reči: Zakon o ravnopravnosti polova, ekonomija, ravnopravnost na radnom mestu, rodni režim.

Uvod

U razvojnoj i feminističkoj teoriji, kao i u brojnim međunarodnim dokumentima, uveliko je prihvaćena činjenica da je unapređivanje rodne ravnopravnosti istovremeno i preduslov ostvarivanja pravednijeg ekonomskog i društvenog razvoja (Engendering Development, 2001: 1-29). Međutim, institucionalizacija načela rodne ravnopravnosti i nediskriminacije, kao temeljnih načela ljudskih prava, jeste samo polazna pretpostavka ravnopravnog učešća žena i muškaraca u javnom i privatnom životu i njihovog jednakog položaja i tretmana. Nažalost,

* Dr Tatjana Đurić Kuzmanović je profesorka ekonomije na Visokoj poslovnoj školi strukovnih studija u Novom Sadu. E-mail: tanjadjk@unet.rs

značajno prisustvo rodne neravnopravnosti u svim oblastima društvenog života u Srbiji, upozorava nas, ne samo na snažan jaz između normativnog i realnog ambijenta u kome živimo, već ukazuje i na opasnost simuliranja promena. Nelagodna je situacija u kojoj se nalaze zemlje, poput Srbije, koje nedovoljno prepoznaju i razumeju krupne promene globalne stvarnosti, poput sloma socijalizma devedesetih godina prošlog veka i svetske krize 2008. godine.

U domenu ekonomije na primer, još od socijalizma, privredne reforme su u Srbiji zapravo značile neuspele pokušaje usklađivanja regulativa i stvarnosti. Reforme, po pravilu, nisu uspevale da promene vladajuće odnose moći i postajale su „simulacija promena,” odnosno promena bez promene (Đurić-Kuzmanović, 1997: 147-166; 2007: 41-42). Vladajuća politička elita, u širem smislu, ni danas, uprkos proreformskoj retorici, ne uspeva da ponudi realističan nacionalni projekt izlaska i iz najnovijeg „zagrljaja” sopstvene i svetske krize (Đurić-Kuzmanović, Vuković, 2009). Doduše, u svetskoj krizi mnogi, ne samo iz naše, već i iz vladajuće svetske političke elite, ne prepoznaju, kao što Jan Oberg upozorava, simultano preplitanje pet velikih kompleksnih kriza, od ekonomске, preko krize okruženja i kulture do političke i bezbednosne (Oberg, 2009). Tako su, u ekonomskim i društvenim okolnostima koje su vladale, ili vladaju, za žene i muškarce u Srbiji, od aktivnog otpora tranzicionim reformama, do njihove spore, nepotpune i kolebljive primene, izgubljene i poslednje dve decenije potencijalnog razvoja (Brai-nerd, 2010; Đurić-Kuzmanović, 2004: 29-55). Kroz kriminalizovanu privatizaciju i ogromnu društvenu korupciju guši se slobodna konkurenca i tržišno poslovanje i troše resursi, koji su preovlađujuće stečeni po osnovu unilateralnih transfera od privatizacije, donacija i kredita (Zec, 2010: 376).

Takođe, u patrijarhalnom društvu, kakvo jeste Srbija, pitanje promene rodног režima ostajalo je uvek omeđeno vladajućom, muškom moći. Srpska politička elita, koja je, u tragičnim društvenim okolnostima od devedesetih godina prošlog veka naovamo, ostala preovlađujuće slepa u traganju za razvojnim potencijalima sopstvenog društva, kao i za odgovarajućim instrumentima njihovog aktiviranja, razumljivo je ostala i rodno slepa. Vladajuća elita nije u dovoljnoj meri rodno osetljiva da prepozna široko polje diskriminacije koje se odvija u privatnoj i javnoj sferi muških i ženskih života, niti ima dovoljno kapaciteta da adekvatno reaguje na njenom suzbijanju. Tako, izostaje organizovan pritisak za normativnom i realističnom reformom ukupnog društvenog konteksta. Stiče se utisak da se i nova regulativa više usvaja pod uticajima spoljnih impulsa i donacija, nego kao izraz težnji unutrašnjih društvenih grupa i njihovih organizovanih napora. Zakon je, prema tome, važna institucionalna prepo-

stavka, ali nije od presudnog značaja za unapređivanje rodne ravnopravnosti u stvarnosti, niti za podsticanje ekonomskog i društvenog razvoja u Srbiji.

Rodna ravnopravnost na nepostojećem i/ili nesigurnom radnom mestu

Zakon o ravnopravnosti polova (16.12.2009.) naglašava obavezu poslodavca da zaposlenima, bez obzira na pol, obezbedi jednake radne uslove i tretman, jednaku dostupnost poslova i položaja, jednakost u pogledu zasnivanja radnog odnosa i radnog angažovanja, raspoređivanja i napredovanja i jednaku zaradu za isti rad ili rad jednak vrednosti. Takođe, kada su u pitanju pojave uz nemiravanja, seksualnog uz nemiravanja i seksualnog ucenjivanja na radu, ili u vezi sa radom koje čini zaposleni prema drugom zaposlenom, Zakon ih smatra povredom radne obaveze koja predstavlja osnov za otkaz ugovora o radu, odnosno za izricanje mera prestanka radnog odnosa, kao i osnov za udaljenje zaposlenog sa rada (član 18.). Međutim, muškarci i žene u Srbiji nemaju jednak pristup razvojnim resursima i njihovoj kontroli, kao ni rezultatima razvoja. Tako, anketni izvor podataka o strukturi stanovništva (Republički zavod za statistiku, 2009), pokazuje da je zaposlenost muškaraca izraženija od zaposlenosti žena, a nezaposlenost žena izraženija od nezaposlenosti muškaraca. U strukturi stanovništva starog 15 i više godina, opšta stopa nezaposlenosti iznosi 15,6%, pri čemu je stopa nezaposlenosti muškaraca 14,3%, a stopa nezaposlenosti žena 17,3%. Stopa zaposlenosti za žene iznosi 34,3%, a za muškarce 49,8% . Kada znamo da je temelj rodne ravnopravnosti ekomska nezavisnost žena, onda razumemo da prethodni podaci zapravo ukazuju na činjenicu da je rodna diskriminacija u Srbiji instrument održavanja postojećih privilegija. Drugim rečima, kada su žene, kako mlade, tako i one u zrelim godinama, a među njima posebno one obrazovane, masovno nezaposlene, onda su odredbe i ovog Zakona, same za sebe, praktično neprimenljive. Naime, nema tog racionalnog ekonomskog subjekta koji bi se, u okolnostima masovne nezaposlenosti kakva vlada u Srbiji, gde registrovana nezaposlenost iznosi 762,592 lica (*Nezaposlenost i zapošljavanje u Republici Srbiji*, 2010), zalagao za njihovu primenu svesno rizikujući sopstveno, već nesigurno i često nebezbedno radno mesto.

Razlozi nezadovoljavajućeg položaja žena u Srbiji danas jesu dugogodišnje opšte osiromašenje društva i unutrašnji, strukturni odnosi moći koji se obrću u korist muškaraca, ali i prelivanje efekata svetske krize koja povećava

rodni jaz, nadproporcionalno trošeći ženske resurse. Naime, negativni efekti krize se disproportionalno raspoređuju između razvijenih zemalja i onih manje razvijenih. Od krize blagostanja do krize opstanka, povećavaju se rodne nejednakosti. U atmosferi opšte nebezbednosti, od radnog mesta do opštih životnih uslova, žene su, češće nego muškarci nedovoljno zaposlene, ili bez posla, zastupljenije su u kategoriji slabije plaćenih poslova. U opštoj nekulturi nasilja koje živimo poslednjih decenija radni uslovi se svakodnevno pogoršavaju, raste nasilje i otvorena diskriminacija nad ženama, dok ona prikrivena prerasta u mobing (Đurić Kuzmanović, Vuković, 2009).

Kada ocenujemo ekonomski položaj žena u Srbiji važno je imati u vidu problem nedostatka relevantnih podataka o ženama i muškarcima, kao i ukupnog statističkog dimenzioniranja stvarnosti u Srbiji. Naime, i ovaj Zakon naglašava da statistički podaci koji se prikupljaju, evidentiraju i obrađuju na nivou Republike Srbije, autonomne pokrajine i jedinice lokalne samouprave, kao i u ustanovama i organizacijama koje obavljaju javna ovlašćenja, javnim preduzećima i privrednim društvima, moraju biti iskazani po polu, te da su sastavni deo statističkog informacionog sistema Republike Srbije i da su dostupni javnosti, u skladu sa zakonom (član 40.). Naravno, to je u redu. Zadatak odgovorne vlasti i jeste donošenje efektivnih političkih mera zasnovanih na podacima, a ne na bazi dnevne politike. Rodnu neravnopravnost treba podacima učiniti vidljivom, izmeriti, obraditi i analizirati. Podaci su alat u društvenom pregovaranju, osnova za primenu i, naravno, mera uspešnosti politike. Usvajanjem ovog Zakona, kao i Nacionalne strategije, i u oblasti ekonomije definisane su aktivnosti i određen je set indikatora kako bi se pratili efekti implementacije mera koje Zakon predviđa. Međutim, uz pažnje vredne izuzetke (Krstić, 2008, 2010), uveliko nedostaju podaci za osetljive grupe stanovništva, kao i podaci o vlasništvu nad imovinom i zemljom, siromaštvu... Takođe, problem je nedovoljne koordinacije u informacionom sistemu, integrisanja postojećih podataka i, posebno, njihovog publikovanja. Umesto da osnažuje kapacitete institucija koje su ključne za unapređivanje kvaliteta informacionog sistema, vlast, sem nerealnog samozadovoljstva nad često zakasnelim i problematičnim merama koje donosi, čini se da sama nema dovoljno kapaciteta, ni volje da odgovorno i transparentno vlada i komunicira sa relevantnim akterima. Tako, Evropska komisija i Eurostaat iniciraju i finansiraju istraživanja nekih rodno nedovoljno osvetljenih dimenzija stvarnosti i njihovi moduli predstavljaju važan način prikupljanja podataka i o kretanjima na tržištu rada u Srbiji.

Na primer, sa stanovišta unapređivanja rodne ravnopravnosti, koju ovaj Zakon proklamuje, od suštinske je važnosti osvetliti dešavanja u prostoru usklađivanja porodičnog i poslovnog života u Srbiji. Naime, ekonomija nege i brige je područje koje je uveliko na plećima žena i sagledavanje njihovog doprinosa u privatnoj sferi njihovih života je ključni preduslov njihovog ravnopravnog tretmana kao potencijala razvoja svake zemlje. Istraživanja o korišćenju vremena od strane muškaraca i žena u Srbiji predstavljaju prvi korak na tom putu i zahvaljujući stranoj donaciji uskoro ćemo imati prve procene o situaciji kod nas. Odgovorna vlast bi time dobila važan signal za formulisanje preciznijih rodnosenzibilisanih mera u politici zapošljavanja. Takođe, stimulisanjem povezivanja različitih procena iz različitih izvora podataka, doprinela bi preciznijem obuhvatu npr. neformalne ekonomije, koju čini oko 900,000 lica, najčešće zaposlenih u trgovini i uslužnoj delatnosti, najčešće nekvalifikovanih radnika i onih sa srednjom stručnom spremom, pa realističnjem sagledavanju broja siromašnih itd... Na žalost, u ovom trenutku naša Statistika je, u uslovima oskudnih kapaciteta i po nalogu države, skoncentrisana na izračunavanje efekata dosadašnjih, prilično problematičnih državnih mera usmerenih za podsticanje zapošljavanja. Administrativni izvori podataka Republičkog zavoda za statistiku i Nacionalne službe za zapošljavanje (Ostvarivanje rodne ravnopravnosti na radu, 2009), potvrđuju: neusaglašenost ponude i tražnje radne snage, veliko učešće dugoročno nezaposlenih, nepovoljnu starosnu i kvalifikacionu strukturu nezaposlenih, veliko učešće žena u ukupnoj nezaposlenosti, visoku stopu nezaposlenosti mladih, značajan prliv viška zaposlenih iz preduzeća koja se restrukturiraju i privatizuju, kao i veliki broj nezaposlenih koji pripadaju teže zapošljivim kategorijama (osobe sa invaliditetom, Romi, izbegla i raseljena lica i drugo) . Drugim rečima, jasno je da se i teret združene višedecenijske unutrašnje i najnovije svetske krize uveliko preliva na pleća žena, posebno onih iz višestruko ranjivih grupa.

Poslodavci kao „slobodni jahači“ rodne neravnopravnosti

U navedenim okolnostima, poslodavci ostaju u poziciji da uveliko prime-ju strategiju mimikrije stvarnosti i simuliranja promena. Naime, uočljivo je i kod globalnih, najuticajnijih aktera svetske krize da su oni vešti u, kako Oberg kaže, „bajanju“ nerazumljivim, ali „politički korektnim“ rečima (održivost, tržište, humane potrebe, potrebe sledećih generacija, urgentnost, spremnost da se preduzme sve što je neophodno, itd.), dok nam njihova retorika zapravo poručuje

da oni neće činiti nikakve stvarne ustupke. Neće, jer rodni režimi se ne menjaju pukim usvajanjem nove, pravednije regulative, pa ni ovim Zakonom, već realnom promenom odnosa moći koji ih reprodukuju. Tako, u razvijenim društвима politika nediskriminacije predstavlja ne samo pravni standard, već i moralni imperativ. Danas se u razvijenim pravnim kulturama zakonom zabranjuje kao društveno nepoželjno i moralno neprihvatljivo obespravlјivanje jednih, ili privilegovanje drugih ljudi, ili zaposlenih na radnom mestu, zbog toga što imaju različita lična svojstva poput: rase, boje kože, nacionalne pripadnosti, etničkog porekla, verskog ili političkog uverenja, pola, seksualne opredeljenosti...

Međutim, u našim uslovima „bebećih koraka“ demokratije, koja više liči na „demokraturu“ (Teokarović, 2008.), nego na vladavinu jasnih i preciznih demokratskih procedura, poslodavci zapravo nisu ni motivisani da prepoznaju rodnu ravnopravnost kao izvor poslovne konkurentnosti i društvene efikasnosti kompanija koje poseduju i/ili njima upravljaju. Naprotiv, oni su u nestabilnom, siromašnom i koruptivnom društvenom miljeu stimulisani da „iščekuju rentu,“ (Krueger, 1974: 291–303) izvan domena racionalnog i društveno odgovornog poslovnog ponašanja, delovanjem u političkoj sferi društva, u političkim partijama i državi i da, kao „slobodni jahači“ (Baron, 2003: 130-131), nastoje da izbegavaju plaćanje korišćenja javnih resursa u sopstvene poslovne naume. Stoga je nedovoljno društveno odgovornih kompanija u Srbiji koje se zaista bave najznačajnjim savremenim problemima koji se pojavljuju na radnom mestu, kao što su stres i nasilje, medicinski problemi zaposlenih vezani za upotrebu droge i alkohola, problemi radnika sa poteškoćama, kao i onih zaraženih HIV virusom, odnosno sidom, odnosno njihovim adekvatnim tretmanom od strane poslodavaca i drugih zaposlenih. Danas se u Srbiji nedovoljno, kako od strane poslodavaca, tako i od strane sindikata, diskutuju zahtevi zaposlenih za olakšicama zbog porodičnih obaveza, nege dece i brige o starima u /ili izvan domaćinstva, za zdravstvenom brigom o zaposlenima, za odgovarajućim regulativama i mogućim strategijama koje menadžerima stoje na raspoloženju u njihovom rešavanju (Đurić Kuzmanović, 2008: 267-281). Iako je politika nediskriminacije svih ljudi, kao i zaposlenih na radnom mestu, utemeljena i u usvojenim zakonima o zabrani diskriminacije i rodnoj ravnopravnosti, neke vladajuće društvene grupe se i dalje opiru promenama koje bi mogle dovesti do boljeg diskriminisanim grupama, jer im postojeći sistem dominacije obezbeđuje reprodukciju moći.

U situaciji opшteg pogoršavanja radnih uslova u Srbiji, gde poslodavci sve češće zakidaju na zakonskim obavezama u pogledu kašnjenja isplata, plaćaju radnike delimično, ili u celini u proizvodima koje proizvode (kada ih uopšte

plaćaju), ograničavaju i ukidaju izdatke za topli obrok i transport i kada država na to ne reaguje, nijedan zakon, pa ni ovaj, neće poslodavce naterati da rade na poboljšanju ravnopravnosti zaposlenih, ukoliko u tome ne prepoznaju sopstveni poslovni interes. Tako, ako poslodavci procene da imaju viška zaposlenih, nijedan zakon ih neće sprečiti da otpuste radnike i uštede. Pri tome, oni se naravno mogu služiti svim pravno dozvoljenim, koliko god nemoralnim strategijama, izigravanjem propisa, ili svesnim pogoršavanjem postojećih radnih uslova, sa ciljem da radnik sam da otkaz. Tada po pravilu, teret racionalizacije broja zaposlenih pada na teret žena. One se, od strane poslodavaca, u patrijarhalnom i seksističkom miljeu i dalje doživljavaju kao skuplja radna snaga. Poslodavci uobičajeno procenjuju da će žene, kako zbog njihove biološke reproduktivne uloge, tako i zbog njihove dominantne uloge hraniteljica i negovateljica porodice, češće i duže odsustvovati sa posla u odnosu na svoje muške kolege.

Takođe, generalno posmatrano, menadžeri u kompanijama su retko javno voljni da, kada zaista dođu u situaciju, disciplinuju one koji su okrivljeni za napad na drugi pol, nacionalnost ili rasu, na starije zaposlene, ili na zaposlene sa posebnim potrebama. Preciznije rečeno, kao i kada je slučaj sa društvenom odgovornošću kompanija, ponašanje top menadžera u kompanijama u situacijama seksualne diskriminacije na radnom mestu je od kritične važnosti. Muškarci menadžeri vrlo često štite jedni druge, pa čak i kada im se ne dopada seksualna diskriminacija usmerena prema ženama od strane kolega, seksističko ponašanje i mobing, retko ga javno osuđuju (Vernon, 1998: 391-427). To dovodi do još dubljeg problema da kompanije, kao i država, zvanično sankcionisu, dok suštinski podržavaju diskriminativno ponašanje na polnoj osnovi. Ova „tiha diskriminacija“ žena i u Srbiji postaje vidljiva¹ tek kada se ilustruje činjenicama, poput onih da one zauzimaju svega 14 odsto rukovodećih radnih mesta i funkcija u državnoj administraciji i da preovlađuju u tradicionalno slabo plaćenim oblastima. Međutim, seksističko ponašanje često ostaje prikriveno u situacijama kada se ženama od strane poslodavca, prilikom razgovora o zapošljava-

¹ Tako, je, na primer, istraživanje „Glasa razlike“ i Instituta G17 sprovedeno 2003. godine, na uzorku od 1.200 žena sa decom, iz sedam gradova Srbije, pokazalo da, kada je u pitanju seksualno uznenimiravanje na radnom mestu, 55 % žena tvrdilo je da je neko od kolega pravio neuimesne šale i komentare u vezi sa seksom, 30 % žena je doživelo je dobacivanje i zviždanje na račun izgleda, ili oblačenja, 11 % žena je doživelo pokušaj ostvarenja fizičkog kontakta protiv volje, 6% žena doživelo je poziv na večeru, ili službeni put od šefa, uz istovremeno stavljanje do znanja da odluka povlači određene povlastice, ili gubitak prava, a 4% zaposlenih žena je prijavilo da im je šef predlagao seksualni odnos ucenjujući ih (Lukić, Jovanović , 2003b).

nju, postavljaju pitanja „da li ste udati, da li imate decu, ko vam čuva decu, da li znate da ovaj posao zahteva dodatno angažovanje i slično” (Bogdanović, 2006).

Prema tome, Zakon će primoravati kompanije da preduzimaju mere da radna mesta obezbede od diskriminacije polova i od seksualnog uznenemiravanja. Takođe, i poslovna politika mnogih savremenih kompanija jeste da svi zaposleni imaju pravo da rade u okruženju bez diskriminacije. Međutim, poslodavci u Srbiji, mere za otklanjanje ili ublažavanje neravnomerne zastupljenosti polova u svojim kompanijama nedovoljno prepoznaju kao sopstveni poslovni interes i izazov. Oni, generalno posmatrano, osim zakonskog imperativa, nemaju dovoljno interesa, niti javnog pritiska, da posvećuju potrebnu pažnju ne samo polnoj diskriminaciji i mobingu, već i svim drugim oblicima diskriminacije koje se učestalo dešavaju na radnom mestu: od diskriminacije starih (ejdžizmu), do nacionalizma i rasizma zaposlenih. Takođe, ne analiziraju se, niti od strane menadžera i poslodavaca, kao ni od strane sindikata i samih zaposlenih, neophodni uslovi i mere koje treba preuzeti na sprečavanju diskriminacije zaposlenih na radnom mestu, niti se raspravlja o ulozi kompanija, preduzetnika i menadžera u tom procesu. Sem retkih izuzetaka, to su u Srbiji danas zamalo priče sa druge planete. Uostalom, sam naziv Zakona koji je konačno usvojen, o ravnopravnosti polova, a ne o rodnoj ravnopravnosti rečito ilustruje situaciju rodne nesenzibilisanosti i patrijarhalnosti društva u kome živimo, u kome se očekuje njegova implementacija.

Zaključna razmatranja: Gde je izlaz?

Zakonsko zabranjivanje diskriminacije na osnovu pola, kao i interno regulisanje zaštite od seksualnog uznenemiravanja mehanizmima unutar samih preuzeća, jeste neophodno, ali nije dovoljno. Pored finansijskih kazni kompanijama, i reagovanje javnosti na njihove strategije u rešavanju optužbi o seksualnom uznenemiravanju mogu imati efekta na njihovu profitabilnost i na atraktivnost njihovih radnih mesta. Nije ohrabrujuća situacija u kojoj retki prijavljeni slučajevi seksualnog uznenemiravanja na radnom mestu u Srbiji dugo i dalje iščekuju odlučnu reakciju prema žrtvama i počiniocima (Colak, 2005; Kostelić-Martić, 2006). Sem pažnje vrednih izuzetaka (Kostelić-Martić, 2006; Vuković, 2006; Dobrosavljević-Grujić, 2006; Jovanović, Simeunović-Patić, 2006; Lukić, Jovanović, 2003a; N.J., 2003; Stepanović, 2005; Tanasić, 2007: 4) i sličnih, diskriminacija na radnom mestu ostaje i dalje skrivena, pošto se o tome siste-

matski ne prikupljaju podaci, kao ni o najčešćem obliku uznemiravanja, njegovim uzrocima, posledicama, itd. Ni jedno od tela za rodnu ravnopravnost nije dosada preduzelo mere u individualnim slučajevima.

U najnovijem socijalnom dijalogu poslodavaca, sindikata i države održanom polovinom aprila 2010. godine, Vlada Republike Srbije je obećala da će smanjiti javnu potrošnju, nastaviti sa subvencionisanjem građana i podrškom izvoznim sektorima, podsticanjem zapošljavanja, reformisanjem javnog sektora, borbom protiv monopola i korupcije i da će preduzeti socijalne mere za zaštitu najugroženijeg dela stanovništva... Poslodavci su obećali da će biti više društveno odgovorni, da će se uzdržavati od otpuštanja, redovno isplaćivati plate i doprinose radnicima itd... Sindikati su se obavezali da će podsticati socijalni dijalog, reagovati na svaku odluku poslodavca o otpuštanju i kršenju ljudskih prava, sprovoditi mere za suzbijanje sive ekonomije, itd. I tako godinama... Doduše, Nacionalna služba zapošljavanja sprovodi mere zapošljavanja usmerene ka zapošljavanju rizičnih kategorija nezaposlenih kroz aktivne mere zapošljavanja mladih, javne radove, subvencije za otvaranje radnih mesta i samozapošljavanje, kao i putem programa za aktivno traženje posla, obuku za rad na novim poslovima, sajmova zapošljavanja, klubova za traženje posla i treninga za efikasnije traženje posla. Podaci kazuju da su se žene tokom 2008. i 2009. godine, kao i ranijih godina više uključivale u one mere, poput obuka i kurseva, koje su usmerene na podizanje njihovog nivoa kompetentnosti i zapošljivosti (Ostvarivanje rodne ravnopravnosti na radu, 2009). Suprotno tome, muškarci su bili više uključeni u projekte koji podrazumevaju dobijanje finansijske podrške za započinjanje sopstvenog biznisa (isto, 2009).

Prevencija polne diskriminacije na radnom mestu je veoma važna u obezbeđivanju sprovođenja nediskriminativne politike. U okviru kompanija, prevenciji se može pristupiti usvajanjem i doslednom primenom pravilnika o etičkom ponašanju zaposlenih, promovisanjem radne kulture zasnovane na poštovanju ljudskog dostojanstva, adekvatnim osposobljavanjem i usavršavanjem svih zaposlenih, davanjem radnih obaveza shodno mogućnostima zaposlenih i obeshrabrvanjem svih oblika nasilja. Dosadašnja praksa je pokazala da se princip ravnopravnosti nedovoljno afirmaše putem obuke muškaraca. Dodatna obuka, seminari, treninzi i slični oblici edukacije, mogli bi olakšati pre svega muškarcima, ali i ženama, prihvatanje obrazaca ponašanja koji se od njih istovremeno i institucionalno zahtevaju.

Važan aspekt politike ravnopravnosti polova odnosi se na poboljšanje mera koje bi ženama obezbedile da posao u kompaniji usklade sa odgovorno-

šću za domaćinstvo. Reč je o produžavanju plaćenog, ili neplaćenog porodiljskog odsustva, obezbeđivanju dečijih dodataka i fleksibilnijih uslova za zapošljavanje žena. Ovakve mere donose menadžerima nove troškove i administrativne teškoće. Takođe, one su često sumnjiva prednost i pomoć i za žene. One, doduše, ženama omogućavaju da održe egzistencijalnu sigurnost, pa donekle i karijeru, ali ih istovremeno potvrđuju kao pol koji treba da se bavi domaćinstvom. Retke su žene i muškarci, kompanije i države koje ohrabruju muškarce da koriste neke od tih beneficija umesto žena, kako bi zajedno sa ženama podešteli brigu o deci i domaćinstvu. Međutim, profit koji ima primat u biznisu, kao i primat troškova kada je u pitanju država, obeshrabruju muškarce da u podržavanju žena, kao ravnopravnih, strateških partnera, idu tako daleko. Tako je i sam zahtev za jednakim vrednovanjem plaćenog i neplaćenog rada u suprotnosti sa tradicionalnim funkcionisanjem tržišta rada. Konačno, radna generacija današnjice je sve više tzv. 'sendvič generacija,' od koje se istovremeno očekuje da brine o deci i o starim roditeljima. Takva situacija predstavlja sve snažniji izazov ne samo za zaposlene, decu i stare, već i za kompanije i državnu regulativu.

Prema tome, afirmativne mere koje Zakon predviđa, iako ohrabruju žene, nisu dovoljne, kao što ni samo prisustvo žena u Zakonom predviđenom učešću na rukovodećim mestima i u organima upravljanja i nadzora ne bi bilo dovoljno, za značajniju promenu rodnog režima u Srbiji. Ono što je neophodan uslov realizacije pomenutih afirmativnih mera jeste kreiranje konteksta u kojem bi njihova primena bila realistična. To je kontekst istovremenog oživljavanja socijalne države, urodnjavanja razvoja i odbacivanja neoliberalnog modela razvoja kroz razvoj nejednakosti. Tada bi, na primer, po ukupni humani i društveni razvoj bilo delotvornije u oblasti zapošljavanja fiskalno stimulisanje poslova za žene u oblastima novog obrazovanja, zdravstva i socijalne politike. Međutim, takav pristup razvoju i ženama nije izgledan u Srbiji, iako bi uveliko pospešio sprovođenje i ovog Zakona. Umesto strateškog partnerstva između muškaraca i žena po pitanju razvoja ekonomije i društva suočeni smo i dalje sa rodnim obrascem njihovog međusobnog suprostavljanja, istovremenim otporom muškaraca zbog gubljenja privilegija i prihvatanjem patrijarhalne dominacije od strane žena.

Literatura:

- Republički zavod za statistiku (2009) ARS (Anketa o radnoj snazi). Beograd: Autor.
- Baron, D.P. (2003) *Business and Its Environment*. New Jersey: Prentice Hall.
- Bogdanović, S. (12. januar 2006) Tiha diskriminacija, *Politika*.
- Brainerd, E., (2010) Human Development in Eastern Europe and the CIS Since 1990, United Nations Development Programme, *Human Development Reports Research Paper* 16, http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/papers/HDRP_2010_16.pdf (20.08.2010)
- Colak, J. (2005) Nasilje – Seksualno uznemiravanje na radnom mestu – na prste jedne ruke mogu da se izbroje prijave podnete za ovo krivično delo. Sama je to tražila, zar ne? *Danas*
- Dobrosavljević-Grujić, Lj. (2006) Diskriminacija žena na radnom mestu – povezanost sa materinstvom, ivaliditetom i ženskim zdravljem. *Temida*, 4, str. 27-34.
- Đurić-Kuzmanović, T. (1997) *Dirigovani nerazvoj. (Post)socijalističko iskustvo i feministička alternativa*. Novi Sad: EXPO d.o.o.-EXPO PRES.
- Đurić-Kuzmanović, T. (2004), Rodne nejednakosti u netranzicionom i nacionalističkom kontekstu u Vojvodini i Srbiji tokom proteklih decenija i neki novi trendovi. U: A. Stulhofer, T. Sandfort (eds.). *Sexualities in Transition*. New York, London, Oxford: The Haworth Press, str. 29-55.
- Đurić-Kuzmanović, T. (2008) *Poslovno okruženje*. Novi Sad: Alfa-Graf NS.
- Đurić-Kuzmanović, T., Vuković, M. (25-27.09. 2009) Gender Regimes and the Challenges of Macroeconomic Paradigm in Serbia in the light of the Global Financial Crisis, paper presented at International Scientific Conference "Economic Policy and Global Recession" Faculty of Economics, University of Belgrade.
- Engendering Development, Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice* (2001) A World Bank policy Research Report, Washington, D.C.: World Bank and Oxford University Press
- Jovanović, S., Simeunović-Patić, B. (2006) Zaštita od seksualnog uznemiravanja na radu u pravu Evropske unije. *Temida*, 4, str. 17-25.
- Krstić, G. (2008) Poverty profile in Serbia in the period from 2002–2007. U: *Living Standard Measurement Survey: Serbia 2002–2007* (LSMS), Beograd: SZS.
- Krstić G. (red.) (2010) *Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije*. Beograd: FREN.
- Krueger, A. (1974) The Political Economy of the Rent-Seeking Society. *American Economic Review*, 64, str. 291–303.

Kostelić-Martić, A. (2006) Prevencija mobinga i vrste pomoći žrtvama. *Temida*, 4, str. 11-16.

Lukić M., Jovanović S. (2003a) Konkurentnost žena na tržištu rada – (Ne)ravnopravne – na poslu i u kući. *Socijalna misao*, 10(1), str. 29-55.

Lukić M., Jovanović, S. (2003b) *Zaštita od seksualnog uz nemiravanja i uz nemiravanja na radu*, Beograd: Glas razlike.

N. J. (23. 04. 2003) „Seksualne ucene trpi 50% žena“, *Blic*.

Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova 2009–2015, (2008) Beograd: Republika Srbija, Ministarstvo rada i socijalne politike, Sektor za rodnu ravnopravnost.

Nacionalna služba za zapošljavanje (2010) *Nezaposlenost i zapošljavanje u Republici Srbiji na osnovu podataka NSZ*, Beograd, Republika Srbija, <http://www.nsz.gov.rs/page/about/sr/statistika.html>. (14.09.2010.)

Oberg, J. (2009) *G20, C5 and Reality Show for Real politicians*. Lund, Sweden: T F F PeaceTips.

Ostvarivanje rodne ravnopravnosti na radu (6.12.2009) Republika Srbija, Nacionalna služba za zapošljavanje, prezentacija, EU tvining projekat „Podrška razvoju nacionalne politike zapošljavanja“ – *Okrugli sto o ostvarivanju rodne ravnopravnosti na radu*, Beograd, Palata Srbija

Stepanović, S. (20. 11. 2005) Poludi, pa daj otkaz, Večernje novosti.

Tanasić, S. (10.06.2007) Svaki drugi radnik šikaniran na poslu, *Blic*, str. 4.

Teokarović, J. (2008) *Druga Evropa: od demokratije do demokratije*. Beograd: Beogradski centar za evropske integracije.

Vernon, H. (1998) *Business and Society*. Irwin: Mc Graw-Hill.

Vuković, D. (2006) Mobing na radnom mestu, *Temida*, 4, str. 3-10.

Zakon o ravnopravnosti polova (16.12.2009) Beograd: *Službeni glasnik*, 104, str. 61-67, http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/akta_detalji.asp?Id=724&t=Z (17. 01.2010)

Zec, M. (2010) Nemamo stabilnost ni po jednom kriteriju, Odgovori na svetsku ekonomsku krizu, Demokratski politički forum Preuzeto sa: http://www.politiciforum.org/index.php?vrsta=tribina&kategorija=&tekst=18&naredba=prikaz&br_stranice=376, Pristupljeno 12.06. 2010.

TATJANA ĐURIĆ KUZMANOVIĆ

Regulation vs. reality in Serbia – Gender equality, economy and state

When the Law on Equality between Sexes (2009) and the National Strategy for Improving the Position of Women and Advancing Gender Equality (2009) were adopted, after a several years of obstruction of proceedings, in Serbia normative prerequisites for the implementation of the gender equality policy and for prevention and sanctioning of all kinds of gender based discrimination were created. In this paper, the author discusses the expected effect of the implementation of the Law on Equality between sexes. In addition, the key argument which restricts its implementation and potential positive effects is explained. The context of the dominate patriarchy and the prevailing human nondevelopment in Serbia does not stimulate neither women nor men, as development actors (manager, worker, trade union, state), to act in the direction to change gender regime and to take responsibility for development of the economy and society.

Key words: Law on Equality between Sexes, economy, gender equality at work place, gender regime.

TEMIDA
Septembar 2010, str. 83-96
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1003083B
Izvorni naučni rad

Korporativno pokoravanje

VESNA BALTEZAREVIĆ,
RADOSLAV BALTEZAREVIĆ*

Privlačnost organizacije, odnosno privlačnost pripadnosti određenoj grupi zavisi od pojedinačnog zadovoljstva svakog člana grupe poslom koji obavlja. Nasuprot tome, u organizacijama često dolazi do pojave agresivnih ponašanja kojima je cilj nametanje moći. Pojedinci koji ne prihvataju takav model vladanja ljudima – postaju žrtve prema kojima se usmeravaju aktivnosti čiji je krajnji cilj njihova socijalna izolacija.

Namera autora ovog rada jeste da pokušaju da nađu odgovor zbog čega ogroman broj zaposlenih prihvata radno-podanički status bez pogovora. Drugi odgovor za kojim tragamo jeste šta tera čoveka da se solidariše sa vođom, čak i kad on neopravdano proganja nekog iz kolektiva.

Ključne reči: komunikacija, kontakt, vođa, socijalna izolacija.

Uvod

Dobar deo svog života čovek proveđe u radnom okruženju. Poslovi se odvijaju u skladu sa izvršenom podelom rada i organizacionom šemom. Svaki pojedinac, kao deo organizacije, ima svoju organizacionu ulogu. „Uloge se definišu kao ponašanje vezano za položaje“ (Rot, 2006:78). Da bi tako postavljena organizacija mogla da funkcioniše, neophodna je dobra koordinacija unutar projektovanog organizacionog sistema. Pojedinac koji je pristupio organizaciji ne zadovoljava samo svoje materijalne, odnosno egzistencijalne potrebe, jer se unutar organizacionog sistema ostvaruje širok spektar grupnih i individualnih potreba. Upravo raznolikost potreba i interesa dovodi do

* Dr Vesna Baltezarević je docent na Fakultetu za kulturu i medije, Megatrend univerziteta, Beograd. E-mail: vesnabal@gmail.com

Mr Radoslav Baltezarević je student doktorskih studija na Fakultetu za kulturu i medije, Megatrend univerziteta, Beograd. E-mail: trilliongarden@yahoo.com

različitih konfliktnih situacija. Uključivanje u radni proces i ostvarivanje zarade nesporno su važni motivatori pojedinaca za pripadnost određenoj poslovnoj organizaciji. U tom slučaju je motiv uključivanja u ovu grupu – egzistencijalni motiv. Međutim, svaki pojedinac „redovno zadovoljava i više drugih individualnih potreba“ (Rot, 2006:126). To su razne socijalne i personalne potrebe: potreba za prihvatanjem, za daljom nadgradnjom sopstvene ličnosti i mogućnosti za uključivanje intelektualnih sposobnosti u proces rada. Opstanak takve grupe koja se definiše kao poslovna organizacija, moguć je jedino ako je grupni cilj definisan u smeru uspešnog funkcionisanja kolektiva. Karakteristično je da gotovo sve radne grupe prihvataju grupni cilj kao osnov za funkcionisanje grupe (Rot, 2006:128).

Razvijena podela poslova i funkcija traži razvijenu sistematsku koordinaciju između svih delova organizacije i svih aktivnosti članova organizacije. Koordinacija je jedna od bitnih karakteristika organizacije. To, međutim, ne znači da se ona lako ostvaruje i uvek postiže, jer treba „savlađivati razne konfliktne situacije koje se javljaju svuda gde su ljudi u interakciji“ (Rot, 2006:80).

Pojedinci koji učestvuju u formiranju i daljem razvoju poslovne organizacije, ali i oni koji se kasnije priključe, moraju da imaju pozitivan stav prema grupnom cilju. To znači da unutar grupnog cilja organizacije prepoznaju mogućnost ostvarivanja i svojih ličnih ciljeva. Zadovoljstvo poslom je kompleksan pojam koji podrazumeva celu skalu individualnog zadovoljstva zaposlenog.¹ Međutim, u velikom broju radnih kolektiva prisutna je takva organizaciona klima koja dovodi do neprepoznavanja zajedničkog cilja, a to utiče na pojavu nezadovoljstva kod zaposlenih i odsustva motivacije.²

U radnom okruženju često je prisutno agresivno rukovođenje i odsustvo neposredne komunikacije sa zaposlenima. Obično se radni kolektiv deli na one koji su „odstranjeni“ iz svih oblika organizacionih dešavanja i na one

¹ Prema Herzbergovoj (Hershberger prema Rot, 2006) dvofaktorskoj teoriji zadovoljstva poslom, zadovoljstvo i nezadovoljstvo predstavljaju dve nezavisne pojave. Zadovoljstvo je uslovljeno vrstom zadatka, uspehom, priznanjem za postignute rezultate, kao i stepenom samopotvrđivanja. Nezadovoljstvo je posledica uslova rada, i to nezadovoljstvo visinom plate, radnim ambijentom, načinom rukovođenja i međuljudskim odnosima. Brojna istraživanja pokazuju da demokratski način rukovođenja i omogućavanje članovima grupe da učestvuju u odlučivanju grupe, doprinosi većoj privlačnosti i većoj kohezivnosti grupe i usvajanju grupnih ciljeva. Taj uticaj načina rukovođenja zavisi u znatnoj meri od ličnih vrednosti i stavova članova grupe (Rot, 2006:143).

² Rezultati istraživanja pokazuju da 62,2% zaposlenih u Srbiji oseća zamor zbog posla koji obavljaju (Baltezarević, 2007:188).

koji su „prihvaćeni“ jer se u potpunosti saglašavaju sa načinom rukovođenja i postavljenim ciljevima. U strahu da ne izgube pozicije unutar organizacije, veliki broj zaposlenih je spreman da prihvati ulogu „slepog izvršioca“ koji odbrava sve poteze rukovodioca, čak i kada su svesni da on pravi greške.

Moć i rukovođenje

„Pouzdano se zna da je vlast oduvek jedina moć koja raste upotrebljom, zbog čega ljudi i teže da je osvoje i uporno je čuvaju kad je steknu. To je zanat koji se najlakše nauči i nikad ne zaboravlja (Čosić, 1996: 5–6).“

Različite individualne karakteristike i potrebe zaposlenih često odudaraju od grupnog cilja organizacije i direktno utiču na intenzitet njihovog uklapanja u grupni obrazac. Kod pojedinaca koji imaju izraženu individualnost, „slepo“ pokoravanje grupnom obrascu ponašanja predstavlja neprihvatljivo ponašanje. Ukoliko organizacijom rukovodi ličnost koja od svih rukovodećih veština koristi jedino moć, konflikti postaju neminovnost. Lični konflikti su deo normalne komunikacije i možemo ih očekivati često bilo na poslu ili u socijalnom životu. Međutim, ukoliko dođe do konflikta sa menadžerom koji je siledžija, on zaposlenom neće dozvoliti da nastavi sa svojim životom. Njegov primarni cilj postaje uništavanje zaposlenog. Uradiće i reći šta god je potrebno kako bi njegovo radno mesto postalo predvorje pakla. Krajnji cilj zlostavljača je uništavanje reputacije i karijere zaposlenog s kojim je u konfliktu. Kod takvih menadžera uvek je prisutan povišen ton, nikada neće da pohvale niti da nagrade, bez obzira na to koliko se zaposleni trudi da ostvari pozitivne rezultate. Još gore, ako zaposleni premašuje standarde, izazvaće antagonizam i isprovociраće još oštriju reakciju menadžera, usmerenu na to da postignut uspeh učini sigurnim neuspehom. Takvi nadređeni nisu zainteresovani niti za pojedinačni uspeh zaposlenih, niti za uspeh kompanije (Baltezarević, 2007).

U XXI veku svedoci smo da je radno mesto scena na kojoj loši glumci krše ljudska prava i za te delikte dobijaju aplauze umesto sankcija. Samovolja i agresivnost rukovodećeg tima u Srbiji, naročito takvog koji je postavljen bez dovoljno znanja i iskustva, jesu česta pojava. Agresivno rukovođenje je u spremi sa nametanjem moći, jer „intenzitet uticaja zavisi od intenziteta moći, kao i od stepena njene primene“ (Rot, 2006:171). Loš rukovodilac manipuliše

snagom da bi dokazao svoju vrednost drugome. Ta snaga-moć ostvaruje se upotrebom svih mogućih i nemogućih dobitnih varijanti. Sila se prenaglašeno javno manifestuje sa namerom da uplaši žrtve i da ih natera da čute. Žrtve se plaše da reaguju, da ne bi izgubile posao ili da ne isprovociraju osvetu. U osnovi čovekovih osećanja prema jačem i moćnjem je strah, ali i namera da se čutanjem zadrži postojeće radno mesto i stečene ili obećane pozicije.³ Obično se agresivci brže probijaju ka vrhu od pristojnih i moralnih ljudi. Miris novca im je toliko primaljiv da su spremni da se dokopaju pozicije ne pitajući za cenu.

Konflikt grupnog i individualnog

„Uvek gotova da se pobuni protiv nemoćnog autoriteta, gomila se sa uslužnošću potčinjava moćnom autoritetu (Le Bon, 2005:54–55).“

Grupa je sklona da se, *a priori*, pokori i pridruži grupnom cilju i da prihvati despotizam u rukovođenju, jer „blagost deluje na njih osrednje, i za nju dobrota nije ništa drugo do jedan oblik slabosti. Njihove naklonosti nisu nikada bile za dobroćudne gospodare, već za tirane koji su ih silno pragnječili“ (Le Bon, 2005:54–55).

Pojedinci kojima to ne polazi za rukom, po mišljenju grupe, usporavaju razvoj kolektivnog napretka. Njihovo suprotstavljanje autoritetu, makar on bio i silom nametnut, dovodi sve ostale u opasnost jer uvek postoji mogućnost za odmazdu. Zato se grupa zatvara za takvog pojedinca i počinje ponašanje kome je krajnji cilj njegova potpuna izolacija.

Svaki pojedinac ima svest o samom sebi i o svojoj pripadnosti određenoj grupi ljudi sa kojom deli uverenja, vrednosti i stavove koji se razlikuju u odnosu na neku drugu grupu. Međutim, kontinuitet ličnog identiteta može biti privremeno ili stalno izmenjen usled radikalnih promena u okolnostima u kojima se individua nalazi. Početak igre odstranjivanja iz kolektiva je uglav-

³ Težnje za prestižom i za što višim statusom toliko su uočljive i raširene karakteristika ljudskog ponašanja, da se često smatraju univerzalnim odlikama i motivima koji imaju ugroženu osnovu. Smatra se da su one oblik ili neizbežni efekat opšte težnje živih bića za održavanjem ljudske težnje za afirmacijom. U društвima sa izrazitom hijerarhijskom stratifikacijom nastojanje da se postigne viši status nesumnjivo je važan pokretač postupaka ljudi. Sastavni deo statusa su i određene privilegije, pa je često i to razlog težnje za statusom (Rot, 2006:203).

nom prepoznatljiv tako da individualac, koji narušava kolektivna pravila ponašanja, opaža poremećaje i nedostatke koji se pojavljuju u interakciji sa drugim članovima kolektiva. On prepoznae momenat kada postaje izolovan od kolektiva, prepoznae dominaciju drugih nad njegovom ličnošću, oseća kada se njegovo znanje i veštine ne cene. Takav pojedinac je "obeležen" kao neko ko se ne uklapa u grupna pravila. U suštini to je početak konflikta između pojedinca i organizacije. Konflikt je, uglavnom, posledica loše menadžerske politike i odsustva dobre interne poslovne komunikacije, ali i nametnutnih obrazaca kolektivnog ponašanja.

Pojedinac svoj identitet gradi očuvanjem individualnog obrasca ponašanja, koji prilagođava kolektivnom. Ako se suoči sa barijerama koje prevazilaze njegove odbrambene moći, on ponire u samoću i otuđenost. Kako čovek samoću i izolaciju ne doživljava kao prirodno stanje, udaljenje iz kolektiva dovodi do ugrožavanja njegovih adaptivnih mogućnosti. Uskraćivanje komunikacije sa nadređenim, ali i sa kolektivom u celini, izaziva uznemirenje visokog stepena. Verbalna komunikacija omogućava pojedincu da izrazi svoja osećanja i da razjasni svoje dileme sa ostalim sagovornicima. Čutanje koje se nudi „izabranom“ predstavlja meru odmazde jer je "mnogo pre pronalaska pisma jezik igrao znatnu ulogu u uspehu ljudske vrste" (Segan, Druyan, 2005:391).

Pojedinac kome je uskraćena komunikacija sa grupom počinje da analizira svoje postupke, traži sopstvene greške koje su ga dovele u takvu situaciju i okreće se samooptuživanju. Žrtva je svesna da je neprijateljsko ponašanje samo uvod u mnogo težu situaciju. To dovodi do uznemirenosti koja može da se manifestuje povlačenjem i samoizolacijom žrtve ili, suprotno tome, agresivnim ponašanjem. Poremećaj ponašanja pokazuje agresivnu osobu, odnosno potpuno promenjenu ličnost, koja agresivnost ne usmerava samo prema drugima, već i prema samoj sebi. Javlja se sklonost prema samopovređivanju, čak i prema suicidu. Iz agresivnog stanja žrtva prelazi u stanje potpune pasivnosti i izolacije. Do tada uravnotežena ličnost počinje da poseže za supstitutima poput duvana, alkohola ili lekova za smirenje. Često pokazuje i sklonost ka bulimiji i anoreksiji, a podložna je i seksualnim poremećajima.⁴

⁴ Bilo kakvo društveno opštenje ima biološku prednost nad odsustvom opštenja. Ovo je eksperimentalno dokazano na pacovima, u izvanrednim ogledima S. Livajna (Levine), gde je utvrđeno da draženje ne utiče povoljno ne samo na fizički, umni i emotivni razvoj jedinke, nego i na biohemijski sastav mozga, pa čak i na otpornost organizma na leukemiju (Levine, 1960).

Glad za komunikacijom i samopotvrđivanjem je jednaka biološkoj gladi. Izdvojena jedinka, bilo da je i fizički sama ili sama u gomili, ostaje bez potvrde postojanja.

Potreba za prihvatanjem

U okruženju koje se karakteriše visokim procentom psiholoških problema koje ima stanovništvo, potreba za nalaženjem sigurnosti unutar grupe postaje još izraženija. Pripadnost grupi, odnosno određenom kolektivu, pored sigurnosti donosi i određeno osećanje samovrednovanja. Ova pojava ne predstavlja samo identifikaciju sa određenom grupom, već i doživljaj da se ta grupa nekakvim posebnim kvalitetom izdvaja od drugih.

U našem dezorganizovanom socijalnom ambijentu⁵ lični i društveni odnosi obiluju strahom i nepoverenjem. Usvojene moralne vrednosti postaju ugrožene i lako zamenljive nekim novim shvatanjem moralnosti i kulturnih vrednosti. Dezorganizovana socijalna situacija najviše pogađa one individue koje ne uspevaju da ostvare adekvatnu socijalnu identifikaciju i integraciju, jer ne prihvataju novi način razmišljanja i uvođenje izmenjenih vrednosti koje im se nameću protivno njihovom shvatanju moralnosti. To su, uglavnom, osobe koje su ostvarile proces sopstvene individualizacije, koje imaju formirane ličnosti, koje su svesne svojih ličnih i moralnih kvaliteta i prepoznaju ono zbog čega se razlikuju od drugih. Međutim, bez obzira na svest i projektovanu sliku o sebi kao individualnoj ličnosti, te osobe se ne odriču ni svoje pripadnosti grupi. Grupa je i za njih, kao i za sve ostale pripadnike, utočište, azil, sigurnost, jer bez obzira na individualnu obdarenost, pojedinac shvata sebe i kao pripadnika socijalne grupe, koji želi da oseti prihvatanje kolektiva i ima stalnu želju da se tom kolektivu dopadne.

⁵ Istraživanja Instituta Batut, sprovedena u toku 2006. godine, pokazuju da 44 odsto naše populacije ima depresivne simptome, nesanicu 24 %, nervozu 62 %, a izražen stres 10 %. Dugogodišnja izloženost kontinuiranom stresu u našoj zemlji dovela je do porasta broja osoba sa zdravstvenim problemima iz oblasti mentalnog zdravlja. Krizne godine u našoj sredini, sa brojnim akutnim i hroničnim stresorima, nepovoljno su uticale na mentalno zdravlje stanovništva. Intenzivan akutni i hronični stres, kao i godinama akumulirana trauma, zasigurno su uzrokovali značajne psihološke posledice. U porastu je apsolutni broj osoba sa depresivnim, stresnim i psihosomatskim poremećajima, a prisutan je porast broja zavisnika od alkohola i psihoaktivnih supstanci. Podatak je preuzet sa sajta Ministarstva zdravlja RS. <http://www.zdravlje.gov.rs/showpage.php?id=6>. Poslednji put pristupljeno 17. 11. 2009.

Odbacivanje pojedinca iz grupe, zbog solidarisanja sa željom rukovodioca da se taj pojedinac izoluje, predstavlja kolektivnu izdaju. Prvi zaključak koji se nameće kao logičan jeste da se volji vođe udovoljava zbog napredovanja, zadržavanja radnog mesta, ili zbog sitnih ustupaka.

Prihvatanje pokornosti

Način izbora vođe određuje i tip ličnosti koje se u toj ulozi pojavljuju i efekte rukovođenja na funkcionisanje grupe. Grupa bi trebalo kao vođu da prepoznae isključivo osobe koje su u stanju, na osnovu znanja i veština koje imaju, da je uspešno dovedu do realizacije projektovanih ciljeva. Takvim rukovodiocima se zaposleni pokoravaju iz poštovanja. To su osobe sa zasluženim autoritetom. One imaju sposobnost da prezentiraju svoj stav ili mišljenje koje se vrlo brzo pokazuje kao ispravno i takva osoba postaje neko kome se veruje. Rukovodioci koji nemaju takve sposobnosti, kao osnovni rukovodeći „instrument“ koriste moć do koje su došli zauzimanjem rukovodeće pozicije i vrlo dobro znaju da će ona da im obezbedi pokornost zaposlenih. Autoritet grade na strahu zaposlenih, a ne na sopstvenom kvalitetu.⁶

Sledžije, koje umesto svih ovih alata koriste samo silu, ne dograđuju svoje stavove dobijenim povratnim impulsima od strane zaposlenih, jer njih ne interesuje tuđe mišljenje. U takvim kolektivima osnovni moto delovanja grupe se sve češće usmerava prema čutanju i prihvatanju vođa zbog sitnih ustupaka koje im oni za uzvrat pružaju, ali i zbog straha od odmazde. „Istorija čovečanstva beleži odnos podređenosti i nadređenosti od samog nastanka društva, a ove tendencije se nisu promenile ni u takozvano moderno doba“ (Nenadić, 2006: 346).

Zašto čovek prihvata pokornost kao neminovnost, ili da formulišemo ovako: zašto se čoveku svida da bude potčinjen i da prihvati bezobjektivnost i sadizam od strane vođe? Obožavanje sadiste ide toliko daleko da se na žrtvu gleda sa nipođaštavanjem, sa prezirom i bez imalo samilosti. Žrtva je „crv“ koga treba dotući. Vođa je mesija, njegova se sluša, za njim se ide i ne postavljaju se pitanja, jer vođa sve zna, čak i kada nije u pravu. Čovek svesno i dobrovoljno „poklanja“ svoju potencijalnu individualnost vođi i grupi. „Stepen do koga čovek postaje svestan sebe kao posebnog ‘ja’ zavisi od toga u kolikoj je meri on izašao iz ple-

⁶ Burns je opisao zasluženo vođstvo kao proces razvijanja među odnosa u kom vođe utiču na sledbenike, ali i sami „trpe“ uticaj u pravcu promene svog ponašanja kako nailaze na prihvatanje ili otpor (Burns, 1978:4).

mena, koliko se proces individualizacije razvio. Član primitivnog plemena može da izrazi svoje osećanje identiteta u formuli „ja sam mi”; on ne može još sebe da shvati kao „individuu” koja postoji odvojeno od njegove grupe” (Fromm, 1989:51). Današnji čovek se otisnuo iz plemena, ali pokoravanje vođi je ostalo. Možda možemo da govorimo o nezrelosti i nezavršenom procesu lične individualizacije. Takve osobe se sukobljavaju sa strahom i verovatno razmišljaju *da je kod kuće bilo sigurnije. Majka se brinula da li sam gladan, da li sam bolestan, da li imam šta da jedem. Odlazak iz roditeljskog doma jeste zastrašujući. Potreban mi je neko da ide ispred mene i da odlučuje umesto mene.*⁷ Prihvatanje vođe predstavlja produženo držanje majke za suknju. Vođa se javlja kao sigurnost, kao zaštita, kao „majka”. Preistorijski čovek bez vatre, bez svetla, bojao se mraka. Izgleda da je strah ostao pohranjen negde u podsvesti. *Mračno je tamo napolju, u stvarnom svetu, kada se od mene traži da mislim, da donosim odluke, da budem individua.*⁸ Žarko Trebješanin smatra da je pojedinac koji se odlučio da prihvati pokornost unutar neke grupe svoj lični suverenitet preneo na vođu, kome veruje i kome je poslušan. Voljeni i obožavani vođa postaje idol kome se grupa klanja. Tu za individualce nema mesta. Međutim, prikazivanje „ljubavi” je samo način da se sakrije prikrivena mržnja prema prividnom božanstvu. Onog trenutka kad vođa „padne s prestola”, grupa se distancira od njega, obožavanje prestaje, jer na sceni se umesto dojučerašnjeg božanstva sada pojavljuje osoba opterećena kompleksom manje vrednosti, nesigurna i uplašena. „Prema tome, uskogruda netolerancija nije izraz njihove snage, već je, naprotiv, izraz duhovne nemoći, osećanja neadekvatnosti, nesigurnosti i lične inferiornosti” (Trebješanin, 2007:67–75).

Čovek koji se opredelio na negiranje sopstvene individualnosti u zamenu za sigurnost, nastoji da idealizuje „svog vođu” i „svoju grupu” da bi „veličinom” onih kojima se pokorio nahranio svoju povremeno pobunjenu podsvest. *Ja im se pokoravam zato što su najbolji, zato što su jaki, a ne zbog toga što u meni vrišti uplašeno dete.*⁹

„Plemenским vođama” je neophodan neprijatelj da se slepa pokornost grupe ne bi dovela u pitanje. Osim toga, agresivni vođa koji se ne interesuje za

⁷ Komentar autora

⁸ IBID

⁹ Ovaj „plemenski identitet”, koji je izvor fanatizma, ksenofobije, netrpeljivosti i zavada, Maluf naziva ubilačkim identitetom, jer jednoumna pripadnost navodi ljudе na ponašanje koje se karakteriše pristašnošću i netolerancijom. Takvo plemensko identifikovanje projektuje iskrivljenu crno-belu viziju sveta u kome postoe samо dve strane – dobri i zli, anđeli i āavoli (Maluf prema Trebješanin, 2007:72).

uspeh kolektiva već samo za svoj lični uspeh, mora da ima uvek nekog neprijatelja na raspolaganju, koga treba da identificuje kao krivca za svoje propuste i loše poslovne poteze. Moćnik koji nameće agresiju izaziva agresivnost i kod svojih potčinjenih kao „echo efekat“. Kad se pronađe neprijatelj, odnosno kričac za stanje u kolektivu, „žrtveni jarac“ za sve vođine greške, on istovremeno postaje kriv i za sve greške svih ostalih zaposlenih. Nagomilana agresivnost se usmerava prema neprijatelju koji je ustvari izabrana žrtva a ne neprijatelj. Ovakvo ponašanje možemo da odredimo kao ponašanje tipa: ako neprijatelja nema, treba ga izmisliti.¹⁰

Grupa često deluje po principu „ugroženog plemena“. Pobuna protiv nametnutog stava vođe se posmatra kao jeres protiv mirnog, „ušuškanog“ načina života i kao pretnja za realizaciju obećanih darova koje im on nudi u zamenu za slepo potčinjavanje. Takva solidarnost u davanju podrške vođi olakšava njegove napore da se održi na „plemenskom tronu“. U osnovi je strah i to strah koji se odnosi na ugrožavanje egzistencije, strah od sukoba sa autoritetom (makar autoritet bio silom nametnut), kao i strah od sopstvene identifikacije. Zbog toga se grupa ponaša po dobro naučenoj šemi – individualac je neprijatelj, neprijatelja treba uništiti. Savest se zadovoljava odbranom tipa: pobunjeni ugrožava opstanak svih ostalih. Pripadnik grupe je spremjan da uništi drugog pojedinca i zbog prenaglašene ambicije, zbog želje za dominacijom i prestižom, zbog želje da se ima što više.

Zašto teško, kad može lakše

Grupa koja je potčinjena agresivnom vođi sve pripadnike deli na „priatelje“ i „neprijatelje“. Takva grupa ima prenaglašen grupni identitet i njeno shvatanje sveta je potpuno izvitopereno i daleko od realnih događanja. U odnosu individuala-grupa nijanse ne postoje. „Njihova vizija je crno-bela, isključiva, u njoj postoje samo dve strane, dobri i zli, anđeli i đavoli“ (Trebješanin, 2007: 67–75). Pripadnost grupi je zamena za posmatranje sopstvenog lika u ogledalu. Treba nam publika, da nas hvali, da nam se divi, da nas primećuje i da nam daje potvrdu da postojimo. Lice i naličje ogledala. Kad si sam, tražiš

¹⁰ O temi „izabrani neprijatelji“, analizirajući razvoj sovjetskog komunističkog društva, Frojd kaže: „Možemo razumeti zašto pokušaj izgrađivanja nove komunističke kulture u Rusiji ima za psihošku podršku proganjanje buržuja. Zabrinuto se pitamo šta će Sovjeti uraditi kada istrebe buržuje“ (Frojd prema Trebješanin, 2007:73).

potvrdu o svom postojanju od samog sebe, gledajući se u ogledalo. Kad si prihvaćen od grupe, grupa je tvoje ogledalo, ona je dokaz da postojiš.

Grupa nas nagrađuje, ako nas voli. Njena „ljubav“ se ne dovodi u pitanje, samo ako smo vođini miljenici i ako smo uklopljeni u „plemensko-grupni“ identitet. Nagrade koje nam u tom slučaju daju, jesu: naše samopoštovanje, „držanje za ruku“ kad smo uplašeni, teše nas kad smo tužni, ne daju nam da budemo sami ili depresivni.

„I autentična i neautentična ličnost često se, a ponekad i trajno, vezuju za jednu ideju, grupu, pokret, partiju. Ali to vezivanje nije iste prirode i nema isto značenje kod jednih i drugih“ (Bojanović, 1989:13). Neautentične ličnosti su one koje su potisnule svoju individualnost i koje su se u potpunosti prepustile kolektivnom načinu života i dobrovoljno su odustale od samostalnog donošenja odluka. Za njih je kolektiv garancija za sigurnost i opstanak. Autentične ličnosti nemaju sklonost da prihvataju idole i njihovo mišljenje bez pogovora.¹¹

Fromm ponašanje neautentičnih ličnosti, odnosno opstanak i ponašanje mase sastavljene od anonimnih pripadnika vezuje za konformizam. Prihvatanje konformizma obezbeđuje sigurnost, a cena je potpuna pokornost i prilagođavanje shvatanju da „niko nema moći nada mnom, izuzev gomile čiji sam ja deo i kojoj se potčinjavam“ (Fromm, 1989:119). Ljudi prihvataju grupne norme kada se nađu u nedovoljno definisanim, novim situacijama. „Kada sumnjamo u sebe (u svoja uverenja ili postupke) koristimo druge, kako bismo od njih dobili smernice za prikladno ponašanje. Teorija socijalnog poređenja objašnjava konformizam koji nam omogućava da nam drugi pružaju sredstvo samoevaluacije“ (Pennington, 1997:247).

Prihvatanje grupnog obrasca u ponašanju može da bude posledica želje da se izbegnu sukobi sa vođom, ali i sa ostalim pripadnicima grupe. Grupa ima svoja pravila kojima se garantuje zadržavanje nametnutog vođinog mišljenja, a koja mogu da se definišu na sledeći način: *razlike u mišljenju su nepoželjne; poželjnije je povlađivanje vođi od sopstvenih stavova; samopouzdanost i samopoštovanje nisu neophodni*.¹²

¹¹ U traganju za saznanjem da li je svet sastavljen od autentičnih ili neautentičnih ličnosti prevlađuje mišljenje da je mnogo ljudi nalik na amorfnu masu koja rado služi tuđim ciljevima (Bojanović, 1989:15).

¹² Drugo objašnjenje konformizma jeste to da se ljudi osećaju vrlo neugodno i da im je svest o sopstvenom biću jako povećana ako se ističu u masi. Do ovakvog zaključka došli su Duval i Viklund (Duval i Wicklund prema Pennington, 1997) kada su u toku 1972. vršili eksperiment u kojem su ispitanici posmatrali sebe na videu dok su iskazivali svoje mišljenje o raznim pitanji-

Pokoravanje autoritetu je najlakši način da pojedinci iz grupe zadovolje većinu svojih potreba, da realizuju svoje karijerističke ambicije i skrivenе želje. Takvi pojedinci nikada ne deluju samostalno, uvek im je potrebna grupa da bi mogli da funkcionišu. Ako ostanu sami, osećaju strah od odgovornosti i nesigurnost, jer im grupa uliva hrabrost i daje im osećaj lične veličine. Vođin stav je istovremeno i njihov stav. Oni su ti koji su slepo pokorni i koji obožavaju vođu. Tako je najlakše. Rado prihvataju tuđe mišljenje kao sopstveno, a nagrade od zadovoljnog vođe uvek su dobrodošle. Takva situacija opstaje sve dok je vođa jak. Do pobune protiv vođe dolazi samo onda kada se „oseti miris krvi“, odnosno kada moć vođe počinje da slabi. Međutim, čim završi sa gaženjem svrgnutog vođe, grupa je odmah spremna da se okreće novom izvoru moći. Nerazvijen individualni autoritet teško podnosi vakum stanja bez jakog vođe kome se dobrovoljno pokorava, bez potrebe da se budi uspavana savest.

Strah od odbacivanja iz grupe često dovodi do toga da pojedinac prihvata i takvo ponašanje koje je protivno njegovim interesima i „svoje želje i potrebe pretpostavlja tuđim željama i potrebama“ (Zdravković, 2007:76). Nesigurnost i strah od konfrontacije u koju bi se ušlo, ako ne postoji uverenost u sopstvene argumente i želju da se odbrani sopstveno mišljenje, opredeljuje osobu da čini ono što je društveno prihvatljivo, da se striktno drži pravila i normi i radi ono što je već isprobano. Ukoliko ne postoji oslonac u sopstvenom biću, on se traži i često nalazi u socijalnoj grupi. Zbog toga se grupa posmatra kao „dobrovoljni kavez“ u kome smo zaštićeni čak i od sopstvene slobode.

Zaključna razmatranja

Rukovođenje koje se orijentiše prema sposobnostima vođe da primi i distribuira informacije, da razume korporativno i šire okruženje, da ima znanje i veštine koje mu pomažu u pregovaranju i dostizanju najboljeg rešenja, može da očekuje društveni red koji se temelji na pravim vrednostima (Pennington, 1997:293). U takvim sredinama formiranje kolektivnog identiteta, kao rezultat neophodnog procesa prilagođavanja jeste preduslov za učešće u društvenom životu. Grupa koja prihvata različitost omogućava razvoj kreativnosti i napredak grupe u celini. Takve grupe nemaju problem sa agresivnim autoritetom, jer su to grupe u kojima se sloboda i kolektivno – timsko odlučivanje, kao i

ma. Oni kod kojih je pojačana svest o sebi (gledanjem sebe na video) više su se konformirali s mišljenjem grupe od onih koji nisu navedeni da se usmere na sebe (Pennington, 1997:254).

aktivna uključenost u radne procese, ne dovode u pitanje. Pojedinačni identiteti, koji se uključuju u grupu, dalje se nadograđuju pojedinačnim stavovima drugih ljudi, ali i kolektivnim stavovima grupe.

Grupe koje su opterećene agresivnim načinom rukovođenja i manipulisanja ljudima, predstavljaju kolektive u kojima su rukovodioci bez znanja i bez veština. Takav radni kolektiv, po pravilu, predstavlja grupu koja je sastavljena od pojedinaca koji su duboko „zagazili“ u konformizam – i ovde je situacija potpuno drugačija.¹³

Ukoliko se pripadnici savremenog društva postavljaju nezainteresovano o pitanju promena konformističkog pristupa i pokoravanja agresivno nametnutim kvazi autoritetima – gde onda potražiti odgovore koje bismo kroz ovaj rad mogli da ponudimo? Preuzimanje odgovornosti za odlučivanje i za sopstvenu individualnost jedini je mogući način za pobedu nad metodama bespoštedne borbe protiv individualno zaokruženih pojedinaca (autentičnih ličnosti) na kojima počiva društvo napretka. Vraćanje u plemenske stege razmišljanja, bez individualno formiranih stavova, predstavlja društvo sa poremećenim vrednosnim sistemom. Tako čutanje postaje saučesništvo i najodgovorniji su oni koji su se suočili sa društvenom obmanom, a čute. Prihvatanje da se nešto ima i da se imovina zadrži, bez obzira na gubljenje sopstvenog identiteta, predstavlja previsoku cenu koja se dobrovoljno plaća. U takvim okolnostima победа čoveka nad mrakom je iluzija. Čovek koji se dobrovoljno odriče svojih intelektualnih atributa da bi nahranio ego nesposobnog vođe, još je u crnjem mraku od onog iz kog se davno otisnuo.

¹³ Lenjost i kukavičluk su uzroci zbog kojih tako veliki deo ljudi, premda ih je priroda odavno oslobođila od tuđeg upravljanja, ipak prostovoljno do kraja života ostaje nezreo, i zbog kojih drugima biva sasvim lako da im se nametnu za njihove tutore (Kant, 1974:41–48).

Literatura:

- Baltezarević, V. (2007) *Mobing – komunikacija na četiri noge*. Pančevo: Mali Nemo.
- Bojanović, R. (1989) *Autentična i neautentična ličnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Burns, Mac G. (1978) *Leadership*. New York: Harper & Row.
- Ćosić, D. (1996) *Vreme vlasti*. Beograd: BIGZ.
- Fromm, E. (1989) *Zdravo društvo*. Zagreb: Naprijed.
- Kaličanin, P., Petrović D. (2001) *Priručnik o stresu*. Beograd: Institut za mentalno zdravlje.
- Kant, I. (1974) *Um i sloboda*. Beograd: Ideje.
- Le Bon, G. (2005) *Psihologija gomile*. Beograd: Algoritam.
- Levine, S. (1960) Stimulation in infancy. *Scientific American*, 202, str. 80-86.
- Ministarstvo zdravlja RS <http://www.zdravlje.gov.rs/showpage.php?id=6> Pristupljeno 17.11.2009.
- Pennington, D. (1997) *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Nenadić, D. (2006) Koncepti autoriteta i poverenja u politici. *Politička revija*, 5(3), str. 345-362.
- Rot, N. (2006) *Psihologija grupe*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Segan, C., Druyan, A. (2005) *Seni zaboravljenih predaka*. Beograd: Laguna.
- Trebešanin, Ž. (2007) Psihologija političkog ekstremizma. *Hereticus*, 5(2), str. 67–75.
- Zdravković, J. (2007) *Veština vladanja sobom*. Niš: Sven.

VESNA BALTEZAREVIĆ,
RADOSLAV BALTEZAREVIĆ

Corporate submissiveness

The appeal of an organization, or belonging to a certain group depends upon the satisfaction each group member derives from his function within the greater system. In contrast to that, a frequent occurrence is the incidence of aggressive behavior within the organization system, motivated by the need to impose power. Individuals who refuse to comply with such a model of managing others, become themselves the victims and subjects to actions aimed at their social isolation.

This paper aspires to identify the reason why majority of employees tends to accept the imposed subordinating position at the working place without complaint. The other issue the author is addressing is the drive behind individual solidarity with the leader, especially in cases when the leader in question demonstrates unjustified aggression towards certain employee(s).

Key words: communication, contact, leader, social isolation.

TEMIDA
Septembar 2010, str. 97-112
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1003097R
Pregledni rad

Žrtve kriminaliteta, sa posebnim osvrtom na žrtve nasilja na radnom mestu i u porodici – analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2009. godini

DANICA RADAKOVIĆ*

Cilj ovog teksta je da predstavi rad Službe VDS info i podrška žrtvama, sa posebnim osvrtom na nasilje na radnom mestu i u porodici, u periodu od 1. januara do 31. decembra 2009. godine. Prikazani su podaci o žrtvama, zatim o vrsti i kvalitetu pomoći i podrške pružene od strane Službe, zatim kojim su se institucijama i organizacijama one obraćale pre ili nakon kontaktiranja Službe i da li su bile zadovoljne istim.

Ključne reči: nasilje u porodici, nasilje na radnom mestu, podrška žrtvama, Služba VDS info i podrška žrtvama.

Uvod

Služba VDS info i podrška žrtvama (u daljem tekstu Služba) funkcioniše u okviru Viktimološkog društva Srbije od 2003. godine, pružajući podršku i pomoć žrtvama kriminaliteta oba pola, kao i njihovim porodicama. Usluge koje žrtve dobijaju su besplatne. One obuhvataju emocionalnu podršku¹, informacije o njihovim pravima i načinima na koje mogu da ih ostvare, zatim upućivanje na nadležne službe/organizacije u zavisnosti od konkretnih potreba osobe, kao i podršku na sudu. Licima mlađim od 14 godina pomoći i podrška se pružaju isključivo preko roditelja ili drugih lica.

* Danica Radaković je diplomirana psihološkinja, volonterka u VDS. Email: danica-dini@hotmail.com

¹ Podrazumeva empatičko slušanje i podršku, pomoć u iskazivanju i prepoznavanju emocija, razumevanje i prihvatanje žrtve, razvijanje poverenja i sl.

Osnovni principi kojima se u radu rukovode koordinatorke i volonteri/ke jesu poverenje, poštovanje žrtve, njenih osećanja, potreba i prava, autonomija volje, kao i poverljivost informacija koje one iznose. Pomoć i podršku osobama koje su se obratile Službi u 2009. godini pružale su dve koordinatorke i 13 volontera/ki².

Od 2005. godine analiza rada Službe vrši se na godišnjem nivou putem posebno konstruisanog upitnika i na osnovu jedinstvene metodologije unosa i obrade podataka. Analiza predstavlja osnovu za praćenje i evaluaciju rada Službe, povezivanje teorije i prakse, odnosno aktivnosti VDS istraživačkog centra i Službe za žrtve (Nikolić-Ristanović, Kovačević, Ćopić, 2006:13).

Cilj ovog rada je da predstavi rad i iskustva Službe u vezi sa nasiljem na radnom mestu i u porodici, sa osvrtom na neke karakteristike žrtava, vrste pomoći i podrške koje su dobijale, kao i kojim su se institucijama i organizacijama ove osobe obraćale pre i/ili posle kontaktiranja Službe.

Povod za obraćanje službi VDS info i podrška žrtvama

U periodu od 1. januara do 31. decembra 2009. godine Služba je primila 450 poziva od strane 229 osoba. Prvi put je nazvalo 207 (90%) osoba, dok se njih 22 (10%) i ranije obraćalo Službi istim ili drugim povodom.

Osobama je najčešće pomoć pružana preko telefona, i to u 160 (70%) slučajeva, kombinovano³ u 28 (12% slučajeva), elektronskom poštom u 26 (11%), razgovorom u kancelariji u 13 (6%) i putem sajta⁴ tri puta.

Pretežno su sa osobama koje su se javljale Službi razgovarale volonteri/ke i to u 190 (83%) slučajeva, koordinatorka u 17 (7%), a koordinatorka i volonterka u 22 (10% slučajeva).

Najčešće su se javljale osobe ženskog pola, i to u 168 (73%) slučajeva, a muškog u 61 (27%). Ovi podaci ukazuju da je procentualna zastupljenost muška-

² Viktimološko društvo Srbije organizuje godišnju edukaciju volontera za rad u Službi VDS info i podrška žrtvama. Tokom marta i aprila 2009. godine obuku za rad sa žrtvama prošlo je sedam volonterki i jedan volonter.

³ Kombinovano znači da su se žrtve obraćale službi putem različitih sredstava komunikacije (telefon, elektronska pošta) i/ili uživo.

⁴ Od septembra 2008. godine osobe mogu da putem internet sajta postavljaju pitanja našoj Službi VDS info i podrška žrtvama, na koja se odgovara u roku od dva radna dana.

raca i žena koji nam se obraćaju približno ista kao i prethodnih godina. (Ćopić, Nikolić, 2004:20; Kovačević, 2005: 42; Kovačević-Lepojević, Radaković, 2008:81).

Lica koja su nam se u analiziranom periodu obratila za pomoć i podršku bila su izložena različitim oblicima viktimizacije. Kao najčešći oblik izdvaja se nasilje na radnom mestu i to u 129 (56%) slučajeva. Nasilje u porodici je drugo po učestalosti i zbog istog se obratilo 46 (20%) osoba, dok su se 54 (24%) slučaja odnosila na ostale oblike viktimizacije⁵ i druge povode⁶. Žrtve su se uglavnom obraćale zbog jednog određenog problema, dok su se u nekim slučajevima javljale osobe sa dva ili više različitih problema. Nekada bi novi problemi nastajali u procesu rešavanja primarnog problema ili nakon određene vremenske distance.

Osobama koje su se obraćale Službi često su bile potrebne informacije o pravima, mogućnostima i načinima na koje mogu da ih ostvare. Služba je u 213 (93%) slučajeva pružila informacije koje su osobe ili same tražile ili je očnjeno da bi im mogle biti od koristi. Emotivna podrška je pružena u 206 (90%) slučajeva. Ponekad je ona bila dovoljna, dok su drugima uz nju davane i konkretnе informacije, ili su upućivani na određene organizacije/institucije. Nekim osobama koje su se obraćale Službi bila je potrebna kontinuirana i sistematska pomoć, dok su druge lakše pronalazile put ka rešenju problema. Služba je osobe uputila na drugu organizaciju/instituciju u 124 prilike (54% slučajeva), dok se 167 (73%) osoba obraćalo drugoj instituciji/organizaciji pre ili nakon što se obraćalo Službi, o čemu se može detaljnije pročitati u daljem tekstu.

Žrtve su se pretežno javljale iz Beograda i to u 97 (42%) slučajeva iz drugih mesta⁷ u 77 (34%), četiri osobe, naše državljanke, zvale su iz drugih država (Crna Gora, Danska, Nemačka i Austrija), dok za 51 (22%) lice nemamo podatke. Gore navedeni podaci nam ukazuju da je procentualna zastupljenost u odnosu na teritoriju Srbije ostala ista, u poređenju sa 2007. godinom (Kovačević-Lepojević,

⁵ Nasilje van porodice i radnog mesta, žene žrtve nasilja koje se nalaze u zatvoru, zatim žrtve pretrji, prevara, proganjanja i kršenja ljudskih prava.

⁶ Pitanja vezana za alimentaciju, pitanja vezana za starateljstvo nad detetom, pitanja vezana za socijalnu pomoć, ostvarivanje prava na penziju, probleme oko podele imovine i iseljenja iz stana, zabrinutost zbog deteta, ostvarivanje prava na imovinu, naknadu nematerijalne štete, pomoć u pronalaženju supruga koji je u pritvoru zbog saobraćajnog udesa, nemogućnost viđanja deteta i žalbu na okruženje u kojem živi.

⁷ Subotica, Ruma, Obrenovac, Niš, Požarevac, Šabac, Pirot, Bor, Zrenjanin, Subotica, Petrovac na Mlavi, Pančevo, Bačka Topola, Knjaževac, Novi Sad, Trstenik, Kovin, Velika Plana, Smederevo, Bela Crkva, Radojevo kod Nove Crnje, Čačak, Rača, Kikinda, Raška, Smederevska Palanka, Vršac, Užice, Kula, Brus, Soko Banja, Topola, Barič, Nova Varoš, Kuršumlija, Kruševo, Sremska Mitrovica, Indija, Pećinci, Novi Pazar, Žagubica, Ivanjica, Vranje, Kruševac, Jagodina, Zuce.

Radaković, 2008:81). Značajno je da nam se prvi put pojavljuju žrtve i iz drugih država, što indirektno može da ukaže na sve veću vidljivost i ugled Službe.

Za Službu su osobe saznavale iz različitih izvora. U 17 (7%) slučajeva su saznale putem interneta, u 17 (7%) preko medija, u 16 (7%) preko centra za socijalni rad, u osam slučajeva od svojih poznanika, u osam slučajeva od nevladinih organizacija, u šest slučajeva od policije, u pet preko saradnika VDS-a, u tri preko štampanog materijala VDS-a, u tri preko osoba koje su nam se ranije obraćale, u dva preko Info šaltera za žene Ruma, u jednom slučaju od Narodne kancelarije i Udruženja logoraša, dok za ostale osobe nemamo podatke. Iz gore navedenih podataka se vidi da su osobe najčešće saznavale za Službu putem interneta, medija i centara za socijalni rad.

Kako su najčešći razlozi za obraćanje Službi bili nasilje na radnom mestu i nasilje u porodici, tako će i posebna pažnja u nastavku rada biti poklonjena upravo ovim problemima.

Nasilje na radnom mestu

Od ukupnog broja osoba (229) koje su nas kontaktirale, njih 129, tj. 56% obraćalo se zbog nasilja na radnom mestu. Ovaj broj je nešto veći u odnosu na broj žrtava (109) iz prethodne godine (Tripković, 2009: 21).

U najvećem broju, odnosno u 105 slučajeva (82%) žrtve su se obraćale zbog psihičkog nasilja na radnom mestu⁸. U 13 slučajeva (10%) Službi su se obraćale osobe zbog nemogućnosti ostvarivanja prava⁹ na radnom mestu. Osobe su se u devet slučajeva (7%) obratile zbog fizičkog nasilja na radnom mestu propraćenog psihičkim nasiljem, od čega je kod dve osobe postojala i nemogućnost ostvarivanja prava. Službi su se obratile dve osobe zbog seksualnog nasilja propraćenog psihičkim nasiljem.

⁸ 31 osoba se žalila zbog psihičkog nasilja na radnom mestu propraćenog nemogućnošću ostvarivanja prava, a u jednom slučaju psihičko nasilje na radnom mestu je bilo propraćeno pretnjama, provalom u stan i krađom.

⁹ Otkaz, smanjenja plate i sl.

Pol i uzrast žrtava nasilja na radnom mestu?

Žrtve nasilja na radnom mestu, koje su se obraćale Službi, najčešće su bile osobe ženskog pola, i to u 98 slučajeva (76%), dok su u 31 slučaju (24%) to bili muškarci. Gore navedeno je u skladu sa istraživanjima (Santana, Fisher, 2009:152) prema kojima su žene češće (77% slučajeva) žrtve psihičkog nasilja na radnom mestu i koje se zlostavljaju tako što se njihovi doprinosi na sastancima ne uzimaju u obzir, ili ih maltretiraju kada su psihički ili zdravstveno ranjive i sl.

Iako za većinu žrtava (73) nasilja na radnom mestu, koje su se obraćale Službi, nema podataka o tome koliko imaju godina, među onima za koje taj podatak postoji dominiraju osobe starosti između 35 i 50 godina (23), dok ih je 19 u dobu od 51 do 66 godina, a 14 osoba je uzrasta od 19 do 34 godine.

Pol izvršilaca i njihov odnos sa žrtvama nasilja na radnom mestu?

U slučajevima žrtava koje su se za pomoć obraćale Službi, nasilje na radnom mestu su češće vršili muškarci, i to u 56 slučajeva (43%), dok su u 26 (20%) nasilje vršile osobe ženskog pola. U 28 (22%) slučajeva žrtva je doživljavala rukovodstvo organizacije ili ustanove u kojoj radi kao zlostavljače, dok su u 19 slučajeva (15%) muška i ženska osoba istovremeno vršile nasilje nad žrtvom. Ženske osobe su najčešće trpele viktimizaciju od osoba muškog pola, i to u 42 slučaja (44%), od žena u 21 (21%), u 21 (21%) slučaju su rukovodstvo organizacije ili ustanove doživljavale kao zlostavljače, dok su istovremeno i od muške i od ženske osobe trpele nasilje u 14 slučajeva (14%). Muškarci su u 14 slučajeva (45%) trpeli nasilje od muškaraca, u pet od žena (16%), u pet (16%) su istovremeno trpeli viktimizaciju i od muške i od ženske osobe, dok su u sedam slučajeva (23%) muškarci koji su nam se javili doživljavali rukovodstvo organizacije ili ustanove kao zlostavljače.

Podaci pokazuju da su i horizontalni i vertikalni¹⁰ mobing prisutni u slučajevima osoba koje su se obratile Službi za pomoć. Od ukupnog broja žrtava, njih 104 je trpelo nasilje od nadređenih (75 žena i 29 muškaraca). Od kolega je nasilje na radnom mestu trpelo osam osoba (sedam žena i jedan muškarac). Istovremeno nasilje od kolega i nadređenih je trpelo 10 osoba (devet žena i

¹⁰ Horizontalni mobing karakteriše situaciju između radnika koji su na istom hijerarhijskom nivou. Vertikalni mobing je situacija gde nadređeni, sam ili uz pomoć svojih saradnika, vrši psihički teror nad pojedincem ili grupom podređenih radnika (Baltazarević, 2007).

jedan muškarac), dok je za sedam osoba nepoznat odnos u hijerarhiji. Podaci nam ukazuju da je najveći broj osoba koje su zvale zbog viktimizacije na poslu nasilje trpeo nasilje od strane nadređenih, tj. da je dominantniji vertikalni mobing.

Oblici i posledice viktimizacije na radnom mestu

Manifestacije mobinga i drugih oblika nasilja na radnom mestu bile su raznovrsne i uključivale su: uskraćivanje prava i sredstava za rad, uskraćivanje socijalnih kontakata, premeštanje na degradirajuće radno mesto, umanjenje plate, produžavanje radnog vremena, uskraćivanje prava na odmor, na bolovanje, pretnje otkazom, nepridržavanje poslodavca obaveze da isplati otpremnine, fizičko i seksualno uznemiravanje, kao i druga maltretiranja.

Kao ilustracija za navedene postupke nasilja na poslu, na osnovu podataka Službe, izdvajamo sledeće primere:

„...Moj prepostavljeni me potpuno ignoriše kao radnika, lišava me svake radne obaveze, sem obaveze da dolazim na posao...“

„...Šefica je koristila sve moguće načine da me kod prepostavljenih diskredituje i daje loše ocene o mom radu... Prošle godine je bilo 10 godina kako mi nije dat nijedan radni zadatak...“

„...Maltretiranje traje godinama, a u poslednje vreme je u porastu. Nekoliko puta me je gađao nekim predmetima...“

„...Ja sam nedavno ostala bez posla, kada sam definitivno i grubo odbila da budem nečija kurtizana na poslu... Čoveku koji je jednom na mene fizički nasruuo, a na kraju svega koji me je verbalno ucenjivao da ne dobijem otkaz...“

Ovakvi oblici viktimizacije dovodili su do: gubitka samopouzdanja, depresije, krize plača, nezainteresovanosti, kako za porodicu, tako i za prijatelje, povišenja krvnog pritiska, pada imuniteta, glavobolje, pa čak i do agresivnosti koja je usmerena prema sebi, a u nekim slučajevima i prema članovima porodice. Dešavalo se da usled psihičkih problema žrtve spominju i suicid. Ovo potvrđuje istraživanja Lejmana po kome u Švedskoj od 10 do 20% samoubistava ima direk-

tan ili indirektni uzrok u problemima na poslu, dok Ege procenjuje da je taj broj u Italiji oko 13%. (Leymann i Egge prema navodima Kostelić-Martić, 2005).

Gore navedeno je u skladu sa shvatanjem po kojem sve zdravstvene simptome i smetnje žrtava mobinga možemo podeliti u tri kategorije: promene socijalno-emotivne ravnoteže, psihofiziološke posledice i posledice promene ponašanja (Kostelić-Martić, 2005). Sledeći primeri imaju za cilj da ilustruju posledice ovog oblika viktimizacije:

„...Prilikom dolaska na radno mesto osećam duboku uznenamirenost, znojenje u rukama, kao i duboku bol...“

„...Sve što se dešava na poslu prenosi se i na život kod kuće... Konstantno sam u stanju duboke depresije, bez ikakve nade da će se nešto promeniti u mome životu...“

Kako su žrtve nasilja na radnom mestu kontaktirale Službu?

Najčešće je prvi kontakt ostvaren tako što su žrtve zvali telefonom Službu, i to u 104 slučaja (81%), putem elektronske pošte u 19 slučajeva (15%), u tri slučaja osobe su došle u službu nenajavljeni, pa je sa njima obavljen razgovor u prostorijama VDS-a, dok su nam se u tri slučaja osobe obratile putem sajta.

U skladu sa gore navedenim, žrtvama je najčešće pružana pomoć i podrška telefonom, i to u 83 slučaja (64%). U 23 slučaja, odnosno 18% pomoć je pružana na više načina (npr. telefonom i uživo), u 17 (13%) putem elektronske pošte, a neposrednim kontaktom, tj. razgovorom u prostorijama Službe u pet (4%), dok je jednoj osobi pomoć pružena putem sajta.

Od 129 osoba koje su se obratile Službi zbog nasilja na radnom mestu, 13 (10%) osoba se javljalo i u prethodnoj godini.

Nešto više od polovine žrtava nasilja na radnom mestu Službi se obratilo jednom, i to u 74 (58%) slučaja, ali gotovo u istom broju žrtve su imale potrebu da kontaktiraju Službu i više puta. U 21 slučaju (16%) sa žrtvom je razgovarano dva puta, tri puta je obavljen razgovor u 16 (12%), četiri puta u osam (6%), pet puta u jednom, a više od pet puta u devet (7%) slučajeva.

Ovakav podatak nam pokazuje da nasilje na radnom mestu predstavlja kontinuirani oblik viktimizacije, da stvara brojne probleme žrtvama, kao i da im nije lako da donešu odluku nakon jednog razgovora, pa im je potrebna kontinuirana podrška.

Načini pružanja pomoći i podrške žrtvama nasilja na radnom mestu

Služba je u 117 (91%) slučajeva pružila žrtvama emotivnu podršku, a u 119 (93%) osobama su date informacije o pravima, mogućnostima i načinima na koje ih mogu ostvariti. U zavisnosti od konkretnih potreba, pružane su informacije o vrstama pomoći koje mogu da dobiju od Službe, o mogućnostima obraćanja nadležnom ministarstvu, Inspekciji rada, rukovodstvu u firmi i određenim nevladinim organizacijama. Kao i 2008. godine i 2009. godine jednom nedeljno u prostorijama Službe dežurala je pravnica-volонтерка¹¹, koja je pružala pomoć u određenim pravnim procedurama/postupcima, davala informacije o pravima/mogućnostima i druge pravne informacije u vezi sa radnim odnosom. U 54 (42%) slučaja osobe su bile upućivane na druge organizacije/institucije koje pružaju specifične oblike pomoći, u zavisnosti od konkretnih potreba žrtvi. Ukoliko je procenjeno da ih je potrebno uputiti na veći broj organizacija/institucija, isto je i učinjeno. One su bile upućivane na: Inspekciju rada (12), zdravstvenu instituciju (11), rukovodstvo u firmi u kojoj rade (9), policiju (8), nadležno ministarstvo (8), advokata (8), tužilaštvo (4) i sindikat (4), Agenciji za mirno rešavanje radnih sporova (3), pravnoj službi firme (2), dok su u po jednom slučaju osobe bile upućivane na centar za socijalni rad, opštinske službe pravne pomoći, Prosvetnu inspekciju, Sindikat srpske policije, ombudsmana, Centar za civilno-vojne odnose¹², Lekarsku komoru, Pravnu službu Saveza samostalnih sindikata, sud, forume žena u okviru Demokratske stranke i Liberalno demokratske partije.

Žrtve su se za pomoć obraćale drugim organizacijama i institucijama, i to u 81 (63%) slučaju. Nije bila retka pojava da su se osobe istovremeno obraćale većem broju organizacija/institucija. U analiziranom periodu žrtve su se obraćale nadređenima u firmi (u 30 slučajeva), zdravstvenoj ustanovi (u 27), Inspekciji rada (27), sudovima (15), policiji (14), nadležnom ministarstvu¹³ (13), tužilaštву (11), nevladinoj organizaciji (6)¹⁴, sindikatu (3), Narodnoj kancelariji (2), školskom pravniku (2), ombudsmanu (2), medijima (2), a u po jednom slučaju gradonačelniku Beograda, pravnom i nadzornom odboru, Republičkoj agen-

¹¹ Olga Kićanović, dipl. pravnica, zaposlena u Republičkoj agenciji za mirno rešavanje radnih sporova.

¹² U okviru kojeg se nalazi služba pravne pomoći, koja je tokom 2009. godine pružala pravnu pomoć zaposlenima u vojsci.

¹³ Ministarstvu za ljudska i manjinska prava i Ministarstvu rada i socijalne politike.

¹⁴ No mobing i Stop mobing.

ciji za mirovno rešavanje radnih sporova, gradskom odboru G17+¹⁵ i opštinskoj službi pravne pomoći.

Budući da nemamo detaljnije podatke o tome koliko su bili zadovoljni/nezadovoljni radom pojedinih institucija/organizacija, ne možemo dati detaljniju sliku o tome. Kako možemo zaključiti, žrtve nasilja na radnom mestu su pretežno pokušavale da razreše svoje probleme unutar preduzeća tako što su se trudile da razgovaraju sa nadređenima. U gotovo svim slučajevima žrtve su bile nezadovoljne postupanjem nadređenih, nailazile su na nerazumevanje problema, ignorisanje, neadekvatno reagovanje, a u dva slučaja bilo im je prečeno i otkazom. Ovakav podatak nam može ukazati da rukovodeći kadar ili ignoriše ovakav vid problema, ili nije dovoljno edukovan, pa ne može ni da ga prepozna. Kako je ovaj problem sve više prepoznatljiv bilo bi poželjno edukovati zaposlene, a posebno rukovodioce putem seminara da bi i sami mogli adekvatno da reaguju. U prilog gore navedenom, izdvojena je jedna izjava žrtve:

„...Direktor mi je rekao da je to problem u mojoj glavi i da on ima potpuno poverenje u tu koleginicu...“

Služba se u pojedinim slučajevima, kada je ocenjeno da bi to moglo biti od pomoći za žrtvu, obraćala policiji i Ministarstvu pravde.

Od 117 osoba koje su se obratile Službi zbog nasilja na radnom mestu, njih 38 (30%) nas je ponovo kontaktiralo kako bi nam saopštili povratne informacije o njihovom slučaju.

Na osnovu zapažanja koja su uneta u protokole od strane koordinatorke i volonterka vidi se da su osobe uglavnom bile zadovoljne radom Službe. Mali broj osoba nije bio zadovoljan, jer nije moglo da im se pomogne da brzo i efikasno reše svoj problem. Naime, ponekad su njihova očekivanja bila veća od mogućnosti i misije Službe. Takva očekivanja ljudi nisu nerealna, ako imamo na umu da uglavnom trpe viktimizaciju duži vremenski period, ali Služba nije u mogućnosti da sama rešava njihove probleme, već da im predoviopcije koje im stoje na raspolaganju. Ipak, gotovo sve osobe su se na kraju razgovora zahvaljivale i pokazivale želju da ostanu u kontaktu sa VDS-om, o čemu govore i sledeći navodi pojedinih osoba:

¹⁵ Organizacija koja pruža pomoć žrtvama mobinga i koja radi u okviru gradskog odbora G17+ u Novom Sadu.

„...Beskonačno sam Vam zahvalna što želite bilo kako da mi pomognete. Verujte mi da nisam još našla na nekog ko je voljan da sasluša, a kamoli da pokuša da pomogne...“

„...Pre svega želim da izrazim neizmernu zahvalnost na Vašem ovako brzom i jasnom odgovoru! Sve što ste mi rekli u potpunosti sam razumeo i mogu reći da sam osetio olakšanje. Priznajem da ste mi ulili dodatnu dozu nade da se ipak nešto može uraditi...“

„...Vama hvala na podršci i instrukcijama. Značile su mi dosta kada sam tonula. Sada polako ustajem i nadam se da će manje posećivati i psihoterapeute i biti pod dejstvom sedativa i antidepresiva...“

Nasilje u porodici

U toku perioda na koji se odnosi ova analiza, 46 (20%) osoba se obratilo Službi zbog nasilja u porodici. Ovaj podatak je približan broju osoba (55) koje su se iz istog razloga obratile Službi i prethodne godine (Tripković, 2009: 21).

U najvećem broju slučajeva – 24 (52%) osobe su trpele fizičko nasilje u porodici¹⁶ propraćeno psihičkim nasiljem, 19 (41%) lica je trpelo psihičko nasilje¹⁷, a u tri su bili prisutni svi oblici nasilja u porodici (psihičko, fizičko i seksualno). Gore navedeni podaci ne pokazuju bitnije promene u broju žrtava nasilja u porodici, koje su se obraćale Službi. Naime, podaci su slični kao i podaci rada Službe iz 2007. i 2008. godine (Kovačević-Lepojević, Radaković, 2008: 87; Tripković, 2009:21).

Podaci o osobama koje su se obraćale Službi zbog nasilja u porodici

Žrtve nasilja u porodici, koje su se obraćale Službi, najčešće su bile osobe ženskog pola, i to u 39 (85%) slučajeva, dok su u sedam (15%) to bile osobe muškog pola. Gore navedeno je u skladu sa podacima Službe iz ranijih godina. (Kovačević, 2007: 43; Kovačević-Lepojević, Radaković, 2008:87).

¹⁶ U jednom slučaju je fizičko nasilje bilo propraćeno i pretnjama od strane nasilnika.

¹⁷ U jednom slučaju je psihičko nasilje u porodici bilo propraćeno nemogućnošću ostvarivanja prava viđanja deteta, a u drugom problemima oko podele imovine nakon razvoda braka.

Što se tiče uzrasta žrtava, nasilje u porodici nad punoletnim licima zabeleženo je u 42 slučaja. Među onima za koje se zna koliko imaju godina najčešće su osobe između 35 i 50 godina (13 osoba). Sedam osoba je bilo starosti između 19 i 34 godine, pet između 51 i 65 godina, preko 66 godina je imala jedna osoba, dok za ostale osobe nemamo podatke. Služba je došla i do podataka o trinaestoro dece koja su bila izložena nasilju u porodici. Ove podatke dobili smo od njihovih roditelja. Od ukupnog broja dece, desetoro je bilo izloženo fizičkom nasilju u porodici koje je bilo propraćeno i psihičkim, dvoje je bilo izloženo psihičkom nasilju u porodici, a jedno dete fizičkom, seksualnom i psihičkom nasilju. Kao ilustraciju za viktimizaciju u porodici izdvajamo sledeće primere, na osnovu podataka Službe:

„...Teško je trpeti svakodnevno ponižavanje, gledati kako uništava stvari po kući, slušati utehanje straha sa opisima kako će me ubiti...“

„...Suprug je nedavno silovao zajedničku čerku, a potom prebio i nožem napao mene i ostalu decu, a zatim porazbijao stvari po kući...“

„...Muž je brutalno tukao mene i decu 14 godina, ali nakon što sam završila na intenzivnoj nezi i bila izbačena iz stana i nakon što je najstariji od troje sinova zadobio teške telesne povrede odlučila sam da pokrenem razvod braka i poneseem krivičnu prijavu protiv njega...“

Što se tiče pola nasilnika, u 39 (85%) slučajeva to su bile osobe muškog pola, u šest (13%) ženskog pola¹⁸, a u jednom slučaju su muška i ženska osoba zajedno vršile nasilje nad žrtvom. Ženske osobe su najčešće trpele nasilje od osoba muškog pola – u 36 slučajeva, od žena u dva, a jedna žena je trpela nasilje od muške i ženske osobe istovremeno. Muškarci su u četiri slučaja trpeli nasilje od žena, a u dva od muškarca. Partnersko nasilje je najčešći vid nasilja u porodici, kada su u pitanju žrtve koje su se obratile Službi. U najvećem procentu nasilje u porodici su vršili sadašnji partneri, i to u 18 (39%) slučajeva, dok je od bivšeg partnera bilo viktimizirano 13 (28%) osoba. U sedam (15%) sluča-

¹⁸ U tri slučaja je bio u pitanju bivši partnerski odnos, gde je žena vršila psihičko nasilje nad bivšim mužem, onemogućavajući mu da viđa decu, u jednom slučaju majka je fizički i psihički zlostavljala punoletnog sina, u jednom je majka psihički zlostavljala punoletnu čerku, a u jednom slučaju je čerka fizički i psihički zlostavljala majku.

jeva roditelji su vršili nasilje nad decom, u sedam (15%) u pitanju je bio rodbinski odnos, a u jednom slučaju su suprug i dete vršili nasilje nad žrtvom.

Iz gore navedenog možemo zaključiti da su se Službi najčešće obraćale osobe ženskog pola, kada je u pitanju nasilje u porodici. Podaci nam ukazuju da je najveći broj osoba, koje su dale podatke o godinama, starosti između 35 i 50 godina. Osobe muškog pola su najčešće vršile nasilje u porodici i žrtve su najčešće bile u partnerskom odnosu sa njima.

Kako su žrtve nasilja u porodici kontaktirale Službu?

U najvećem broju slučajeva prvi kontakt je ostvaren tako što su žrtve zvali Službu telefonom, i to u 39 (85%) slučajeva, a putem elektronske pošte u sedam (15%). U skladu sa prethodno pomenutim, žrtvama je u 35 slučajeva (76%) pružana pomoć i podrška telefonom, putem elektronske pošte u šest (13%), razgovorom u kancelariji u tri slučaja, dok je dva puta pomoć i podrška pružena kombinovano (putem telefona i razgovorom uživo).

Od 46 osoba koje su se obratile Službi zbog nasilja u porodici, četiri (18%) osobe su se javljale i u prethodnoj godini.

U 32 (70%) slučaja sa osobom je razgovarano jednom, u osam (17%) dva puta, u četiri više od pet puta, a u po jednom slučaju tri i četiri puta. Ovakav podatak nam ukazuje da nasilje u porodici takođe predstavlja oblik kontinuirane viktimizacije, stvara brojne probleme žrtvama i da je često potrebno više od jednog razgovora kako bi se osobe osnažile i donele odluku.

Načini pružanja pomoći žrtvama nasilja u porodici

Služba je u 42 (91%) slučaja pružila žrtvama emotivnu podršku. U istom broju slučajeva pružane su im i potrebne informacije o pravima, mogućnostima i načinima na koje mogu da ih ostvare. U 38 (83%) slučajeva osobe su bile upućivane na druge organizacije/institucije koje pružaju specifične oblike pomoći, od čega su neke osobe bile upućivane na više njih u zavisnosti od konkretnih potreba žrtava. Osobe su najčešće bile upućivane na nevladine organizacije (30), zatim centar za socijalni rad (15), policiju (11), nešto ređe na tužilaštvo (7), zdravstvenu instituciju (3), i u po jednom slučaju na opštinske službe pravne pomoći, ombudsmana, Ministarstvo rada i socijalne politike i prihvatalište za azilante.

U 39 (85%) slučajeva žrtve su zatražile pomoć od drugih institucija/organizacija pre nego što su pozvale Službu ili nakon upućivanja od strane Slu-

žbe. Žrtve su se obraćale: policiji (29), centru za socijalni rad (22), zdravstvenoj ustanovi (14), sudu (14), nevladinoj organizaciji¹⁹(10), tužilaštvu (7), nadležnom ministarstvu²⁰(2), u po jednom slučaju opštinskoj službi pravne pomoći i ombudsmanu. Usled nedostatka podataka o razlozima zadovoljstva i nezadovoljstva radom pojedinih organizacija/institucija nije moguće dati detaljniju sliku o gore navedenom. Služba jedino raspolaže podacima o razlozima nezadovoljstva radom policije, gde je više od polovine žrtava (17) izrazilo nezadovoljstvo zbog neadekvatnog reagovanja, izostanka reagovanja ili verbalnog nasilja. Kao ilustracija izdvojen je jedan citat:

„...Danas sam ponovo zvala policiju, ali su oni rekli da više ne zovem, jer će nas oboje poslati u »Lazu«...“

Služba se u dva slučaja obraćala centru za socijalni rad, a tužilaštvu i skloništu za žrtve nasilja u po jednom slučaju, kada je procenjeno da bi to bilo od značaja za žrtvu.

U devet (20%) od 46 slučajeva nasilja u porodici, osobe kojima je Viktimološko društvo Srbije pružalo podršku u prevazilaženju problema javile su se ponovo kako bi pružile povratne informacije o njihovom slučaju.

Uvidom u protokole u koje su koordinatorke i volonteri/ke unesili svoja zapažanja, vidimo da su osobe uglavnom bile zadovoljne radom Službe. U tom pogledu su vrlo ilustrativne reči jedne žrtve:

„...Hvala Vam puno, sa Vama mi razgovori puno znače i zahvaljujući njima mi je bolje, zahvaljujući njima kvalitetnije provodim vreme sa sinom i na život gledam drugačije...“

¹⁹ Autonomni ženski centar, Ženska mreža u Smederevu, Savetovalište protiv nasilja u porodici, Fond za humanitarno pravo, Odbor za ljudska prava i Komitet pravnika za ljudska prava.

²⁰ Ministarstvu za ljudska i manjinska prava i Ministarstvu rada i socijalne politike.

Zaključak

Analiza rezultata rada Službe VDS info i podrška žrtvama za 2009. godinu pokazuje da je nasilje na radnom mestu najučestaliji oblik viktimizacije zbog kojeg su se žrtve i njihove porodice obraćale za pomoć. Od različitih oblika nasilja na radnom mestu najzastupljenije je psihičko nasilje, tj. mobing. Ovo se može delimično objasniti time što naše društvo još uvek prolazi kroz period tranzicije i privatizacije. Istovremeno je povećana informisanost o ovom problemu, čemu je i Viktimološko društvo Srbije doprinelo istupanjem svojih članica u medijima, pa su žrtve u stanju da prepoznaju često i veoma suptilne oblike mobinga. Zahvaljujući sve većoj medijskoj pažnji posvećenoj ovom problemu i saznanju ko im može pružiti pomoć, one su spremne i da je potraže. Analiza nam pokazuje da su osobe ovaj problem najčešće pokušavale da razreše u firmi u kojoj rade, tako što su pomoć tražile od rukovodioca. Podaci ukazuju da su osobe u većini slučajeva bile nezadovoljne postupanjem rukovodioca, što govori da ih je neophodno edukovati, u cilju podizanja svesti o ovom problemu.

Drugi po učestalosti oblik viktimizacije, zbog kojeg su se žrtve obraćale Službi, jeste nasilje u porodici. Analiza nam govori da bi društvo trebalo da posveti mnogo više pažnje i pronađe dodatna rešenja za ovaj problem. Podaci nam ukazuju da su se osobe najčešće obraćale policiji. Indikativno je da su osobe uglavnom bile nezadovoljne radom policije, što nam govori da je neophodna njihova sistematska edukacija i senzibilizacija.

Analiza rada Službe ukazuje da su osobe uglavnom bile zadovoljne radom Službe, tj. pažnjom sa kojom su saslušane, vremenom koje im je posvećeno, emotivnom podrškom i informacijama koje su im pružene. U najvećem broju slučajeva osobe su se na kraju razgovora zahvaljivale i bile su zainteresovane da ostanu u kontaktu sa VDS-om. Na osnovu analize možemo zaključiti da je Služba u većini slučajeva uspela da pruži žrtvama adekvatnu pomoć i podršku. Svakako je jedna od velikih zasluga i rad volontera, što ukazuje da je jedan od ciljeva Službe (Ćopić, Nikolić, 2004:27), a tiče se širenja mreže volontera, efikasno i adekvatno sproveden. U svom daljem radu VDS centar za edukaciju i istraživanje bi trebalo da istraži razloge nezadovoljstva žrtava radom različitih institucija/organizacija, kako bi mogao u skladu sa tim da predlaže neophodne izmene vezane za zakonodavstvo i njegovu primenu u praksi.

Literatura

- Baltezarević, V. (2007) *Mobing-komunikacija na četiri noge*. Pančevo: Mali Nemo.
- Ćopić, S., Nikolić, J. (2004) Služba za žrtve kriminaliteta VDS info i podrška žrtvama: analiza dosadašnjeg rada. *Temida*, 3, str. 17-27.
- Kostelić-Martić, A. (2005). *Mobing psihičko maltretiranje na radnom mestu*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kovačević, M. (2007) Služba VDS Info i podršku žrtvama – Analiza rada Službe u 2006. godini, *Temida*, 2, str. 41-49.
- Kovačević-Lepojević, M., Radaković D. (2008) Služba VDS info i podrška žrtvama: analiza rada u 2007. godini. *Temida*, 3, str. 79-96.
- Nikolić-Ristanović, V., Kovačević, M., Ćopić, S. (2006) Viktimizacija i iskustva žrtava kriminaliteta sa državnim institucijama—analiza podataka Službe VDS info i podrška žrtvama. *Temida*, 2, str. 79-97.
- Santana, Sh., Fisher, B. (2009) Workplace violence: Identifying gender differences and similarities. U: V. Garcia, J. Clifford, R. Muraskin (ed.) *Female victims of crime*. New Jersey: Pearson, str. 145-161.
- Tripković, M. (2009) Psihičko zlostavljanje na radnom mestu: analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2008. godini. *Temida*, 2, str. 19-31.

Danica Radaković

DANICA RADAKOVIĆ

Victims of crime, with special emphasis on victims of work abuse and domestic violence – analysis of the Service VDS info and victim support for 2009

The aim of this paper is to present the work of the VDS info and victim support service for the period January 1st 2009 – December 31st 2009. It contains the data about victims, type and quality of assistance and support provided by the Service, and also about institutions and organisations the victims contacted before or after contacting the Service and their satisfaction with the help they received.

Keywords: domestic violence, work abuse, victim support, Service VDS info and victim support.

TEMIDA
Septembar 2010, str. 113-120
ISSN: 1450-6637

Deseta godišnja konferencija
Evropskog društva za kriminologiju

**„Kriminalitet i kriminologija:
od pojedinaca do organizacija“**

(Crime and Criminology: From Individuals to Organizations)

Lijež (Belgija), 8.-11. septembar 2010. godine

Deseta godišnja konferencija Evropskog društva za kriminologiju¹ pod nazivom „Kriminalitet i kriminologija: od pojedinaca do organizacija“ održana je od 8. do 11. septembra 2010. godine u Liježu (Belgija). Organizatori i domaćini ovogodišnjeg skupa bili su Pravni i Medicinski fakultet, Fakultet za psihologiju i Institut za humane i društvene nauke Univerziteta u Liježu.

Zvanično otvaranje konferencije upriličeno je govorom dobrodošlice profesora Bernarda Rentiera, rektora Univerziteta u Liježu i profesorke Sophie Body-Gendrot (Univerzitet Pariz-Sorbona), predsednice Evropskog društva za kriminologiju. Rad skupa se odvijao kroz tri plenarne, dve poster i devet panel sesija tokom kojih je kroz 141 tematsku sesiju i prezentaciju brojnih stručnjaka iz Evrope i sveta obuhvaćen širok dijapazon teorijskih i empirijskih pitanja i problema savremene kriminologije. Plenarne i tematske sesije (paneli) bile su posvećene brojnim temama iz domena kriminologije, viktimalogije, krivičnog prava, penologije, kriminalne politike, ljudskih prava, studija roda i slično. Tako su se autori i autorke radova bavili temama ubistva, nasilja u porodici, trgovine ljudima, sajber viktimalizacije, proganjanja, seksualnog nasilja, kriminaliteta maloletnika, ratnih zločina, terorizma, organizovanog kriminaliteta, piraterije, korupcije, kriminaliteta belog okovratnika i drugim formama kriminaliteta. Obrađivana su pitanja poput podrške žrtvama, straha od kriminaliteta, masovne viktimalizacije i mogućnosti restorativne pravde, restorativne pravde u odgovoru na kriminalitet, roda i kriminaliteta, kazne lišenja slobode, uslova

¹ Više o konferenciji možete pogledati na www.eurocrim2010.com

u zatvorima, društvenih sankcija, probacije, položaja žrtve u krivičnopravnom sistemu i slično. S obzirom na izuzetno veliki broj učesnika Konferencije, i isto toliko brojne sesije, u radu će biti predstavljene one sesije koje autorke smatraju posebno interesantnim i kojima su prisustvovale.

Govorom dobrodošlice gradonačenika Liježa Michel Foreta otvorena je prva plenarna sesija na kojoj su izlagali prof. David Farringtona (Institut za kriminologiju, Univerzitet u Kembridžu) i prof. Michel Borna (Univerzitet u Liježu, Odsek za adolescentnu psihologiju). Farrington je u svom izlaganju na temu „Riziko, pomažući i protektivni faktori u razvoju prestupništva“ predstavio rezultate analize rizika i pomažućih faktora ključnih za predikciju nasilja kod mladih (Pittsburgh Youth Study) i protektivnih faktora koji ukazuju na malu verovatnoću razvoja prestupničkog ponašanja kod dve grupe visoko rizičnih maloletnika (Cambridge Study). Drugi izlagač na ovoj plenarnoj sesiji, prof Michel Born je u svom izlaganju na temu „Uloga subkulture mladih u prenošenju i širenju delinkventnog ponašanja“ pružio kritički osrvt na karakteristike i dejstvo subkulture mladih na malotetničku delinkenciju.

Nakon plenarne održane su tri panel sesije na kojima su predstavnice Viktimološkog društva Srbije prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, dr Sanja Ćopić, Ljiljana Stevković i Jelena Dimitrijević prezentovale svoje rade². U okviru dve tematske sesije pod nazivom *Porodično nasilje* Sanja Ćopić i Ljiljana Stevković su prisutne upoznale sa rezultatima istraživanja nasilja nad punoletnim ženama u AP Vojvodini, sa posebnim osrvtom na karakteristike, rasprostarenost i društveni odgovor na ovaj vid viktimizacije žena. U okviru tematske sesije pod nazivom *Masovna viktimizacija i restorativna pravda: ispitivanje novih teritorija u postkonfliktnim situacijama* Vesna Nikolić Ristanović je ukazala na

² Članice Viktimološkog društva Srbije su na konferenciji prezentovale rezultate rada "Asocijacije za istinu i pomirenje" i tri istraživačka projekta realizovana od strane istraživačkih timova VDS: *Trgovina muškarcima u Srbiji*, *Nasilje u porodici u Vojvodini* (kao deo šireg projekta *Ka sveobuhvatnom sistemu suzbijanja nasilja nad ženama u AP Vojvodini*) i *Pomoći i podrška ženama žrtvama trgovine ljudima*. Članice su prezentovale sledeće radove, napisane samostalno ili u koautorstvu:

1. Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S., Petrović, N., *Social response to domestic violence in the province of Vojvodina (Republic of Serbia)*
2. Nikolić-Ristanović, V., *The third way: bridging the gap between impunity and revenge?*
3. Nikolić-Ristanović, V., Stevković, Lj., Petrović, N., *Prevalence and characteristics of domestic violence in the province of Vojvodina*
4. Dimitrijević, J., Ćopić, S., *Male trafficking in Serbia: The scope, structure and characteristics*
5. Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S., *Female and male victims of trafficking in Serbia: challenges of support and assistance*

osnovni pristup etničkim konfliktima, učesnicima i žrtvama ratova na prostorima bivše Jugoslavije koje je VDS razvio u okviru Asocijacije za istinu i pomirenje. Na kraju izlaganja prikazan je i kratak dokumentarni film o radu Asocijacije kojim je uokvirena slika o radu Asocijacije na planu prihvatanja istine i pronalaženja načina pomirenja tri sukobljene nacije tokom ratova u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Jelena Dimitrijević je u okviru tematske sesije *Trgovina ljudima* prezentovala rezultate istraživanja trgovine muškarcima u Srbiji, sa posebnim osvrtom na obim, strukturu i karakteristike ovog još uvek nedovoljno istraživački pokrivenog oblika organizovanog kriminaliteta. Promocija Viktimološkog društva Srbije i istraživanja koja su realizovana tokom 2008. i 2009. godine upotpunjeni su trećeg dana konferencije izlaganjem Vesne Nikolić-Ristanović o izazovima u pružanju pomoći i podrške ženama i muškarcima žrtvama trgovine ljudima u Srbiji.

Druga plenarna sesija bila je posvećena istraživačkom pristupu terorizmu i organizovanom kriminalitetu kao globalnim fenomenima. Carlo Morselli (Univerzitet u Montrealu) je prisutne upoznao sa tzv. mrežnim pristupom (network approach) u kriminološkim istraživanjima organizovanog kriminala. Ovakav način proučavanja savremenih globalno razvijenih oblika kriminaliteta svoje korene ima u drugoj polovini prošlog veka, ali je u savremenoj kriminologiji još uvek nedovoljno razvijen. Na primerima analize sajberkriminala i međunarodne trgovine drogom, Morselli je istakao da mrežni pristup omogućava identifikaciju nekih manje očiglednih i istraživački teže dostupnih aspekata kriminalne organizacije.

Morselli-jevo izlaganje poslužilo je kao uvertira za predstavljanje globalne baze podataka terorizma (Global Terorism Database – GTD) čiji je jedan od utemjivača bio Gary La Free (Fakultet za kriminologiju i krivično pravo, Univerzitet u Merilendu), drugi izlagač na plenarnoj sesiji o terorizmu i organizovanom kriminalu. Ova, prema La Free-ju najobuhvatnija baza podataka sadrži detaljne informacije o preko 90000 terorističkih napada koji su se širom sveta odigrali od 1970. godine do današnjih dana. Analiza prikupljenih podataka je pokazala da postoje izvesni teroristički napadi koje je teško predvideti i koji se popularno među istraživačima nazivaju „crni labud“. Specifičnost ovih napada se, kako je La Free istakao, ogleda u njihovom velikom uticaju na nacionalnu i globalnu politku prema terorizmu koji se proteže godinama nakon samog napada. Kao očigledan primer ovakvih napada u savremenoj istoriji La Free je naveo napad na „kule bliznakinje“ septembra 2001. godine, ukazavši na njegove specifičnosti sa aspekta organizacije, posledica i reakcija na nacionalnom i širem nivou.

Sa aspekta što realnijeg sagledavanja stvarne stope kriminaliteta posebno je bila interesantna tematska sesija koja se bavila pitanjima „merenja“ u kriminologiji. Antonia Linde i Marcelo Aebi (Institut za kriminologiju i krivično pravo, Univerzitet u Lozani) su predstavili rezultate istraživanja (realizovanog od strane istraživačkog tima Instituta) koje je imalo za cilj da, poređenjem različitih relevantnih izvora sa zvaničnim policijskim statistikama, pokaže da li je kriminalitet u Zapadnoj Evropi stvarno u opadanju, ili su to pak nepotkrepljene tvrdnje pojedinih autora. Istraživanjem je obuhvaćeno više vrsta krivičnih dela evidentiranih od 1990-2007. godine³. Kako je istakla Linde, poređenjem podataka zvaničnih (policijskih) statistika i UN istraživanja o trendu kriminaliteta sa onim dobijenim u International Crime Victim Survey (ICVS) u periodu od 1989-2005. (obuhvaćeno 8 zemalja Evrope) poslednjih godina se zapaža pad stope imovinskog kriminalita dok su krivična dela sa elementima nasilja stabilna ili pak u blagom porastu. Krivična dela u vezi sa proizvodnjom i distribucijom narkotika, kao i ona izvršena pod dejstvom narkotika u posmatranom periodu beleže konstantan porast. Linde je naglasila da je istraživanje pokazalo podudarnost u podacima zvaničnih statistika i ICVS. Marcelo Aebi se posebno osvrnuo na porast upotrebe alkohola i sa tim u vezi i nasilnog ponašanja maloletnika.

O kvantitativnim i kvalitativnim karakteristikama kriminaliteta u Grčkoj govorile su Christina Zarafonitou i Ioanna Gouseti (Odeljenje za sociologiju, Panteion Univerzitet u Atini). Zarafonitou i Gouseti su istakle da, za razliku od opšteg trenda u Evropi, kriminalitet u Grčkoj beleži konstantan porast poslednjih dve decenije. Obrnut odnos kretanja kriminaliteta (opadanje u Grčkoj, porast u drugim evropskim zemljama) beleži se jedino kod krivičnog dela silovanja. Stalni porast kriminaliteta u svojoj zemlji Zarafonitou i Gouseti su objasnile pogoršanjem ekonomskih uslova, prilivom velikog broja imigranata, uz osrvrt na izražen strah od kriminaliteta u opštoj populaciji.

Ukazujući na sličnosti i razlike u evidentiranju i „merenju“ kriminaliteta u zemljama Zapadnog Balkana i Evropske Unije, Giulia Mugellini⁴ (Univerzi-

³ Ovo istraživanje je zasnovano na više izvora podataka: Eurostat policijske statistike (obuhvaćeno 14 zemalja Evrope), European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics i UN Survey of Crime Trends and Operations of Criminal Justice System.

⁴ U radu je predstavljen deo rezultata druge faze projekta *Development of Monitoring Instruments for Judicial and Law Enforcement institutions in the West Balkans* koji realizuju UNODC i Evropski institut za prevenciju i kontrolu kriminala, u kooperaciji sa HEUNI, TRANSCRIME, ICMPD, a pod pokroviteljstvom Evropske komisije. Projektom su obuhvaćene Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija, Kosovo, Crna Gora, Makedonija. U ovoj fazi projekta izvršena je analiza policijskih statistika pomenutih zemalja.

tet Cattolica del Sacro Cuore u Milau) je istakla neophodnost postojanja preciznih pravila vođenja policijskih statistika koja će se primenjivati u svim policijskim institucijama unutar jedne zemlje. U zavisnosti od momenta kada se podaci o krivičnim delima prikupljaju i beleže u zvaničnu statističku evidenciju, postoje „input“ (evidentiranje prijavljenih dela) i „output“ statistike (evidentiranje procesuranih dela). Istraživanje je pokazalo da većina zemalja Zapadnog Balkana ima slična pravila vođenja policijskih statistika sa izuzetkom momenta kada se podaci beleže. U skladu sa tim, kako je istakla Mugellini, Srbija i Hrvatska jedine imaju „output“ statistike kriminaliteta.

Giovanna Tagliacozzo (ISTAT) predstavila je inovativni pristup u evidentiranju kriminaliteta koji je u fazi implementacije u Italiji. U cilju što boljeg kvaliteta i pouzdanosti ISTAT je razvio jedinstvenu bazu podataka o kriminalitetu u koju se beleže kako zvanični podaci ministarstava unutrašnjih poslova i pravde, tako i podaci dobijeni studijama viktimizacije i samoprijavljanja kriminaliteta. Tagliacozzo je istakla da se otišlo korak dalje razvijanjem posebnog servera koji policiji i sudstvu omogućava automatsko evidentiranje prijavljenih, odnosno procesuiranih slučajeva.

Tematska sesija EUROC⁵ radne grupe bila je posvećena kriminalitetu belog okovratnika, korupciji i položaju žena u strukturi izvršilaca. Arne Dornales (Odeljenje za biznis i javnu administraciju, Univerzitet u Gent) se svojim izlaganjem osvrnuo na razvoj naučnog pristupa korupciji u okviru sociologije, socijalne politike i kriminologije. Kao osnovni nedostatak savremenih istaživanja Dornales je naveo to što se naučna literatura gotovo uopšte ne bavi socijalnim aspektom korupcije, ukazujući na neophodnost multidisciplinarnog sagledavanja problema.

Gudrun Vande Walle (Odeljenje za istraživanje upravljačke i političke sigurnosti, Univerzitet u Gentu) je u svom prvom izlaganju, a na osnovu analize efektivnosti antikorupcijskih treninga belgijskih carinika, ukazala na osnovne probleme koji pogoduju razvoju i opstanku korupcije unutar carinske službe. U svom narednom izlaganju Walle se osvrnula na rodnu perspektivu antikorupcijskih pristupa. Temeljnom analizom psihološke, kriminološke i feminističke literature potvrdila je hipotezu o ženama kao pravednijem polu, koju je u svom poslovanju prihvatile i Svetska banka. Prema ovoj hipotezi, angažovanje što više žena u javnom sektoru predstavlja efikasnu meru sprečavanja i suzbijanja korupcije.

⁵ Evropska radna grupa za organizovani kriminal čija je članica tokom konferencije postala Ljiljana Stevković.

Suprotnu tezu zastupao je Wim Huisman (VU Univerzitet u Amsterdamu). Manju zastupljenost žena u strukturi izvršilaca ovih krivičnih dela Huisman ne objašnjava time što su žene genetski i socijalizacijski predodređene da budu pravedniji pol, već činjenicom da su manje izložene faktorima rizika. Emancipacija i savremeni pristup poslovanju čini ženama dostupne rukovodeće pozicije što će, prema mišljenju Huismana dovesti do porasta ženskog kriminaliteta belog okovratnika.

U okviru tematske sesije „Teorijski uvidi iz uporednog istraživanja maloletničke delinkvencije“ bilo je nekoliko zanimljivih izlaganja u okviru kojih su predstavljeni rezultati međunarodne studije samoprijavljanja maloletničke delinkvencije (ISRD 2) u evropskim zemljama.

Majone Steketee (Verwey-Jonker Institut, Holandija) prikazala je rezultate koji se odnose na zloupotrebu supstanci (alkohola i droga) i delinkventno ponašanje mladih koji pohađaju 7, 8 ili 9 razred. Rezultati su prikazani za svaku zemlju koja je bila uključena u istraživanje, pri čemu izdvajamo najvažnije. Naime, tokom nekoliko poslednjih godina došlo je do porasta broja mladih koji konzumiraju alkohol i droge, pri čemu učenici viših razreda češće koriste psihoaktivne supstance od mlađih učenika. Pored toga, rezultati su pokazali da je ovaj problem izraženiji kod dečaka nego kod devojčica, kao i da postoji veza između upotrebe alkohola i droga sa jedne i delinkventnog ponašanja, sa druge strane.

Sonia Lucia i Martin Killias (Univerzitet u Cirihi, Švajcarska) govorili su o uticaju različitih školskih sistema na delinkvenciju. Na početku su istakli značaj školskog konteksta, njegov uticaj na proces socijalizacije i odrastanje, a potom su ukazali na postojanje faktora u školskoj sredini koji povećavaju verovatnoću javljanja delinkventnog ponašanja (neuspesi, frustracije, prisustvo delinkventnih grupa i dr.). Rezultati, koje su u nastavku svog izlaganja predstavili⁶, pokazali su da zemlje sa školskim sistemom koji priprema učenike za različita zanimanja (eng. Tracked school system) imaju veću stopu kriminaliteta od onih zemalja u kojima postoji jedinstven sistem za sve učenike.

O rezultatima istraživanja koja se odnose na prijavljivanje iskustva viktimizacije od strane učenika, otkrivanje i kažnjavanje prestupnika govorio je Dirk Enzmann (Univerzitet u Hamburgu, Nemačka, Institut krivičnih nauka, Nemačka)⁷. Između ostalog, Enzmann je naveo da u zemljama zapadne

⁶ U istraživanje je bila uključena 31 zemlja, odnosno 49654 ispitanika.

⁷ Prikazani rezultati odnose se na 2006. godinu, a dobijeni su analizom odgovora 67 883 ispitanika iz 30 zemalja koje su učestvovali u istraživanju od novembra 2005. godine do februara 2007. godine.

Evrope postoji visok nivo prijavljivanja, ali da se došlo i do sledećeg podatka: u zemljama sa više policajaca, stopa prijavljivanja je niža. Sa druge strane, stopa otkrivanja delinkventnog ponašanja od strane roditelja varira od države, do države. Na primer, u Nemačkoj i Danskoj ona je niska, ali je u Francuskoj i Litvaniji visoka. Na kraju, Enzmann je dodao da roditelji ispitanika najčešće znaju šta se dogodilo ukoliko je njihovo dete izvršilo neko ozbiljnije krivično delo, kao i da mladi koji manje vremena provode kod svoje kuće pre budu otkriveni od strane policije.

O vezi između susedstva i delinkvencije govorila je Josine Junger-Tas (Univerzitet u Utrehtu, Odeljenje za kriminologiju, Holandija). Podaci do kojih se došlo istraživanjem pokazuju da integrisano susedstvo karakteriše prisustvo ljudi koji se pomažu, između kojih postoji poverenje i bliskost, dok, nasuprot tome, u dezorganizovanom susedstvu ima dosta napuštenih zgrada, grafita, droge i sl. Upravo u visokodezorganizovanom susedstvu žive nezaposleni, razvedeni, samohrane majke, siromašni. Kada je izvršeno poređenje dobro integrisanih susedstva sa dezorganizovanim, došlo se do zaključka da u ovim drugim, roditelji nisu sposobni da održe kontrolu nad decom, te da je uticaj susedstva na delinkventno ponašanje indirektn, preko porodice. Takođe, rezultati su pokazali da deca iz dezorganizovanog susedstva pohađaju škole u kojima postoje problemi (loša disciplina, nasilje, kriminalitet) i da je uticaj škole na decu uzrasta 12-15 godina veći od onog koji ima porodica. Na kraju, ispitivan je i uticaj vršnjačke grupe na delinkventno ponašanje. Kako je Josine Junger-Tas navela, kada se uporedi uticaj vršnjačke grupe i susedstva na delinkvenciju, dolazi se do zaključka da vršnjačke grupe imaju snažniji uticaj od susedstva. U zaključku je dodala i to da je istraživanje pokazalo da je u bogatim zemljama prisutan veći nivo delinkvencije nego u siromašnima.

Tokom prvog dana, a pre svečanog otvaranja konferencije, održani su sastanci Izvršnog odbora Evropskog društva za kriminologiju (još jedan sastanak je održan i poslednjeg dana), grupe za statističku evidenciju kriminaliteta (European Sourcebook Group), „policing“ radne grupe i stručnjaka angažovanih na projektu ICVS (International Crime Victimization Survey)⁸.

Trećeg dana konferencije održan je sastanak radne grupe Evropskog kriminološkog društva za postdiplomce i mlade istraživače kojem su u svojstvu

⁸ U odnosu na prošlu godinu, u okviru Društva formirane su tri nove radne grupe (ukupno 14). Novoformirane su radna grupa koja se bavi istraživanjem života u zatvoru i posledicama koje on ostavlja na osuđena lica, istraživanjem organizovanog kriminala grupa koja se bavi donošenjem odluka u okviru penalnog sistema i izvršenjem krivičnih sankcija.

mladih istraživačica prisustvovali Ljiljana Stevković i Jelena Dimitrijević. Na sastanku su razmatrana osnovna pitanja u vezi promocije grupe, razmene iskustava istraživača, problema neblagovremenog informisanja o stipendiranju za učešće na konferenciji i projekta kreiranja jedinstvene baze podataka o krivično-pravnom sistemu pojedinih zemalja Evrope⁹. Za mlađe istraživače je posebno bila interesantna prezentacija Alison Kirk, predstavnice Ashgate Publishing koja je imala za cilj da im pruži praktične savete kako najlakše i najsigurnije da publikuju svoju doktorsku disertaciju.

Sledeća konferencija Evropskog društva za kriminologiju održaće se u Litvaniji od 21. do 24. septembra 2011. godine, a više informacije se može pronaći na internet stranici Evropskog društva za kriminologiju www.ecs-eurocrim.org.

LJILJANA STEVKOVIĆ
JELENA DIMITRIJEVIĆ

⁹ Za dostavljanje podataka za Republiku Srbiju zadužene su Ljiljana Stevković i Jelena Dimitrijević.

TEMIDA

Jun 2010, str. 121-124

ISSN: 1450-6637

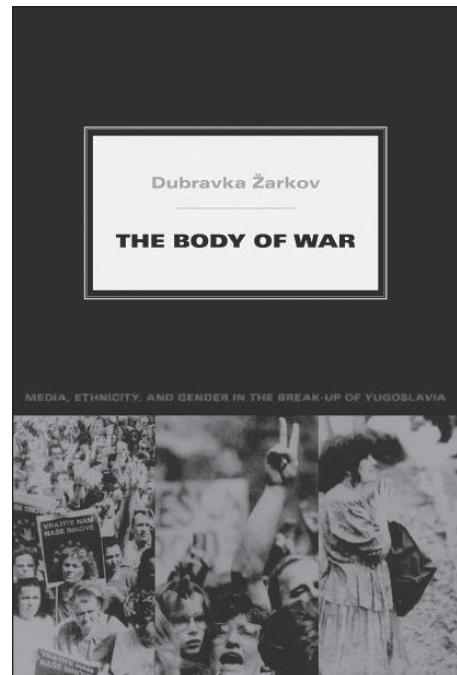
Dubravka Žarkov

The Body of War: media, ethnicity, and gender in the break-up of Yugoslavia¹

(Telo rata: mediji, etnicitet i rod tokom raspada Jugoslavije)

Duke University Press, Durham i London, 2007, str. 286

Telo rata: mediji, etnicitet i rod tokom raspada Jugoslavije kruna je dugogodišnjeg istraživačkog rada Dubravke Žarkov o medijima, rodu i etnicitetu tokom etničkih konflikata u bivšoj Jugoslaviji. Čitaoci koji su upoznati sa radovima koje je Dubravka Žarkov objavljivala u proteklih deset godina u raznim akademskim časopisima ili kao poglavlja u knjigama, sigurno su već upoznati sa njenim ključnim idejama o uzajamnoj vezi roda i etniciteta, i ulozi medija u kreiranju i/ili rekreiranju rodnih i etničkih identiteta. Međutim, svi ti fragmenti su sada povezani u celinu, pa knjiga nudi opsežnu analizu zasnovanu na bogatom empirijskom materijalu iz hrvatskih i srpskih štampanih medija. Posebno interesantni

¹ Prikaz je originalno napisan na engleskom jeziku i objavljen po pozivu dobijenom od strane časopisa *Feminist Review* (UK), kao: Vesna Nikolić-Ristanović (2010) The Body of War: media, ethnicity, and gender in the break-up of Yugoslavia, *Feminist Review* 95: e9-e11, www.feminist-review.com. Na srpski jezik ga je prevela Marina Kovačević-Lepojević, a za njegovo objavljanje dobijena je saglasnost izdavača Palgrave Macmillan.

su oni delovi u kojima su umetnuti isečci iz različitih novinskih članaka. Štaviše, pored priznavanja važne uloge koje su feministkinje imale u podizanju svesti javnosti o nasilju nad ženama u ratu i izgradnji pravnih sredstava, ono što rad Žarkove izdvaja u odnosu na radeve koji se bave sličnom tematikom je kritička i provokativna analiza doprinosa samih feministkinja medijskoj produkciji etniciteta.

Dubravka Žarkov koristi interesantan i još uvek redak pristup analizi roda i etniciteta: mišljenja je da se etnicitet proizvodi kako putem medijskog rata, tako i putem nasilja koje nose etnički sukobi. Tako, ona ne definiše etnički rat kao sukob etničkih grupa, već radije vidi i etnički i medijski rat kao ratove koji proizvode etničke grupe. Glavna posledica ova dva rata je ta da etnicitet postaje „jedini način bivstvovanja sa ciljem da uništi i pomuti sve što može baciti senku na njegovu omnipotentnost“ (str. 3). Jednostavnije rečeno, sve postaje viđeno i prosuđuje se kroz prizmu etničke pripadnosti, sa pojmovima ženskosti i muškosti, i normama seksualnosti kao ključnim činiocima medijske produkcije etniciteta.

Dubravka Žarkov smatra da i nasilje i način na koji se ono predstavlja imaju ulogu u proizvođenju značenja s obzirom da je „borba za kontrolisanje značenja bila podjednako brutalna kao i borba radi ostvarivanja kontrole nad teritorijama“ (str. 7). Polazeći od toga, Dubravka Žarkov daje isti epistemiološki status značenjima proizvedenim kroz praksu nasilja, kao i značenjima proizvedenim kroz praksu predstavljanja. Štaviše, ona tvrdi da su „značenja koja su data rečima i slikama izvedena iz istih rodnih, seksualizovanih i etnicizovanih praksi, odakle nasilni postupci crpe inspiraciju, opravdanje i/ili sankciju“ (str. 7). Kao posledica toga, analiza Dubravke Žarkov o proizvodnji roda i etniciteta u bivšoj Jugoslaviji uključuje kako praksu etničkih ratova, tako i medijske narative.

Knjiga ima uvod i tri dela. Svaki deo se bavi po jednim simboličkim telom: materinskim, viktiniziranim i naoružanim telom, odnosno njihovom predstavom u medijima. Svaki deo završava se diskusijom o kontroverzama koje svaka od ovih tema pokreće u feminizmu.

Prvi deo se bavi dvema studijama slučaja medijskih predstava javnih aktivnosti žena koje su se deklarisale kao majke. Žarkov je analizirala članke, ilustracije, karikature i fotografije objavljene u glavnim hrvatskim i srpskim nedeljnim i dnevnim novinama, tražeći značenja roda, seksualnosti i etniciteta, smeštena u konstrukciji materinskog tela.

Drugi deo bavi se viktiniziranim telom, gde Žarkov analizira konstrukciju simboličkih kolektivnih žrtava u srpskoj i hrvatskoj štampi. Ovo je možda deo gde je njena analiza najbrilijantnija, najprovokativnija i najproduktivnija kada

je reč o mogućim implikacijama za nove razvoje konceptualizacija o nasilju nad ženama.

U ovom delu, stvaranje identiteta silovane žene u medijskim i feminističkim analizama razmatrana je zajedno sa ulogom etniciteta u uključenosti ili isključenosti žena specifičnog etniciteta iz pojma žrtve (i obrnuto: uključenost ili isključenost muškaraca iz pojma izvršioca). Pored viktimiziranog tela žene, analiza je takođe uključila i analizu viktimiziranog tela muškarca. Autorka je problematizovala prenaglašavanje viktimiziranog ženskog tela u medijskim i feminističkim analizama, nevidljivost muškog viktimiziranog tela, kao i ulogu takvih predstava u reprodukciji tradicionalnih rodnih uloga. Preterano prikazivanje žena kao žrtava u feminističkim analizama i aktivizmu, i narativi koji ih vide isključivo i uvek kao žrtve, oduzimaju ženama subjektivitet i aktivitet, zaključavajući ih u pasivnoj ulozi žrtve uz istovremeno nepriznavanje muškaraca njihove ranjivosti. „Fatalna veza,” Žarkov naglašava, „između ženskosti, seksualnog nasilja i viktimizacije, pojavljuje se na mnogim mestima, čak i na onim gde silovane žene ispoljavaju aktivitet,” Međunarodni krivični tribunal za zemlje bivše Jugoslavije je jedno od takvih mesta (str. 177). Ovde Žarkov traga za analitičkim okvirom koji bi dozvolio različitu konceptualizaciju nasilja (kako u ratu, tako i u miru) u vezi sa (različitim) ženskostima i muškostima, identitetima žrtve i aktivitetom.

Treći deo bavi se naoružanim telom, gde je analizirana predstava žena ratnika. Ovo je važan doprinos gotovo nepostojećoj akademskoj literaturi o ovoj problematici u vezi sa bivšom Jugoslavijom. U ovom delu ponovo, uloga medija u stvaranju etniciteta kroz slike žena ratnika predstavljene su refleksijom odsustva interesa feministika za ove žene. Uz to, ovde je ponovo ispitana veza između aktiviteta, viktimizacije i rodnog identiteta.

Knjiga završava poslednjim poglavljem u trećem delu čiji je naziv *Nevolje sa oružjem*. Međutim, pravi završni deo koji sintetizuje ključne ideje iz sva tri dela knjige nedostaje i ostavlja čitaoca sa osećanjem nedovršenosti. Isto tako, doprinos feminističke teorije i prakse stvaranju etniciteta i rodnih identiteta bio bi snažniji da su jasnije prikazane razlike koje postoje u feminističkim stupima, i da je učinila vidljivijim napore onih feministkinja, posebno iz bivše Jugoslavije, koje su se trudile da ne doprinesu produkciji etniciteta i identiteta žrtve, već da učine da se ženski glasovi čuju i da se njihov aktivitet oporavi i postane vidljiv. Čineći ove feminističke napore nevidljivim, Žarkov je izgleda i sama upala u istu zamku uključenosti/isključenosti koju je kritikovala. Na taj način, ona je propustila jedinstvenu priliku da promoviše inkluzivni pristup –

onaj za koji se zalaže u poslednjoj rečenici svoje knjige „Dok mnogi različiti oblici nasilja proizvode mnoge različite aspekte savremenih realnosti, analiza tog procesa proizvodnje može pomoći feminističkoj kritici da oslabi neke od mašinerija koje stoje iza njih i liši ih nekih od njihovih bitnih elemenata. Da bi se to desilo, svaka od nas, feministkinja, mora videti – i tražiti od drugih da nam na to ukažu – ne samo ko je i šta je privilegovano u produkciji nasilja, već i ko je i šta je privilegovano u našoj sopstvenoj analizi toga“ (str.231).

Knjiga Dubravke Žarkov može biti dobra polazna osnova za preko potrebnu evaluaciju uticaja koje su dosadašnje feminističke teorije i aktivizam proizveli u životima žena, kako u ratu tako i u miru. Posebno bi trebalo razmotriti oslanjanje na pravna sredstva u slučajevima seksualnog nasilja, kao i potrebu za njihovim kombinovanjem sa procedurama koje u većoj meri vode brigu o interesima žena. Knjigu bih preporučila onima koji su zainteresovani ne samo za studije roda i pitanja u vezi nasilja nad ženama, već i kriminolozima, viktimolozima, stručnjacima koji se bave konfliktima, medijima, mirovnim studijama, kao i aktivistima i aktivistkinjama nevladinih organizacija.

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIC

TEMIDA
Septembar 2010, str. 125-128
ISSN: 1450-6637

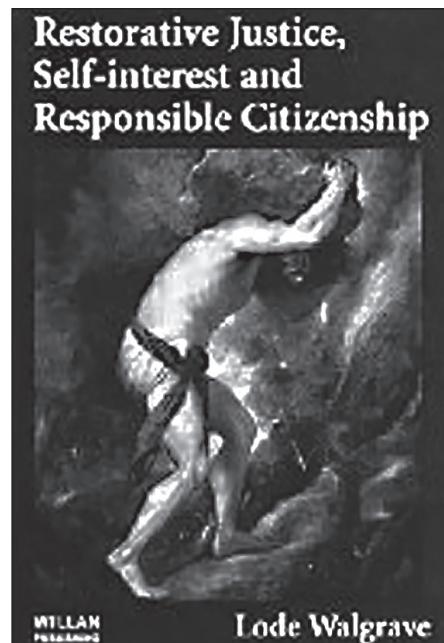
Lode Walgrave

Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship

(Restorativna pravda, lični interes i odgovornost građana)

Willan Publishing, Cullompton, 2008, str. 240

U korpusu literature o restorativnoj pravdi, koji iz godine u godinu poprima sve veći obim, pravo osveženje predstavlja nova knjiga Lode Walgrave, profesora emeritusa na Katoličkom Univerzitetu Leuven iz Belgije, pod nazivom *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship*. Lode Walgrave je jedan od glavnih zagovornika restorativne pravde, koji se ovom temom bavi već više od dvadeset godina, a ova knjiga, kako su naveli i recenzenti, predstavlja kulminaciju ili krunu njegovog doživljaja restorativne pravde. U knjizi koja se nalazi pred nama autor je inkorporirao čitav niz pitanja i dilema kojima se godinama unazad bavio, nastojeći da ih poveže u jednu logičnu celinu i, kako i sam navodi, predstavi restorativnu pravdu kao „idealan način dolaženja do pravde u idealom društvu“, pri čemu samo razumevanje tog procesa po njemu predstavlja neku vrstu utopije (str. viii). Drugim rečima, Walgrave nastoji da pokaže čitaocu da restorativna pravda predstavlja obećavajući put ka pravednjem društvu u kome će se konflikti rešavati na daleko konstruktivniji način, te da

ona ujedno predstavlja pokretačku snagu koja za cilj ima oživljavanje participatorne demokratije.

Knjiga je podeljena u šest, međusobno vrlo lepo povezanih poglavlja. U prvom poglavlju *Focusing on restorative justice*, autor pojašnjava svoje viđenje restorativne pravde, opredeljujući se za užu definiciju restorativne pravde, koja se odnosi na primenu ovog vida reagovanja samo u slučajevima krivičnih dela, ostavljajući po strani druge vrste sukoba. Uz to, on je pobornik definisanja restorativne pravde kao ishoda, pa pod njom podrazumeva one vidove reagovanja na kriminalitet koji vode reparaciji ili obnavljanju pojedinca, odnosa i društvenih povreda nastalih krivičnim delom. Walgrave ne odstupa od maksimalističkog pristupa restorativnoj pravdi, zalažući se za maksimalno uključivanje restorativnih mehanizama u formalni krivičnopravni sistem. Pri tome on staje na stanovište da čak i krivične sankcije mogu da nađu svoje mesto u restorativnom konceptu ukoliko doprinose ostvarivanju reparatornih ili restorativnih ciljeva. U ovom poglavlju, autor iznosi i primere pojedinih restorativnih programa.

Druga celina nosi naziv *Restorative justice and criminal punishment*. U ovom delu on dovodi u vezu restorativnu pravdu i kažnjavanje, ističući da se može napraviti potpuno jasna linija razgraničenja između restorativne pravde i kazne. Po njemu, restorativna pravda nije ni alternativna kazna niti je komplementarna kažnjavanju, a ključna linija razgraničenja leži u nameri. Utoliko, kazna predstavlja namerno nanošenje patnje, pa ona kao takva svakako nije isto što i obavezivanje učinjoca da popravi štetu nastalu krivičnim delom. Prihvatljivo je da se kažnjavanje učinjoca uveže u restorativnu pravdu, ali to ne znači da će se učinjoc obavezivati da popravi štetu nastalu krivičnim delom. Prihvatanje kazne *a priori* kao normalnog vida društvene reakcije na izvršeno krivično delo čini se pogrešnim i neprihvatljivim posmatrano iz perspektive socio-etičkih principa. Stoga, kako smatra Walgrave, restorativna pravda predstavlja suprotnost punitivnom retributivizmu, ona je model „inverzivnog konstruktivnog retributivizma“ (str. 8). To dovodi do pitanja šta onda restorativna pravda može da ponudi drugačije ili bolje u odnosu na kažnjavanje za izvršena krivična dela. Upravo se time Walgrave bavi u trećem poglavlju knjige.

Treće poglavlje nosi naziv *Common self-interest: seeking socio-ethical grounds for restorative justice*. U odgovoru na napred postavljeno pitanje, autor zapravo polazi od toga da restorativna pravda može da pomogne u promovisanju etičkih stavova i vrednosti, poput poštovanja, solidarnosti i preuzimanja aktivne odgovornosti, što svakako daleko više doprinosi poboljšanju kvaliteta života u zajednici i međusobnih odnosa, nego što to čini retributivna pravda, koja zapravo produbljuje konflikte i nepravdu. On polazi od nesporne

činjenice da svaki pojedinac reaguje instinkтивно, tj. da se svako reagovanje na ponašanje drugih bazira na sopstvenim interesima. Drugim rečima, svaki pojedinac/pojedinka nastoji da zadovolji sopstvene potrebe i interes, ali u konstruktivnom susretu sa drugima ti interesi počinju da se menjaju, ljudi prihvataju potrebe i interes drugih, pa se lični interesi integrišu u nešto što Walgrave naziva opšti lični interes ili *common self-interest*, što sa svoje strane promoviše napred navedene socio-etičke principe.

U četvrtom poglavlju *Examining restorative practices* Walgrave daje kritički osvrt na postojeće empirijske podatke o primeni različitih oblika restorativne pravde u odgovoru na kriminalitet. S tim u vezi, on ukazuje na to što restorativna pravda znači za žrtve, a što za izvršioce, te da li i na koji način može da utiče u pravcu smanjenja stope povrata. Uz to, on se osvrće i na pojedina teorijska promišljanja koja mogu da pomognu u razumevanju restorativne pravde i njenog značaja i mogućnosti u odgovoru na kriminalitet. Poglavlje završava ukazivanjem na niz otvorenih pitanja i metodoloških problema koji treba da posluže kao osnov za dalja istraživanja u ovom domenu.

Peta celina rada *Designing a restorative justice system* sasvim logično proizlazi iz prethodnih poglavlja. Polazeći od toga što je restorativna pravda, prihvatajući maksimalistički koncept, a imajući u vidu primere restorativnih modela intervencije koje su razvili drugi autori, Walgrave iznosi svoj model restorativnog reagovanja, prezentovan u formi piramide intervencije. Prvi i najširi nivo, tj. baza piramide, obuhvata različite vidove društvenog reagovanja na ponašanja koja nisu inkriminisana. Stoga mehanizmi koji se aktiviraju u ovom delu ne ulaze striktno u mehanizme koje ovaj autor smatra restorativnim. U ovaj deo on svrstava delovanje službi za žrtve i participatorno rešavanje konflikata koji nastaju u različitim oblastima društvenog života. Sledeći nivo podrazumeva reagovanje na kriminalna ponašanja i obuhvata restorativne procese. U ovoj fazi restorativna pravda ima formu diverzionate mere. Treći nivo intervencije podrazumeva primenu sankcija od strane suda, ali to tek u slučaju kada su iscrpljene sve druge mogućnosti reagovanja restorativnim mehanizmima. Sankcije koje se primenjuju u ovoj fazi Walgrave naziva reparatornim sankcijama jer su usmerene na reparaciju. Na samom vrhu piramide nalazi se kazna zatvora za učinioce teških krivičnih dela, kod kojih postoji opasnost od povrata.

Na kraju, u šestoj celini *Democracy, criminology and restorative justice*, autor smešta restorativnu pravdu u širi socijalni kontekst. On je posmatra kao društveni pokret koji teži ostvarivanju većeg stepena pravde, inkluzivne i participatorne demokratije. On ističe međuzavisnot participativnog učešća, tj.

demokratije, restorativne pravde i kriminologije. Posmatra ih kao međusobno zavisne pokretače promena, ukazujući na širenje filosofije restorativne pravde u druge sfere društvenog života.

Knjiga koja se nalazi pred nama pisana je vrlo jasnim jezikom i stilom, pa je pristupačna veoma širokoj čitalačkoj publici. Autor nas vrlo vešto provodi kroz različite aspekte restorativnog odgovora na kriminalitet. Utoliko ovu knjigu mogu da čitaju i oni koji žele da se upoznaju sa ovim konceptom, ali i oni koji žele da prodube svoja znanja ili se, pak, krajnje kritički osvrnu na doživljaj restorativne pravde koji iznosi Walgrave. Uz to, ona se čini značajnom jer autor ne zatvara vrata čitaocu, već ga uvodi u jedno široko polje restorativne pravde, otvarajući vrata novim istraživanjima, promišljanjima i razvijanju teorijskih postavki ovog, barem po meni, veoma konstruktivnog vida društvenog reagovanja na kriminalna ponašanja.

SANJA ĆOPIĆ

Poziv na saradnju i pretplatu

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljaju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2010. godinu su: broj 4 – **Nasilje nad decom** (rok za predaju radova je 1. novembar 2010.). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Teme za 2011. godinu su: broj. 1 – **Žrtve i restorativna pravda** (rok za predaju radova je 1. mart 2011.), broj 2. – **Društvo kao žrtva** (rok za predaju radova je 1. maj 2011.), broj 3. – **Deca: učinioци nasilja, žrtve, posmatrači** (rok za predaju radova je 1. septembar 2011.), broj 4. – **Zločini iz mržnje** (rok za predaju radova je 1. novembar 2011.)

Radovi (članci i prikazi) se šalju na adresu Redakcije, Viktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a, 11000 Beograd, tel/fax:+ 381113034232, E-mail: vds@Eunet.rs. Prilozi se dostavljaju u elektronskoj formi prema priloženim tehničkim uputstvima.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak treba da bude obima do 16 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
- 2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail.
Primer: Petar PETROVIĆ*
3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:

Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

Primer:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljanja i broj strane.
Primer: (Christie, 2005: 28).
 - 4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare.
 - 4.2. Strana imena pisati izvorno.
5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).
Naslove dati iznad slika i tabela.
Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu
6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

za dokumenta preuzeta sa interneta: upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: ime i prezime autora/ke, naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.
Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Molimo Vas da vodite računa i da pravilno koristite intelektualnu svojinu drugih autora/ki prilikom iznošenja navoda, rezultata istraživanja, ali i grafičkih prikaza iz

njihovih tekstova. Časopis Temida podleže **kontroli na plagijarizam od strane Centra za evaluaciju u obrazovanju i nauci (CEON)** i nalazi se u **DOI (Digital Object Identifier) bazi i u Srpskom citatnom indeksu (SCIndeks)**.

Promena nekoliko reči iz rečenice originalnog autora/ke, kao i promena redosleda reči u njihovim rečenicama predstavlja plagijarizam ukoliko se taj autor/ka ne citiraju.

Kada se parafrazira neki deo teksta drugog autora/ke trebalo bi reprodukovati tačno značenje njihovih ideja, ali ih izraziti kroz sopstvene reči i drugačiju strukturu rečenica.

Primer: Nedovoljno dobri mehanizmi prepoznavanja su najverovatniji razlog malog broja zabeleženih žrtava starosti ispod 18 godina (Nikolić-Ristanović, 2009).

Isto pravilo važi i za slučaj da se pozivate na navode nekog istraživanja.

Primer: Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da skoro svaka druga žena trpi psihičko nasilje (Nikolić-Ristanović, 2010).

Ukoliko je jedini način da izrazite navode drugog autora/ke doslovno citiranje njihovih reči, neophodno je da te rečenice stavite pod znake navoda, a da u zagradi pored imena autora/ke i godine u kojoj je rad objavljen, navedete i broj strane na kojoj se te rečenice nalaze u njihovom tekstu.

Primer: Autorka navodi da „manji broj maloletnih žrtava verovatno više govori o slabim mehanizmima prepoznavanja“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 255).

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog proreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Preplata

Cena pojedinačnog primerka je 750 dinara. Preplata za 2011. godinu iznosi za pojedince 3.000 dinara i 10.000 dinara za institucije. Cena pojedinačnog primerka za inostranstvo je EUR 30. Za inostranstvo preplata iznosi EUR 60 za pojedince, odnosno EUR 120 za institucije. U vezi preplate molimo Vas da se obratite Redakciji.

Časopis je dostupan u elektronskoj formi na: www.vds.org.rs, www.nauka.gov.rs i www.doiserbia.nbs.bg.ac.rs

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : часопис о виктимизацији, људским правима и
роду / главна и одговорна urednica Vesna Nikolić-
Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (јануар 1998) –
Београд (Ђуре Јакшића 5) : Виктимолошко друштво Србије
: Европски покрет у Србији, 1998. – (Београд : Prometej).
– 24 cm

Тромесечно. – Огледни број изашао 1997. године

ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335